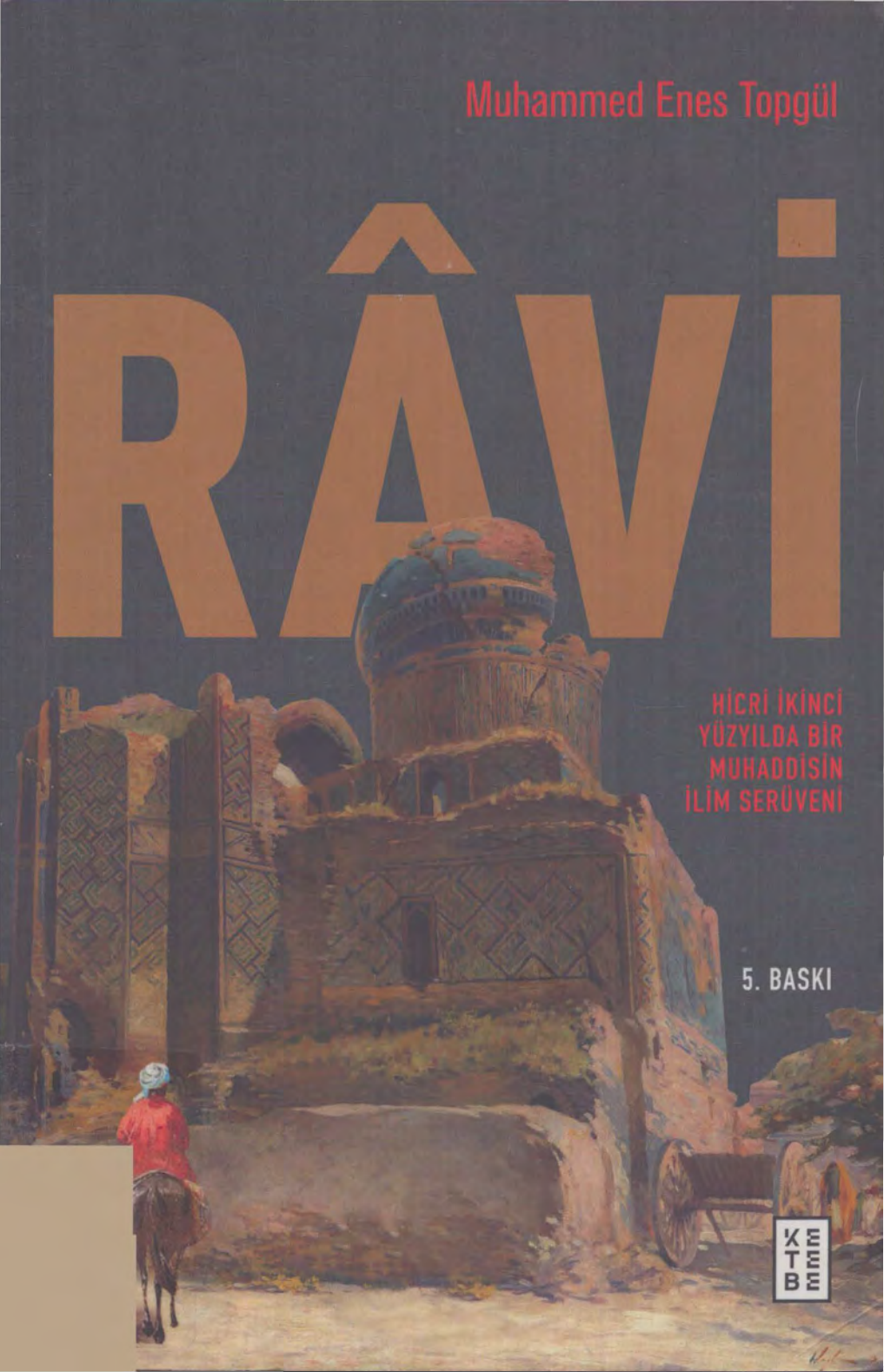
Muhammed Enes Topgül

RÂVİ

HİCRİ İKİNCİ YÜZYILDA BİR MUHADDİSİN İLİM SERÜVENİ

5. BASKI

KTB

ISBN: 978-625-7587-87-7
© 2018 Ketebe Kitap ve Dergi Yayıncılığı A.Ş.

ketebe.com

Ketebe Yayınları: 543 | **İslam Düşüncesi**

Yayın Yönetmeni
Furkan Çalışkan

Dizi Editörü
Yusuf Genç

Yayıma Hazırlayan
Binazir Haşimzade

Düzelti
Sema Nur Kurtuluş

Görseller
Faruk Erçetin

Kapak
Harun Tan

Mizanpaj
Nilgün Sönmez

1. Baskı
Ekim 2021

5. BASKI

Eylül 2022
İstanbul

Ketebe Yayınları
Sertifika No. 49619
Maltepe Mahallesi Fetih
Caddesi No: 6 Dk: 2
Topkapı 34010 İstanbul
Tel: 212 612 29 30
e-mail: ketebe@ketebe.com

Baskı ve Cilt
Matsis Matbaa Hizmetleri
San. ve Tic. Ltd. Şti
Sertifika No: 40421
Tevfik Bey Mah. Dr. Ali Demir Cad.
No: 51 Sefaköy Küçükçekmece /
İstanbul Tel: 212 624 21 11

© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak Ketebe Kitap ve Dergi Yayıncılığı A. Ş.'ne aittir. İzinsiz yayımlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Râvi

Hicri İkinci Yüzyılda Bir Muhaddisin İlim Serüveni

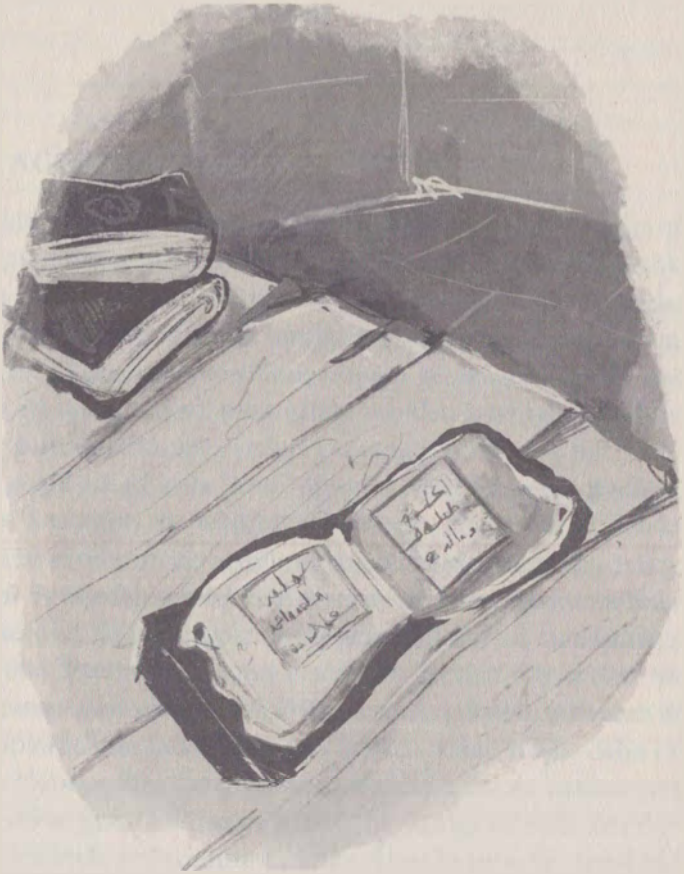

MUHAMMED ENES TOPGÜL

KETEBE

Muhammed Enes Topgül

1984 senesinde İstanbul Fatih'te dünyaya geldi. Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ndeki lisans eğitiminin ardından Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı'nda "Hadis Râvilerinde Şiîlik Eğilimi" adlı teziyle yüksek lisans derecesi aldı (2008). Bir sene süreyle Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi'nde (İSAM) araştırma uzmanı olarak çalıştı (2012-2013). 2013 senesinde Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne araştırma görevlisi olarak atandı. Hadis Anabilim Dalında "Erken Dönem Şiî Ricâl İlmi (Keşşî Örneği)" adlı teziyle doktorasını tamamladı (2015). Alanıyla ilgili araştırmalar yapmak üzere bir sene süreyle ABD'de Illinois Üniversitesi'nde misafir araştırmacı olarak bulundu (2018-2019). 2020 yılında doçent oldu. İmam Şâfiî, İmam Beyhakî ve İmam Süyûtî'nin klasik eserlerinin çevirilerinin yanı sıra modern Arapça ve İngilizce çevirileri olan Topgül'ün, matbu doktora tezi dışında *İsnadın Satır Araları* (2018) ve *Rivayetten Râviye: Cerh-Ta'dil Hükümleri Nasıl Oluştu?* (2019) adlı çalışmaları bulunmaktadır.

14 AĞUSTOS 2019

Yaklaşık iki aydır kafam bu meseleyle meşgul. Arpacı kumrusu gibi düşünüp duruyorum. Hâlbuki bu işin yıllar önce çoktan halledilmiş olması, benim de bu kervanın yolcularından biri olarak mevcutlardan birini, en azından bir ölçüde benimseyerek kurgumu yapabilmiş olmam gerekirdi. Konuya dair çok iyi bildiğim yedi sekiz kitabı yeniden satır satır okudum, her birinin farklı meziyetleri var ama istediğim ve her yönüne gönül rahatlığıyla "evet" diyebileceğim bir metin maalesef yok. İstediğim altı üstü bir ders kitabı, Hadis Tarihi dersini benim sorularım çerçevesinde sunan, hem pedagojik yönü iyi hem de istediğim nitelikleri taşıyan bir kitap. Bu kitabı bulabilseydim iki aydır çoktan izlencemi (*syllabus*) netleştirmiş, okuma listesini hazırlamış olacaktım. Heyhat. En az dört beş hocanın izlencelerini isteyip üzerlerinde çalıştım, onlardan da kitaplardan da farklı açılardan istifade ettim. Keşke daha rahat olabilseydim derse hazırlanırken. Galiba ne zaman yeni bir derse girmek zorunda kalsam bu ıstırap sürecek, her derse girişimde heyecanım en üst noktasına varacak. İstediğim ne peki? Çok basit aslında: Hz. Peygamber'in ağzından çıkan bir sözün, yaptığı bir eylemin, onayladığı bir söz ya da tavrın serüvenini adım adım izleyen bir tarih anlatısı sunmak. Sözün ya da eylemin izini belli tarih ve coğrafyalarda sürmek, sözün ya da eylemin hâlden hâle, dilden dile, eylemden eyleme aktarımını kovalamak, yazıya geçtiği zamanı, yazılı metne

aktarıldıktan sonra olanları, yazılı metinden okunma sürecini, okunma mekânı ve zamanını, bu bilgiyi elde etmek uğruna katlanılan yolculukları, siyasilerin bu eyleme destek ya da köstek oluşlarını, erken İslâm toplumunda Hz. Peygamber adına söylenen yalanların yayılışını, bir tedbir olarak hadis aktarım zincirinin (*isnâd*) ortaya çıkışını, hadis nakleden kimselerin güvenilirliklerinin nasıl belirlendiğini, farklı dinî grupların rivayetlere yaklaşımını, yeni hadis edebiyatı türlerinin ortaya çıkış sebeplerini, her bir temel kitabın ne zaman ve neden yazıldığını tasvir etmek, daha doğrusu her şeyi imkân nispetinde anlamak. Bunları yaparken de tüm bu faaliyetleri yapan insana, bunların yaşandığı topluma dokunmak, o havayı hissetmek. Galiba çok şey istiyorum ve bu yüzden de netleştiremiyorum bir türlü programımı. Ne olurdu 2./8. asrın ortalarında Basra veya Kûfe'ye ışınlanıp birkaç ay kalsaydım muhaddislerin arasında ya da o dönemdeki derslerin birkaçına girebilseydim…

19 EYLÜL 2019

Ders zamanı gelip çattı. Son bir ay içerisinde ne yaptığımı kısaca anlatayım. Tam bir ay önce nasıl söyleyeceğimi bilemediğim inanılmaz bir şey oldu. Herhâlde dersle alakalı haddinden fazla dertlenmiş olacağım ki derdim duaya dönüşüp kabul görmüş, garip şeylere tesadüf etmem murat edilmiş. Şokunu üzerimden hâlâ atamadığım olay tam olarak şöyle oldu: Hadis usûlüne dair bir çalışmam için Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'nin bilgisayarlarından birinde yazmaları karıştırırken bir mecmuaya rastladım. Tembel bir şekilde her bir varağında göz gezdirdiğim mecmua içerisinde irili ufaklı on sekiz risale vardı. On altıncı risaleyi bitirdiğimde her tarafı güve yeniği ile dolu, çok eski olduğu her hâlinden belli yirmi dokuz varaklık bir metne başladım. Doğal olarak mecmuada kaybolup giden metin kütüphane kayıtlarına girememişti. Ne kapağı, fevâid ve zevâid sayfası vardı metnin ne de herhangi

bir başlık ya da yazar kaydı. Görmeye alıştığımız nüshalardaki besmele, hamdele, salvele veya metin sonundaki ferâğ kaydı da yoktu nüshada. Yazı güzeldi ancak çok tahrip olduğu için metni okumakta zorlandım. Kimi yerde mürekkep uçmuştu, kimi yerde de güveler dikiş yerlerinden satır aralarına kadar nüfuz etmişti. Eski yazmaların çoğunda olduğu gibi nokta ve hareke içermeyen metnin haşiyeleri de tamamen boştu, ne bir düşme ne bir belâğ kaydı ne de bir tashih. Ancak tarihler vardı çoğu sayfada, bazen de hiçbir kayıt olmadan sayfalarca sürüyordu metin. İşin ilginç tarafı metnin üzerindeki tarihler hem sene hem de ay ve gün veriyordu. Nüshada gördüğüm ilk tarih 7 Safer 181, sonuncusu ise 14 Cemaziyelevvel 184'tü. Bir anda ter bastı tüm vücudumu. Aşırı stresli anlarımda olduğu gibi başımı kaşımaya başladım, burun kanatlarımın oynamaları küt küt atan kalbimle yarışıyordu. Neydi bu Allah'ım? Ne anlatıyordu, kime aitti? O dönemden bir metnin günümüze gelmesi mümkün müydü? Acaba hemen bir karbon testi mi istemeliydim yazmanın kendisini görüp? Yoksa kadim dostum, yazma eser uzmanı Arafat'ı mı bulsam? Merhum hâfız-ı kütüb Saib Sencer olsa kâğıda şöyle bir dokunup 1250 senelik olduğunu hemen söylerdi kesin. Burada bir nokta koyayım.

Günlerce sabahlara kadar uğraşıp güç bela çözdüğüm, güzelce bilgisayara aktarıp Türkçeye çevirdiğim bu metinden de ilham alarak büyük bir ıstırapla ders programımı oluşturdum, dersin metodunu, tarihsel, dönemsel ve tematik kayıtlarını belirledim, hangi hafta hangi konunun hangi okumalar eşliğinde işleneceğini gösteren izlencemi hazırlayıp ders notlarını ve slaytlarımı derse hazır hâle getirdim, notları Metin Ağabeye bıraktım. Bu dönem Hadis Tarihi dersini benden alan iki sınıfta toplam 140 kadar öğrenci var. İlk ders az sonra başlayacak. Sahneye çıkmadan ya da mabede girmeden önceki son hazırlıklar: Son slayt kontrolü, bağlantı kabloları, yoklama kâğıdı, üst baş düzeltmesi…

17 CEMAZİYELEVVEL 241 - SABAH

Mum ışığıyla aydınlanan odada rahlesinin üzerine eğilmişti ve celî hatlı nüshasında birtakım düzeltmeler yapıyordu. İki yanında duran farklı ebatlardaki üç nüshaya ara ara bakıyor, rahledeki metinde bulunan rivayetleri diğer metinlerdeki rivayetlerle karşılaştırıyor, başını iki yana sallayarak belki yirmi kere elden geçirdiği, en az on kere evinin yakınlarındaki büyük mescitte okuttuğu bu yeni metninde hâlâ basit de olsa hataların çıkmasına hayret ediyordu. Hâlbuki hocalarının isimlerine göre düzenlediği bu nüshasında sadece üç yüz yirmi kadar rivayet vardı. Son rötuşları da yaptıktan sonra derste okutacağı on kadar hadisin kontrolünü bitirmiş oluyordu. Metindeki hadislerin bitiminde ilk istinsah esnasında çizilen ve her bir okumada içlerine bir nokta konulan daireler artık noktalarla dolmuştu. Nüshanın kenarlarındaki onlarca belâğ kaydının yanı sıra sayısız düzeltmeler ve bilgi ilavesi notları da nüshayı bir kez daha temize geçirmeyi gerektirecek boyuta ulaşmıştı. Bir hücresinde hadis nüshalarının olduğu rafın karşısında yığınlarla duran kaliteli kağıtların -ki doğudan gelen bir tüccara hayli para verip almıştı- işe yarayacağı zaman gelmişti demek. Kâğıdın hazırlanması, mıstarla satır çizgilerinin belirlenmesi, kalemlerin ve mürekkebin ayarlanması gibi basit işler de dikkate alındığında bu temize çekme işi mevcut ticaret ve ders temposu ile en az bir hafta sürecek gibiydi.

Şehrin nezih mahallelerinden birinde yer alan evin epeyce eskimiş kapısının önünde hafiften bazı sesler yükseliyordu. Belli

ki talebeler gelmişti. Dünkü hayli kalabalık dersin ardından artık düzenli bir tellala (*müstemlî*) ihtiyaç duyacağını düşündü. Hadisçilere yönelik devlet baskısının (*mihne*) bitişiyle birlikte şehirdeki hadis halkalarının sayısı yeniden artmıştı. Bundan dolayı son beş altı senedir dersleri çok kalabalık olmuyordu fakat Ahmed b. Hanbel'in üç ay önceki vefatından sonra onun talebeleri de derslerine gelince halkasının katılımcıları artmıştı. Yaşı, kendisini diğer hocalardan ayıran en temel vasfıydı ve bu durum da derslerin kalabalıklaşmasında etkiliydi. Bununla birlikte hadisleri karıştırmak ve unutkanlık gibi yaşının getirdiği zorluklarla da yüzleşmeliydi. Unutmamak ve hata yapmamak için sürekli tekrar etmeliydi hadislerini. Dirsekleri ve yenleri biraz eprimiş cübbesini sırtına aldı, sarığını sarıp ucunu itina ile omuzlarının arasından sarkıttı, nalınlarını ayağına takıp nüshası ve kalemini cübbesinin cep olarak kullandığı geniş yenine koyarak ağır adımlarla dışarı çıktı.

Sabah serinliğinde kapısında bekleşen iki üç talebesine selam verip hâl hatır sorduktan sonra nüshasını taşıma taleplerini her zamanki gibi nazik bir şekilde geri çevirdi. Bazı talebeleri "Küçük bir maruzatımız olabilir mi?" dediğinde, onların her zamanki gibi ya kontrol için nüshasını isteyeceklerini ya da derse yeni birinin girmesi için aracılık edeceklerini düşündü. Ne var ki bu seferki mesele başkaydı. Talebelerden birinin dediğine göre Mansûr Camii'ne biri gelmiş, Medineli büyük muhaddis Mâlik b. Enes'le görüştüğünü söyleyip *Muvatta*'dan hadis naklediyormuş ama nüshasını kimseye göstermiyormuş. Bir an kendisini düşündü. Yetmiş altı yaşındaydı ve dönemine eriştiği, buluşma imkânı olduğu hâlde Mâlik'le görüşemediği gerçeğini bir kez daha hatırladı. Adam ise ara sıra ortaya çıkan düzenbazlardan biri olabilirdi pekâlâ. Talebeye dert etmemeleri gerektiğini, eğer yalancı ise yakında foyasının ortaya çıkacağını, doğru sözlü ise az râvi (*âlî isnâd*) ile Hz. Peygamber'e varma imkânı bulabileceklerini söyledi. Mescide vardığında namaza az bir zaman vardı. Cemaatle

kılınan namazın ardından her zamanki gibi uzunca duasını edip Rabbinden kendisine sağlık, afiyet ve bereketli bir gün nasip etmesini istedi. İyice uzamış hafif safrana çalan beyaz sakalı, iki büklüm olup içli içli dua edişi özellikle kendisinden hadis dinlemek için uzak beldelerden gelen talebeleri hayli etkilemişti. Namazın ardından mescidin sol tarafına yöneldi. Kendisininki dışında iki üç sütunun altında daha hadis ve fıkıh halkaları hareketlenmekteydi. Talebeleri hilal şeklinde oturmuş, edeple hocalarının halkanın baş tarafına geçmesini bekliyorlardı. Her zamanki gibi kendi sütununa sırtını verip yüzü kıbleye gelecek şekilde sükunetle oturdu ve üzerine nüshasını koyduğu rahlesini düzeltti. Selam faslının ardından esnaftan birinin elinde çocuğu ile davet beklercesine kendisine baktığını gördü. Gülümseyerek başıyla gelmelerini işaret etti. Sabahın erken saatine rağmen beş altı yaşlarındaki çocuk ışıltılı gözlerle kendisine bakıyordu. Babası oğlunun da ileride itibarlı bir hoca olması arzusunu taşıyordu. Bundan dolayı hocanın okuttuğu nüshayı bir talebesinden almış ve kopyalaması (*istinsah*) için bir müstensihe vermişti, şimdi de derse katılım için izin almak üzere hocanın yanına gelmişti. Hoca sıradan bir uygulama olarak ezbere bazı sureler ve yazı ile ilgili birtakım temel bilgileri sordu çocuğa ve isabetli cevaplar aldı. Belli bir yaşa kadar velisinin yanında bulunması şartıyla derslere katılmasına izin verdi. İki üç genç daha derse katılma talebinde bulundu. Nereden geldiklerini ve yaşlarını sorduktan sonra onlara da katılım izni verdi.

SEMERKANT'TA İLK YILLAR

Aslen Temîm kabilesinden olan dedesi, Emevî valilerinin sert tutumundan dolayı biteviye çeşitli olaylarla çalkalanan Semerkant'a fetihlerin kalıcı olmasına katkı sağlamak için gelenlerden biriydi. Ticaret ve tarım açısından bereketine hayran kaldığı bu şehre yerleşmiş, bir süre sonra bir Türk kızıyla evlenmişti. Babası ise davetçileri eliyle Horasan'da ciddi propagandalar yapıp Emevî iktidarını sarsan, çeşitli halk hareketlerini örgütleyip hicri 130'ların başlarında iktidarı ele geçiren Abbâsîlerin ilk hükümranlık yıllarında bu evlilikten dünyaya gelmişti. Dedesinden ciddi bir sermaye ve sosyal çevre devralan babası da onun yolunu tutarak ticaretle meşgul olmuştu. Çin'den Bağdat'a uzanan İpek Yolu ile Merv üzerinden İran, Belh ve Tirmiz üzerinden Hindistan ile Afganistan ve Türk ülkelerinden geçen Baharat Yolu'nun kesişim noktasında bulunan bu şehirde ilk başlarda babasının yolundan giderek baharat ve misk alıp satmış, ardından kâğıt ve son olarak da ipek, yün ve dokunmuş kumaş ticareti ile meşgul olmuştu. Özellikle Re'sü't-Tâk'taki dükkâna geçtikten sonra diğer ortaklıklarından ziyade kumaş işinden oldukça ciddi bir servet elde etmişti.

Çoğu Semerkantlı tüccar gibi o da su arklarıyla örülü iç şehirde avlulu, içerisinde pek çok hücre ve hizmetlinin olduğu iki katlı geniş bir eve sahipti. Evi kurşun su kanalının geçtiği Keş Kapısı'nın yakınlarındaydı. Merkezden biraz uzak olsa da dış hisarın içinde bakımlı meyve bahçeleri de vardı. Ayrıca şehrin

az dışında, iki yanı yeşilin farklı tonlarına sahip ağaçlarla bezeli Zerefşan Nehri'nin güneyinde bulunan Pencikent'teki kadim bir Zerdüşt evini yazlık olarak kullanmak üzere satın alıp tamir ettirmişti. Çocukluğundan geriye kalan en net görüntüler de bitip tükenmek bilmeyen yeşillikler, düzenli bahçeler, onları besleyen nehirler ile su kanalları ve lezzetli meyvelerdi.

Babası da annesinin telkin ve tavsiyesiyle bir Türk kızıyla evlenmişti. Bu evliliğin erken yıllarında iki kız çocukları dünyaya gelmiş, sonrasında babasının işleri biraz ters gitmişti. Zira Mübeyyiza İsyanı, Abbâsîlerin iktidara gelişinden sonra da çeşitli isyanların yaşandığı şehri, diğer pek çok Soğd ili gibi dört sene boyunca kasıp kavurmuş, ticari bağlantıları zora sokmuş, güvenlik endişesi sadece tüccarları değil sıradan insanları da sarmıştı. Sapkın fikirleri ile ortaya çıkan Mukanna'nın takipçisi olan bu isyancıların yıkıcı hareketi kendisinin doğumundan birkaç sene önce güçlükle bastırılmıştı. Görünürde herhangi bir güçleri kalmamışsa da bu harekete mensup kimseler yıllarca gizli toplantılarla bir araya gelmişlerdi. Şehirde istikrar sağlanıp da babasının işlerini yeniden yoluna koymasının ardından evin üçüncü çocuğu olarak dünyaya gelmişti. Babasının, mushafının kenarına düştüğü nota göre doğum tarihi 11 Rebiülahir 165'ti.

Babası gerek kendisinin doğumundan önce gerekse sonrasında ticari işleri dolayısıyla pek çok şehri gezmiş ve ilme az da olsa meraklı biri olarak gittiği yerlerdeki önemli hocaların derslerine girip bazı rivayetleri nakletme izni (*icâzet*) almıştı. Ancak hiçbir zaman düzenli olarak ilimle meşgul olmayı düşünmemiş, edindiği rivayetleri herhangi birine rivayet etmemişti. Doğal olarak kendi derlemelerine kaydettiği bu rivayetleri babasından dinlemediği için "Babamın el yazısı ile onun nüshasında tespit ettiğim bir rivayete göre" ibaresiyle naklet-meye özen gösterirdi. Babası dinî kurallara muhaddislerin öğrettiği şekliyle harfiyen uyan biriydi, ancak çokça gezip farklı milletlerden insanlarla tanıştığı için bazı hususlarda onlara

nispetle daha müsamahakârdı. Cuma günü vaaz dinlemek için erkenden Merkez Camii'ne gittiği gibi haftanın bir günü de arkadaşlarıyla ev sohbetleri tertip ederlerdi. Semerkant'ta farklı dinlere ve dinî anlayışlara mensup çokça insan vardı, babası bunlar içerisinde özellikle Şiîlerden hiç hazzetmezdi. Bunun en muhtemel nedeni şahit olduğu ve kendisine hayli pahalıya mâl olan isyanların çoğunda isyancıların elbise rengi olarak siyahı tercih etmek ve Ehl-i beyt büyüklerinin adlarını kullanmak gibi Şiî temaları öne çıkarmalarıydı. Babasının Hıristiyanlar, Mecusiler ve Çinliler ile kurduğu ticari ilişkileri ise sorunsuzdu ve ileride kendisi de ticari yaşantısında bu bağlantıları kullanmıştı.

Babası iyi bir tüccar ve şehrin ileri gelen kanaat önderlerinden olduğu için hayli geniş bir sosyal çevreye sahipti. İki kızın ardından gelen oğlunun da kendisi gibi önde gelen bir tüccar olmasını arzuluyordu. Bundan dolayı onun iyi bir eğitim alması için üzerine düşen her şeyi yaptığı gibi küçük yaşlarından itibaren günün belli saatlerinde ticarethanede bulunmasına da özen göstermişti. Hamalların sürekli indirip kaldırdığı devasa büyüklükteki rengârenk kumaş topları, dükkândan hiç eksilmeyen müşteriler, hayli geniş dükkânın yanındaki arazide hazırlanan ve çift hörgüçlü, süslü eyerli, heybetli develerden oluşan büyük kervanlar, kervancılarla yapılan gürültülü pazarlıklar, kervan korumasında sorumlu iri kıyım tek tip kıyafetli, kılıçlı adamlar ve babasının zaman zaman aylarca evde olmaması, evdeyken de sürekli rahlesinin başında hesaplarla meşgul olup kendileri ile çok az ilgilenmesi dört beş yaşlarından aklında kalanlardı.

Üç beş yaşlarındayken eve iki ayrı hoca hanım geliyordu. Babası, mahalledeki kızlara tahsis edilmiş ilkokula (*küttâb*) göndermediği kızlarının eğitimi için özel hocalar tutmuştu. Çok küçük olmasına rağmen o yıllarda hocalara gösterilen hürmet dikkatini çekiyordu. Kızlar ilk başta okuyup yazmayı ve basit hesapları öğrenmişler, ardından büyük ablası Kur'ân-ı

Kerîm'i hıfzetmişti. Ablası hafızlığını yaparken kendisinin de kulaktan duyarak hayli ezber yaptığı anlaşılınca hocanın yönlendirmesiyle daha küttâba gitmeden önce, beş yaşındayken Kur'ân'ın son kısımlarından pek çok sure ezberlemişti. Bu yıllarda oyun alanları daha ziyade evlerin avlularıydı. Sınır boylarına sevk edilirken şehirden geçiş yapan askerleri izlemek, onların heybetli yapıları, renkli üniformaları çocuk zihninde türlü türlü hayaller kurdurur, evin geniş avlusunda komşu çocuklarla savaş oyunları oynardı.

Hayatının bu erken yıllarından hafızasında kalan anılardan biri de babasının refakatinde girdiği bir hadis dersiydi. Muhtemelen beş yaşındaydı. O ana kadar gördüğü en yaşlı kişi olan, saçı sakalı, elbisesi hasılı her yanı bembeyaz hocanın kendisine yönelik methiyeleri dikkate alınınca bu hâdise biraz Kur'ân ezberi yaptıktan sonra gerçekleşmiş olmalıydı. Merkez Camii'nde çok kalabalık bir grubu yararak hocanın yanına varmışlar, babası hoca ile bir şeyler konuşmuş, sonrasında hoca ona bir şeyler sormuş ve başını okşamıştı. Kendisi tam olarak okumayı sökemediği için babası dersi önündeki metinden takip etmiş, ders esnasında nüsha üzerinde ufak tefek oynamalar yapmıştı. Ders sonrasında yeniden yanına vardıkları hoca metnin altına bir şeyler yazmış, ona merhamet dolu bir sesle bazı nasihatlerde bulunmuş ve dua etmişti. Babası bir iki yıl sonra vefat ettiğini söylediği bu hocadan dinlediği hadisleri içeren nüshayı yıllarca saklamış, vefatından kısa bir süre önce kendisine vermişti. Bu nüshada yer alan ve o derste dinlenen sekiz hadis kendisinin en eski ve âlî isnâdlı rivayetleriydi.

7 SAFER 181

Yolculuk boyunca toplamayı umduğum hadisleri yazmak için kullanmam gereken bu kâğıtlara daha ilk günden gözlemlerimi kaydetmem ne kadar doğru bilemiyorum. Gerçi babam her gittiğim yerde bolca kâğıt bulabileceğimi söylemişti ama yolculukta kullanmam için verdiği kâğıtların daha kaliteli olduğunu eklemeyi de ihmal etmemişti. Ne yapabilirim ki? Yüzlerce insan ve binden fazla deveden oluşan kocaman bir kervanın içerisinde olsam da herkes kendi devesinin üzerinde ve aslında yalnız başına yolculuk yapıyor. Rey'e kadar birlikte yolculuk edeceğim arkadaşlarımla ancak geceleri kervansarayda konuşabiliyoruz. Aslında ikisi de iyi ağabeyler ama ilim talebi için bazı açılardan yeterli değiller. Büyük olan çok cılız, böyle bir yolculuğu nasıl kaldıracak bilemiyorum. Diğeri ise hem fazlaca kibirli hem de hafızası kuvvetli değil. İkisinin de yeterince maddi imkânının olmaması ise ayrı bir sorun.

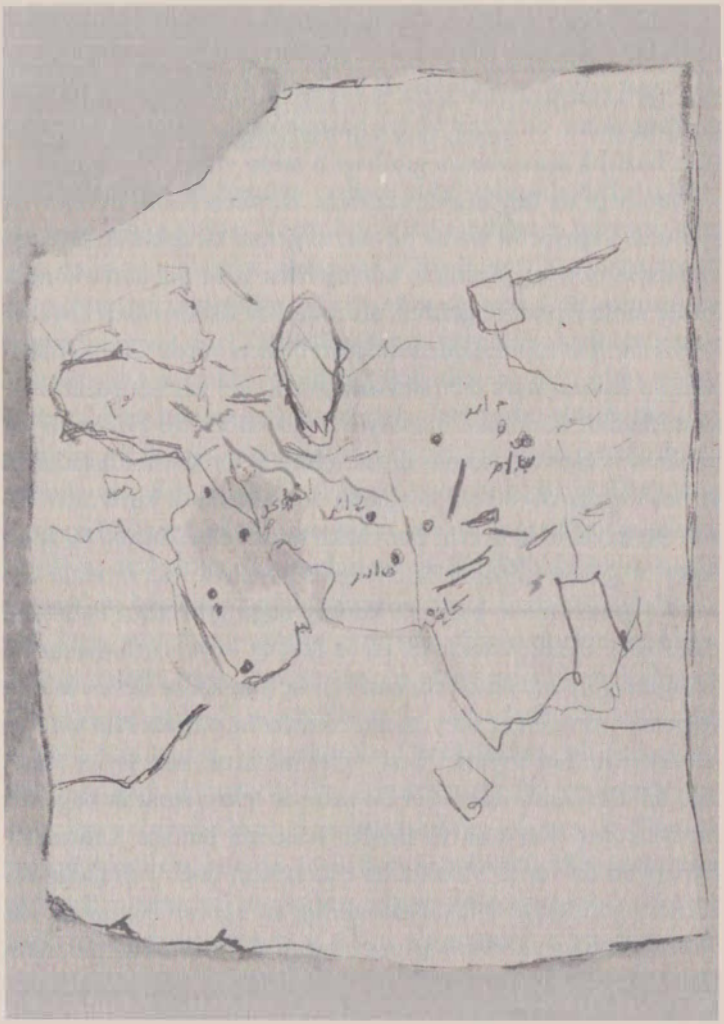
Deve üzerinde giderken aslında iyi ezber tekrarı yapılıyor, okumak da sorun değil, ah bir de yazmaya alışabilsem... Bazı geceler bir iki saat geç yatarak arkada bıraktığım üç beş gün boyunca gerçekleşen önemli hususları kaydetmek istiyorum ama öncelikle bu yolculuğa nasıl başladığımı biraz anlatsam iyi olacak.

Anne babamı ikna etmem hayli zamanımı aldı. Ancak ikna çabalarına erken başladığım için hazırlıklarımı bu kerva-

na yetiştirebildim. Bu hazırlıkların ciddi bir kısmı nereye gidileceğine ve gidilen yerde kiminle görüşüleceğine dairdi. Hocalarımın yardımıyla Bağdat, Kûfe, Basra ve Hicaz'da görüşmem gereken muhaddislere dair bir liste çıkarmıştım. Hatta bazı hocalarım tanıdıklarına yazdıkları mektupları da bana vermişlerdi. Mektuplardan bazıları hâl hatır için olsa da en azından bana okuduklarının bir kısmı bazı ilmî meseleler hakkındaydı. Bu mektup ve selamların derslere girerken bana ayrıcalık sağlayacağından eminim. Sonrasında babamla nasıl bir yol takip edileceğini ve ne kadar zamanda yeniden Semerkant'a döneceğimi konuştuk. Daha doğrusu babam hocalarımdan edindiğim listeyi bir süre inceledikten sonra konuşmaya başladı, ben de dinledim. Yollar, nehirler, şehirler, halklar hakkında verdiği bilgilerle ve ilginç anılarıyla bezediği konuşması bitmeyecek gibiydi. Sanırım bu kıymetli bilgileri ayrılacak olmamıza borçluydum. Çünkü babam, sevgisini bir şekilde hep hissettirse de çatık kaşlı, ciddi, disiplinli, sürekli meşgul birisiydi ve benimle daha önce hiç bu kadar uzun boylu konuşmamıştı. Anlattıkları, yani benimle ilgili olanlar özetle şöyleydi: Beni katacağı kervan Bağdat'a gidecekti. Ancak benim Rey'de bu kervandan ayrılıp Kum ve Kâşân üzerinden Isfahan'a giden başka bir kervana katılacağımı, arkadaşlarımın isterlerse bana iştirak edebileceklerini, ancak buna ille de gerek olmadığını, develerin Rey'e kadar kiralandığını, dolayısıyla orada yeni develer temin edeceğimi, biraz maliyetli olsa da yine çift hörgüçlü olanları tercih etmemi, kervansaraylarda kiralık develeri bulabileceğimi ama kazıklanmamak için sıkı pazarlık etmem gerektiğini, Isfahan'dan da Tüster ve Ahvâz üzerinden Basra'ya varacağımı söyledi. Dediğine göre hem Isfahan'da hem de Basra'da kumaşçıların yer aldığı çarşılarda tüccar arkadaşları vardı ve bana verdiği kendi mührünü taşıyan mektupları onlara ilettiğimde o şehirde ve yolculuğun bir sonraki durağına kadar ihtiyaç duyacağım meblağı bana vereceklerdi. Bunun tek istisnası Isfahan'daki bir dostuna iletmem gereken nadir bir kumaş mukabilinde alacağım paraydı.

Ancak o da zaten param oraya kadar azalacağı için ihtiyaç duyduğum bir meblağ olacaktı. Her hâlükârda yanımda çok fazla altın bulundurmam güvenlik açısından sakıncalı idi. Üzerimdeki altınları ve tavsiye mektuplarını nasıl saklamam gerektiği üzerinde de durdu. Normalde kısa yolculuklarda para sarık içerisinde muhafaza ediliyorsa da en iyisinin mektupları nüshalarımın arasına sıkıştırmak olduğuna karar verdi. Kervandakiler bazı şehirlerde vergiye tâbi tutulacaktı, benim de az bir ticari ürünüm olduğu için bir miktar ödeme yapmak durumunda kalacaktım. İstediğim şehirde, aşırıya kaçmamak kaydıyla istediğim kadar kalma imkânım olacaktı. Kendisi de bana belli periyotlarla mektup yazacaktı. Basra'dan Mekke'ye gidecektim, oradan Medine'ye geçecektim. Sonrasında ise dönüş yolunda Kûfe'ye, ardından Bağdat'a varacak, yine bir ticaret kervanı ile Semerkant'a dönecektim. Kâğıt üzerinde her şey kusursuzdu, yani hem kâğıda kabataslak çizdiği harita üzerinde karaladığı noktalar ve çizgiler hem de her ayrıntıyı düşünen planı. Onun hesabına göre en geç üç sene sonra yine burada olacaktım.

Yılın her zamanı farklı ülkelerden, özellikle de Çin'den gelip Türk illeri üzerinden bizim memleketimize uğrayan pek çok kervan oluyorsa da babam en azından Rey'e kadar bana refakat edecek bir dostunun da olduğu bir kervana katmıştı beni. Kervanın hazırlanma sürecinde develerin kiralanması ve kervanın genel güvenliğinden sorumlu olacak kişilerin temini en maliyetli kısımlardı sanırım. Babam güvenlikten sorumlu kimselerin kervanı dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı koruyacaklarını, katılımcıların ise kervan içerisindeki hırsızlıklara karşı kendi eşyalarını korumakla yükümlü olduğunu söylemişti. Kervansaraylardaki hırsızlıklardan da işletmenin amiri sorumluymuş. Olası bir hırsızlık durumunda kervansarayın kapıları açılmaz, içeride tahkikat yapılırmış. Suçlu bulunamazsa amir çalınan meblağı tazmin edermiş. Ayrıca kiralanan develerin giderleri de şahsi olarak karşılanacaktı. Babam

kervanbaşına bunların tamamı için ödeme yaptığını, benim Rey'e kadar bunları düşünmemem gerektiğini, sonrasında ise Rey'de bana yardımcı olunacağını söylemişti.

Kervanın nasıl günden güne daha da büyüdüğünü görmek hayli ilgi çekiciydi. Daha önce babamın mal sevkiyatlarında ya da bizzat yaptığı yolculuklarda kervanların hazırlanma sürecini görmüş olsam da bizzat ve tek başıma katılacağım bu kervanın tüm hazırlık aşamalarını günbegün takip ettim. Ne de olsa bu kervan beni de taşıyacaktı uzaklara. Kimileri kendi develeri ile yolculuk yapıyordu ancak develerin geneli kiralıktı. Anladığım kadarıyla develeri özellikle köylülerden belli bir ücret karşılığında kiralayıp şehre getiren, ardından da üzerine fark koyarak kervanlar için toplu hâlde kiralayan birileri vardı. Çünkü babamın iki kaliteli taşra devesini kiralamak için yaptığı pazarlıktaki muhatabı kesinlikle bir köylü değil, tüccardı. Yüklerim -ki babamın yüklettiği kumaş dışında büyük bir kısmı nüshalarım ve boş kâğıtlardı- bu çift hörgüçlü develere denk yapılmıştı. Bizim memleketteki eyerin hem şekli hem de bağlanma tarzının diğer bölgelere göre farklı olduğu söylenirdi. Kervandaki develerin geneli misk, baharat, kumaş, kâğıt gibi ticari ürünlerle yüklüydü, ancak yedekte de en az iki yüz deve vardı. Babamın dediğine göre kervanda toplam bin üç yüz kadar deve olacaktı ve her bir deve en az iki yüz elli, en fazla üç yüz elli kilo yük çekebiliyordu. Yol boyunca bazı şeyler satılacak, bazı şeyler alınacak, bu alım satım işleri her bir şehirde tekrarlanarak Bağdat'a varılacakmış. Kervana katılanlar arasında haylice Yahudi ve Hıristiyan da vardı. Müslüman tüccarların çoğu yolculuğa vekillerini gönderiyorlardı. Bazı fakirler ise kervan hizmetine kabul edilmek için kervanbaşının etrafını sarmışlardı. Anladığım kadarıyla bu tarz bir sefer onlar için ciddi bir geçim kapısıydı. Çünkü develerin bakımı, kadınların ve ihtiyarların deveye binip inmeleri, eşyaların indirilip kaldırılması zahmetli işlerdi.

Yola düşünceye kadar bitmedi telaş. Ancak yedişer yedişer gruplanıp birbirlerine ince iplerle bağlanan ve sonuncuların-

da çıngırak olan develerden müteşekkil kervan ağır ağır hareket edip de anne babam geride kalınca ne yalan söyleyeyim epey bir ağladım. İlk defa bu kadar uzun bir süre ailemden uzak kalacaktım. Nereye gidiyordum, geri gelebilecek miydim, gelince onları yine bulabilecek miydim? Hepsi meçhuldü. Ama yolculuğu, göreceğim şehirleri, tanışacağım hocaları düşününce biraz sakinleşmiştim. Eğer bitirebilirsem bu yolculuğun ardından bambaşka biri olacaktım.

Semerkant'tan Buhara'ya yedi günlük yolumuz olduğu söylenmişti. Bu satırları Kerminiyye'de yazdığıma göre üç dört gün daha yol alacağız demektir. Gün boyu deve sırtında olmaya hiç alışkın değilim. Her tarafım ağrıyor. Çok yorgunum. Kervansarayda dört kişi kalacağımız odada ise sedir bile yok. Yemeği de yakın bir köyün ahalisinden parayla aldık. Ama Buhara'daki kervansarayların daha konforlu olduğunu söylüyorlar. Yatmak için eyerimdeki kilimi kullanmak durumundayım. Kervanda Çinli biriyle tanıştım. Biraz Türkçe ve Arapça biliyor. Çat pat anlaştık. Çin'den Semerkant'a gelmiş, orada üç ay kalmış. İki yardımcısıyla Bağdat'a gitmeye niyetlenmişler. Misk ticaretiyle uğraşıyormuş. Babam misk işinde çok para olduğunu söyler dururdu. Çinli normalde bizim doğumuzdaki uzak illerden temin ettiği miski batıya düzenli olarak getiriyormuş ama bu sefer daha fazla kâr umuduyla yolu uzatmışlar. Semerkant'ta kendisinden çok fazla vergi alındığından şikâyet etti. Bu durumun mecburen fiyata yansıyacağını söyledi. Herhâlde canı sıkılmış adamın da. Bana ne yaptığımı sordu, ben de diğer devedeki kâğıtlarımı göstererek gideceğim şehirleri sıraladım, gitme amacımın hadis öğrenmek olduğunu anlattım. Ya ben anlatamadım ya da adama mantıklı gelmedi söylediklerim. Birkaç sefer hayretle sadece ilim için mi bu zorlu yolculuğa katlandığımı sordu. Sanırım ikna edemedim adamı. İnşallah ben ikna olmuşumdur.

Yolculuğun buraya kadarki kısmında kayda değer bir şey olmadı. Üç dört sene önce babamla bu yollardan geçtiğimiz

anları hatırladım. Kervanımız daha küçük ve çevikti. O zaman da göz alabildiğince yeşil ovalarla kaplı bu yolları dikkatle incelemiştim. Bizim güzergâhımızın suya yakın yerlere konumlandırıldığını tahmin ediyorum ama sanıyorum her yanda nehirler var ve kış ardı olduğu için hepsi de gürül gürül akıyor. Dolayısıyla her yer yeşil. Uzaklarda yükselen dağların tepelerindeki karların büyük bir kısmı ise yazın da aynen kalıyor buralarda. Yatmadan önce hadis ezberlerimi tekrarlamalı, namazdan sonra az da Kur'ân okumalıyım. Bu defteri ne zaman yeniden açabileceğimi ise Allah bilir.

ÇOCUKLUKTAN GENÇLİĞE SEMERKANT GÜNLERİ

Maddi durumlarının iyi olması kendisinin iyi bir eğitim almasına imkân vermişti. Altı yaşında, yaşıtlarından biraz geç olarak küttâba girdiğinde haylice sûreyi ezbere biliyordu ve yetişme tarzı dolayısıyla oturup kalkma, söz isteme, büyüklere ve akranlara karşı nasıl davranılması gerektiği gibi konularda ciddi bir terbiyeye sahipti. Kendi şehirlerindeki küttâbda eğitim dört sene sürüyordu. Hocaların ücreti, çocukların günlük yeme ihtiyacı ve temizlik masrafları gibi giderler mahalleli tarafından karşılanıyordu. Küttâbın fiziki şartlarının iyi olması genel itibarıyla zengin bir mahallede yer alıyor olmasının bir sonucuydu. Burada ilk başta okuma yazma ve basit hesap yapmayı öğrenmiş, ilim serüveni için iyi bir çalışma disiplini kazanmıştı. İlk başladığı yıllarda günün ağarmasıyla küttâba gitmek ve saatlerce derslerle ve özellikle bir şeyleri ezberlemekle meşgul olmak onu haylice sıktıysa da zamanla hem yeni arkadaşlıkları hem de hocalarının sevgisi onu buraya bağlamıştı. Katı bir devam zorunluluğunun olmadığı okulda haftada sadece cuma günleri tatildi. Büyük oranda bayram havasında geçen cumalarda herkes Merkez Camii'ne giderdi. Ramazan ve bayramlarda da okul tatil edilirdi.

Küttâba giderken talebelerin geneli tahtadan imal edilen güzelce cilalanmış tabletlerini yanlarına alırlardı. Maddi durumu daha iyi olan bazı talebeler ise deri (*parşömen*) ya da kâğıt getirirlerdi. Kendisi kâğıt getiren öğrencilerdendi. Çünkü

babasının ticarethanesindeki hücrelerden biri neredeyse her zaman kâğıtla dolu olurdu. Annesi ona mümkün mertebe beyaz elbiseler giydirir, takkesini başına iliştirerek derse yolcu ederdi. Hocaları orta yaşlı, yumuşak huylu biriydi. Çok fazla sesini yükseltmezdi ve kendisinden ders aldıkları iki sene boyunca sadece bir kere bir talebeyi hafifçe dövmüştü. İlk sene kendilerine harfleri tanıtmış ve onları birbirine çarparak okumayı öğretmişti. Örnek okuma ve ezber metinlerini ise neredeyse her zaman hadislerden seçiyordu. İkinci sene okumalar devam etse de toplama çıkarma gibi işlemler üzerinde durulmuş, bu hesap bilgileri hem ticaret hem de ilerideki dinî yaşantıları için iyi bir altyapı teşkil etmişti. Sonraki yıllarda hem hoca değişmiş hem de derslerde basit fıkhi bilgiler sunulmuş, Hz. Peygamber'in hayatına dair bilgiler verilmişti. Küttâbdaki eğitiminin yanı sıra hafızlığını eve gelen özel bir hocadan yedi ile dokuz yaşları arasında tamamlamıştı. Ayrıca haftanın iki günü de akşamları evlerine Arapça öğrenmesi için tutulan özel bir hoca gelir, kendisine beyitler ve kısa okuma metinleri ezberletir, ayrıca güzel yazı dersi verirdi. Annesinden ise bazı şenliklerde çalabilecek düzeyde çeng icrasını öğrenmişti. Dört yıllık ilk eğitimini tamamladığında önünde iki yol vardı: Babasının yanında ticaret ya da mescitte daha ileri okumaların yapıldığı ihtisas halkaları.

Aslında küttâba devam ederken de babası cuma günleri dışında bazı günler kendisini dükkâna götürürdü. Çok sık olmasa da dükkâna gittiği günlerde ona ufak tefek getir götür işleri yaptırır, tezgâhların tozlarını aldırır, dükkânın eksiklerini not ettirir, müşterilere nasıl davranılması gerektiğini gösterirdi. Bundan dolayı ayağı ve zihni dükkâna alışkındı. Ne var ki o, temiz elbiseleri ve başlarındaki küçük sarıklarıyla mescide giderken gördüğü bıyıkları yeni terlemiş ağabeylerine imrenerek bakardı. Mescide devam etme talebini doğrudan babasına söyleyemese de annesi üzerinden bu isteği yerine getirilmişti. Ne de olsa ailenin tek erkek çocuğuydu. Hocaları ile istişare

edildiğinde onlar da kendisinin ilim yolunda başarılı olacak kabiliyete sahip olduğunu söylemişlerdi. Babasının tek şartı haftanın üç günü dükkâna devam etmesiydi. Kabul etti. Bu ikilik hayatı boyunca kendisine eşlik edecekti. Artık o da haftanın dört günü biri fıkıh, biri hadise tahsis edilmiş iki farklı ders halkasını takip edebilecek, fırsat buldukça da diğer muhaddislerin derslerine gidecekti.

On ile on iki yaşları arasında hayatı mescit-ev-dükkân üçgeninde koşuşturarak geçti. Ders günleri arka arkaya geldiğinde, önce o günün dersi arkadaşlarla müzâkere edilir, ardından eve dönülür, hadisler mümkün mertebe ezberlenir, ihtiyaç varsa dersteki metin yeniden temize çekilirdi. Sonrasında yarınki ders hazırlıkları başlar, hocanın yarın okuyacağı/okutacağı hadisler, hocanın nüshasıyla karşılaştırılmış bir metinden istinsah edilir, akla takılan sorular not edilirdi. İncecik mum ışığında gecenin geç saatlerine kadar süren bu hazırlıktan sonra sabah namazında mescitte olmak için rahatsız bir uykuya yatılırdı. Hadis dersi mescitte, fıkıh dersi ise hocanın evinde yapılırdı ve birbirine uzak sayılabilecek yerlerde icra edilen bu dersler için sürekli bir yerlere yetişme telaşıyla hareket edilirdi. Diğer hadis halkalarına ilaveten nadir de olsa batıdan hadis hocaları geldiği zaman ise günlük rutinleri iyice zora girerdi. Ders yükü ikiye katlanır, uykusuz geceler bitmek bilmezdi. Zaman zaman derslerden kaytarsalar da atladıkları dersleri her seferinde telafi etmek zorunda kalırlardı.

Dükkânda ise apayrı bir dünya vardı. O kadar çok insanla karşılaşmıştı ki artık dükkâna giren müşterinin alıcı olup olmadığını hareketlerinden ve ilk sorusundan hemen anlayabiliyordu. Dükkânda olmayan bazı ürünleri müşteriyi biraz bekleterek komşulardan temin ediyor ve farkı kendisine kalmak üzere küçük kârlarla satıyordu. Babasına göre hocalar aksini söylese de tıpkı kendisi ve babası gibi oğlu da tüccar olmak için yaratılmıştı. Hesapları kafasından hızlıca yapıyor, her türlü kumaşı, her çeşit rengi kolayca tanıyor, dokunuşuyla

kumaşın kalitesini takdir edebiliyor, dokumanın tarzını, sıklığını, gevşekliğini değerlendirebiliyor, müşteriye güler yüz gösterip malı satmak için elinden geleni yapıyordu. Yeri geldi mi daha fazla müşteri çekmek için çok cüzi kârlarla ya da hiç kâr etmeden ürünü müşteriye bırakıp ayağını dükkâna ısındırıyordu. Yaşı elliye yaklaşan babası dükkânını gönül rahatlığıyla oğluna bırakacağı günün gelmesini bekliyordu.

Kararsızdı. Tüm zorluğuna rağmen derslerden inanılmaz haz alıyordu ve içinde bitip tükenmeyen bir bilgi edinme tutkusu vardı. O günkü derslerin ön hazırlığını (*mütalaa*) ya da ders sonrası tekrarını (*müzâkere*) yaparken de ders esnasında da ilme ilgisi neredeyse hiç dağılmıyordu. Çok hızlı öğrenip ezberliyor, çetrefilli fıkıh sorularını çözerken rahatlıkla ezberindeki hadisleri kullanabiliyordu. En büyük arzusu ise biraz daha büyüyüp önce şehirdeki diğer hocalardan, ardından diğer şehirlerdeki önde gelen âlimlerden hadis dinlemekti. Hocaları gibi Basra, Kûfe ve Medine'ye gidip oralardaki büyük muhaddislerle görüşmek için can atıyordu. En büyük hayali Medine'de İmam Mâlik, Mekke'de Süfyân b. Uyeyne, Basra'da Hammâd b. Zeyd gibi haklarında pek çok şey anlatılan muhaddislerle buluşabilmekti. Uzak beldelerden kendilerine ulaşan muhaddislerin vefat haberlerinin ardından kendi şehrinde geçen günlerine hayıflanıyor, biraz daha sabırsızlanıyor, hiç bitmemesini umduğu yolculuğuna başlayacağı günün gelmesini bekliyordu. Öte yandan ticareti de çok seviyordu ve buna yatkınlığı da açıktı. Sevmenin ötesinde evin tek erkek çocuğu olarak aile ticaretinin devamlılığını sağlamayı boynunun borcu olarak görüyor, aksi takdirde babasını hayal kırıklığına uğratmış olacağını düşünüyordu. Bu ikilem birkaç yıl daha sürdüyse de sonrasında her şey kendi yolunu bulacaktı.

2 REBİÜLEVVEL 181

Beş gündür Merv'deyiz. Yolun buraya kadarki kısmının ne kadar yorucu olduğunu anlatamam. Yeni yeni kendime gelebildim. Bu birkaç gün içinde sıcağı sıcağına aldığım dağınık notları biraz derleyerek yaşadıklarımı yazayım. Kervanımız dış surdaki Semerkant Kapısı'ndan Buhara'ya girdiğinde şehirde iki gün kalınacağı ilan edilmişti. Gerçekten de denildiği üzere şahane bir kervansaraya yerleştik. Hem yemekler güzeldi hem de şilteler ile odalar gayet iyiydi. Kervansarayın bütün giderleri devlet tarafından karşılanıyormuş, bundan dolayı herhangi bir ödeme de yapmadık. Nice zaman sonra iyi bir uyku çektim. Sabah olduğunda kervandakilerin çoğu develerini çekerek çarşıya doğru giderlerken ben yıllar önce olduğu gibi iç şehirdeki Cuma Mescidi'nin yolunu tuttum. Kendisinden aldığım rivayetleri yazdığım nüshamdaki kayda bakılacak olursa Guncâr lakaplı İsa b. Musa dersini öğleden sonra yapıyordu. Ancak mescide vardığımda onu bulamadım, biraz soruşturunca geçen sene Serahs'a yerleştiğini öğrendim. Kendisiyle yeniden görüşebilsem hem babamla yaptığım yolculukta aldığım rivayetleri yeniden sorup aynen nakledip nakletmediğini kontrol edecek hem de daha önce alamadığım hadisleri dinleyecektim. Nasip... Onu bulamadıysam da geçen gelişimde tanıştığım Abdullah b. Muhammed ile görüştüm. Beni her zamanki gibi çok sıcak karşıladı. Biraz muhabbetten sonra hadis istinsah ettim. Ardından beni Muhammed b. Ziyâd el-Yeşkürî adlı bir zatın ikindiden sonraki dersine

soktu. Duruşu, oturuşu, hitap tarzı, hasılı her şeyiyle etkileyici biriydi. Kendisinden yirmi kadar hadis dinledim. Muhtemelen yolcu oluşumu dikkate alarak akşam beni ve Abdullah'ı evine yemeğe davet etti. Varsıl değil ama cömert biri. Semerkant ile ilgili bazı şeyler sordu, oradaki arkadaşlarından bahsetti. Bolca nasihat etti. Konuşmalarından sapkın (*bidatçı*) gruplara, özellikle de Şiî cemaatlere karşı sert biri olduğu anlaşılıyordu. Kervansaraya geç vakit dönebildim. Gün içerisinde aldığım hadisleri tekrarlayıp yattım. Buhara'da bir günüm daha vardı ve Yeşkürî'nin dersine kadar serbesttim. Bir at kiralayıp biraz çarşıda dolaştım. Şehrin batı çıkışına doğru gidince uzakta, biraz yükseğe konumlanmış etrafı surlarla çevrili devasa bir kale gördüm. Dediklerine göre Buhara'nın eski yöneticileri orada otururlarmış. Kale ile şehir arası yemyeşildi. Birkaç köylü ile sohbet edip ikindi dersine yetiştim. Hoca bugün biri haylice uzun on iki hadis nakletti. Yine yemeğe davet ettiyse de özür beyan ederek kervansaraya döndüm. Babam kimseye yük olmamamı sıkı sıkı tembihlemişti.

Buhara'dan gecenin bir vakti ayrılıp üç gün yol aldıktan sonra Bîkend'e indik. Burası çok büyük olmasa da ana ticaret yolu üzerinde olduğu için ticari bakımdan hareketli bir yerdi. Zaten babam oldum olası ticari açıdan şu dört şehirden birinde yaşanması gerektiğini söyler: Üretim merkezi, tüketim merkezi, farklı yolların kesişimi olup deniz bağlantısı olan ya da ticaret yolu üzerinde olup düzenli vergi alan şehir. Semerkant'ın ise denize sahip olmak dışında bu nitelikleri taşıdığı, o yüzden de yeryüzünün en bereketli yerlerinden biri olduğu kanaatinde. Ticaret açısından öyle de, ya ilim? Babamın tasvirine bakılırsa Bîkend sanırım son sınıfa giriyor. Bîkend'e akşama doğru geldik, ertesi gün öğle olmadan da şehirden ayrıldık. Sabah erkenden daha önce tanıştığım Muhammed b. Selâm ile görüştüm. O da batıya gidecekmiş, hem de dönmemek üzere. Hazırlıklarını yapıyormuş. Gidilen yerlerde kimlerle görüşülebileceğini müzâkere ettik.

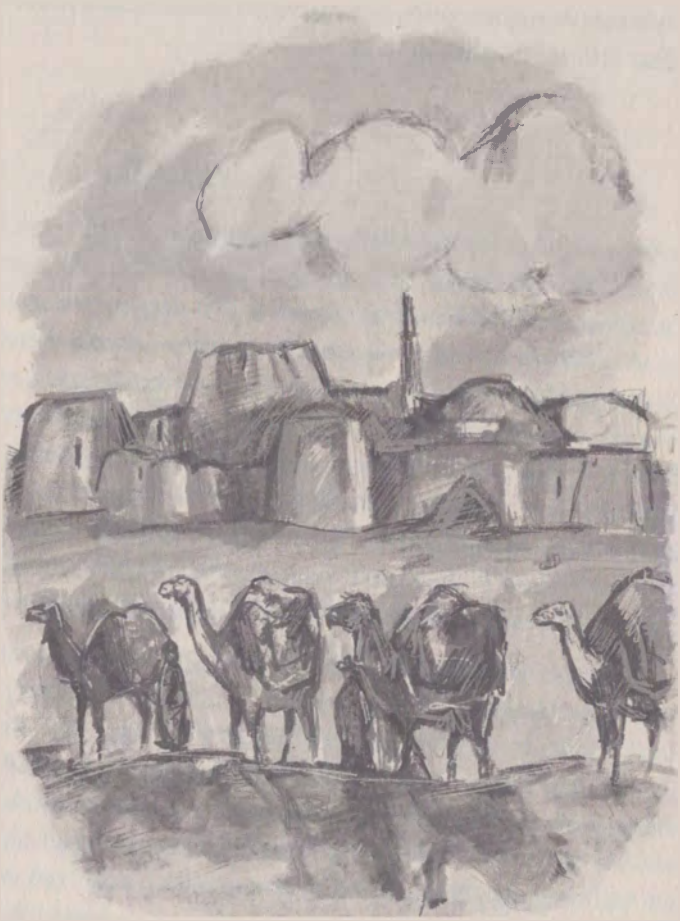
Bîkend'den Firebr'e oradan da Ceyhun üzerinden geçerek Âmül'e vardık. Hatırladığım kadarıyla babamla yaptığımız yolculukta bu şehirden iki kez geçmiştik. Asıl yorucu kısım ise Âmül'den Merv'e kadarki yoldu. Kervansaraylar daha bakımlı olsa da epey ıssız bir yoldu. Uzun bir süre çölde yol aldık. Küşmihen'de konakladığımız gece arkadaşlarımdan biriyle tartıştık. Tatsız bir hadise. Merv er-Rûz'dan farklılığını vurgulamak için Merv eş-Şâhicân diye anılan bu şehir her bakımdan inanılmaz. Buraya vardığımızdan beri ilk gelişimdeki pek çok kişiyle yeniden görüşebilme imkânı buldum. Sadece Mus'ab b. Mâhân iki ay önce vefat etmiş, Saîd b. Mansûr ise şehirden ayrılmıştı. Öncelikle daha önce yazdığım ancak hocalara sunamadığım hadislerin büyük bir kısmını farklı mekânlarda, farklı günler ve derslerde kendilerine arz ettim. Hocaların hepsi iyi ve hoşgörülü ama iki gün önce hadisleri okumada biraz acele ettiğim için Selmûye beni önce uyardı, sonra da kendisinden daha önce aldığım hadisleri onu kontrol için sorduğumu anlayınca kalabalığın içinde beni bir güzel azarlayıp halkadan çıkmamı söyledi. Epey bir özür dilememe rağmen bana diğer hadislerini alma hakkı tanımadı. İyice yaşlanmış, biraz da huysuzlaşmış. Demek ondan nasibim bu kadarmış. Ama bu yaşında halkaya devam etmesi ilginç. Çünkü hocalarım belli bir yaştan sonra hadis rivayetini bırakmanın tavsiye edildiğini söylerdi. Nadr b. Muhammed ile Fazl b. Musa'dan istediğim hadisleri dinledim. Daha önce kendilerinden usulüne göre aldığım hadislerden seçtiklerimi de ilk defa dinliyormuş gibi kendilerine arz ettim. İkisi de hadislerini ilk seferki gibi naklettiler. Bu durum hafızalarında ya da metinlerinde bir sorun, yani değişme ve bozulma olmadığını gösteriyordu.

Ancak buradaki bütün hocalar bir yana Nadr b. Şümeyl bir yana. Şu ana kadar tanıştığım tartışmasız en büyük muhaddis. Altmış yaşlarında, şakakları ve sakalları iyice beyazlamış, her hâlinden gün görmüş biri olduğu belli. Merv'e geçen sene kadı olarak atanmış. Hadis, Arapça, fıkıh konularında derya

deniz biri. Bundan üç sene önce onunla görüştüğümde beni bu kadar etkilememişti. Çocukluk işte. Herhâlde o zaman ben de pek ilgisini çekmemiştim. Şimdi ise bana epey bir ilgi gösterdi. Şu ana kadar tanıştığım, ilim aldığım kimseleri sordu, nasihatlerde bulundu. Dersin ardından hem sohbet ettik hem de yemeğe davet etti. Yemekte dostum İshak b. Râhûye ile yaşça bizden biraz büyük olan Nuaym b. Hammâd adlı biri de vardı. Sağ olsun iyi niyet göstererek istinsah ettiğim ancak vakit darlığı nedeniyle kendisine arz edemediğim yüz kadar rivayetten rastgele on hadis dinledi ve hatasız okuduğumu görünce bana kalan rivayetleri nakletme izni verdi.

Merv'de beş gün ders ve müzâkere saatleri dışında gündüzleri gezdim, geceleri metin istinsah ettim. Buraya geldiğimin ertesi günü Sultan Kale olarak anılan merkezde cuma namazını kıldım. Sonrasında merkezin doğusunda yer alan ve Zülkarneyn'in inşa ettiğine inanılan kerpiç sur duvarlarla çevrili Gavur Kale bölgesine gittim. Dediklerine göre merkez, eskiden tam ortasında bazı eski hükümet binaları ile mescit bulunan bu mıntıkaymış, sonradan şehir batıya doğru büyümüş. Gavur Kale'nin kuzeyinde yer alan ve çok eski bir kale olduğu her hâlinden belli olan Erk Kale'ye de gittim. Kim bilir kimler gelip geçti buralardan. Gavur Kale'nin güneyine indiğimde ise inanılmaz eski bir Budist tapınağı gördüm. Şehir buranın dışına taşınca ilk başta iki geniş su arkının, Mâcân ve Rezîk arklarının çevresinde balçık evler inşa edilmiş. Bakımlı, geniş avlulu rengârenk evler. Hemen önlerinden dört mevsim su akıyor. Nasıl demeli bilmem ki, cennet gibi. Bizim memleketin içi de su kanallarıyla dolu ama burası daha bir göz alıcı. Bazı evlerin önlerinde sandallar da var. Dârulimâre, hapishane ve ana çarşı da Mâcân üzerinde. Şehre ilk gelişimde bu kadar gezememiş ve onu idrak edememiştim. İnsan burada bir ömür yaşayabilir.

Düşünüyorum da niye katlanıyorum ki bu bitmeyecek yolculuğa? Ticaretle meşgul olsam hem böyle yorulmam ve gurbet

sıkıntısı çekmem hem de daha iyi bir sosyal statü ve maddi refah elde edebilirim. Hele de babamın bıraktığı yerden işini yürüttüğüm takdirde. İlimle meşgul olduğumda maddi bakımdan belki çok iyi bir durumda olmayabilirim ama kendisine hürmet ve rağbet edilen biri olacağım kesin. Acaba şöhret ve itibar için mi düştüm bu yollara?

17 CEMAZİYELEVVEL 241 - SABAH

Küçük çocuk babasıyla ikinci halkanın sol tarafında bir yere yerleşmiş, nüshayı rahlenin üzerine koymuştu. Sekiz sıradan oluşan ve arkaya doğru her bir sırasında katılımcı sayısı artan ders halkasına sonradan katılanlar selam verip ellerinde nüsha, parşömen ya da tahta tabletleriyle boş buldukları yere oturuyorlardı. Son kez topluluğa baktı ve derse başlamadan önce yakınındaki öğrencilerinden birine işaret etti, o da Kur'ân'dan bir aşır okudu. Bitirdiğinde ise nüshasını açtı, boğazını temizleyip besmele, hamdele ve salvelenin ardından o derste okuyacağı on hadisten ilkine başladı. Tok ve etkili sesiyle her bir kelimeyi tane tane söylüyor, hiçbir harf ve harekeyi atlamıyordu:

"Bana hocam Affân haber verdi -ki Allah ondan razı olsun- ve şöyle dedi: Bana hocam Hammâd b. Seleme nakletti ve şöyle dedi: Bana Ali b. Zeyd, Salih el-Muallim, Humeyd ve Yunus haber verip şöyle dediler: Hasan'ın Ebû Hüreyre'den -ki Allah ondan razı olsun- naklettiğine göre Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurmuştur: *Büyük günahlardan kaçınıldığı takdirde hem beş vakit namazın arasında işlenen küçük günahlar hem de iki cuma namazı arasında işlenenler bu namazların kılınması sayesinde bağışlanır.*"

Aktardığı rivayet zincirinde tam ismi verilmeyen kimseleri "Burada ismini andığım Humeyd, Humeyd et-Tavîl'dir, Yunus da Yunus b. Ubeyd'dir." diye açıklayıp Salih el-Muallim'in tanınmayan bir râvi olduğunu belirtti. Ardından

talebelerin kendi nüsha ve levhalarında düzeltme yapmaları için bir müddet bekledi. Hocanın ifadesi hiçbir ilave yahut çıkarma yapılmadan bir müstemlî tarafından arka taraftakilerin duyması için bir kez daha yüksek sesle tekrarlandı. Müstemlînin susmasıyla birlikte mescit yine arı vızıltısına benzer bir uğultu ile dolmuş, kendilerine ulaşan her bir kelimeyi dikkatle dinleyen öğrenciler ufak tefek düzeltmeler yapmaya başlamışlardı. O esnada hocanın gözü, nüshasına fazlaca eğilmiş ve hadis bitmesine rağmen başını kaldırmayan bir öğrenciye takıldı ve ona düzeltme mi yaptığını yoksa okunan hadisi mi yazdığını sordu. Halkaya hocanın izniyle ilk kez katılan öğrenci hadisi yazdığını söylediğinde ise ders hazırlığı yapmadan geldiği ve ders esnasında sıfırdan bir metin oluşturmaya çalıştığı için onu halkanın dışına çıkardı. Ödevini yapmayan bir talebeye gösterilecek güler yüz pek çok çalışkan talebenin şevkini kırabilirdi.

"Bana hocam Affân 204 senesinde nakletti ve şöyle dedi: Bana Hammâd nakletti ve şöyle dedi: Bana Sâbit nakletti ve şöyle dedi: Ebû Râfi'nin Ebû Hüreyre'den -ki Allah ondan razı olsun- naklettiğine göre Allah Resûlü aleyhisselâm şöyle buyurmuştur: *Yoldan geçenleri rahatsız eden bir çalıyı kesip yolun kenarına atan kimse cennete girer.*" diyerek ikinci hadisi okudu. "Bir diğer isnâdda ise 'Hammâd, Sâbit'ten' ifadesi geçer. Buradaki Hammâd, Hammâd b. Seleme'dir, Sâbit ise bildiğiniz üzere onun önde gelen hocası Sâbit el-Bünânî'dir." dedi. Yine müstemlî ifadeleri tekrarladı, talebeler düzeltmelerini yaptılar, verilen ilave bilgiyi de nüshalarının kenarlarına hızlıca kaydettiler. Ders on rivayetin bitimine değin bu şekilde devam etti. Son hadislere gelindiğinde hocanın sesi biraz daha kısıktı.

Oturumu bitirirken öncelikle derste rivayetlerini aktardığı râvilere, sonra kendilerinden ilim aldığı hocalarına dua etti ve nüshasını kapattı. Yakın talebelerinden biri ders katılımcılarının isimlerini kaydetme işine başladı. Derse bugün baş-

layan haylice kişi vardı. Dersin kaydında küçük bir şerhle de olsa çocuğun ismi de anılmıştı. Tutulan kayıt nüshadaki tüm hadisler okunduktan sonra verilecek rivayet etme izni için gerekliydi. Sabahın bu ilk dersi her zaman en bereketli ders olurdu. Eskiden haftanın dört günü dersi yapar ve her gün üç semâ halkası düzenlerken artık haftalık ders gününü iki-ye indirmişti. Günlük programında ise sadece bir semâ ve bir de hadisleri talebeye dikte ettirdiği bir imlâ dersi vardı. Söz konusu iki dersin ardından da biri müzâkere, diğeri ise râvi bilgisine dair iki kısa ders koymuştu. Sabahki dersin ardından mutat olarak o gün okunan hadislerin ya da talebelerin aklına takılan diğer hadislerin müzâkeresi yapılırdı.

11 REBİÜLEVVEL 181

Kervan toparlanmaya başladı. Dün gece vardığımız Serahs'tan birazdan ayrılacağız. Kervanbaşı Nişabur'a yaklaşık on gün sürecek ve yer yer zorlaşacak bir yolculuk yapacağımızı söyledi. Alıştım sayılır yola. Sadece geçenlerde iki gün boyunca yağmur altında yol almak zorunda kaldığımızda hayli yoruldum. Yükü sanki develer değil de ben çekiyordum. İlk başta Merv'den ayrılmamızdan bahsedeyim. Nadr'ın dersine yola çıkmamızdan bir gün önce de girdim. Helalleştik. Batı ilim merkezlerine dair tavsiyelerde bulundu. Vaktimin çoğunu Basra ile Kûfe'ye ayırmamı, imkân bulabilirsem Yemen'e de gitmemi söyledi. Bir de elde edilen rivayetlerle mutlaka yeniden kendi memleketime dönmemi ya da sünnet bilgisinin az olduğu Mısır gibi bir yere yerleşmemi tavsiye etti. İnşallah geri döneceğimi, ancak Mısır'ın ilgimi çekmediğini söyleyince Mısır'ı yanımızdaki Nuaym'a önerdi. Babamla yaptığımız programda Yemen yok aslında ama belki bir yolunu bulup gidebilirim.

Sırasıyla Kenûkird, Dandanakan, Telestâne, Üştürmegâb gibi ufak yerleşim yerlerinden geçerek ve neredeyse hep çölde yol alarak geldik Serahs'a. Gerçekten de kervanbaşının işi zor. İnsanın gözü sürekli işaret taşlarında olmalı yol alırken. Sadece baharda akan tek bir nehir varmış bu şehirde. Bereketli toprakların bu nehir sayesinde yeşillendiğini sabah fark edebilecektim. Kervanbaşımız devesinden şikâyeti olanların

burada değiştirebileceğini söyledi. Meğer çevre illere buradan deve gönderilirmiş. Serahs'taki ilmî durumla ilgili bilgim yok. Sabah namazının ardından girdiğim mescitte orta yaşlı bir muhaddis Hârice b. Mus'ab adlı birinden hadisler naklediyordu. Kural dışı olmasına rağmen ders esnasında dinlediğim iki üç kısa rivayeti yazdım, dersin ardından da nakletme iznini aldım. Benim yaşlarımda Ubeydullah b. Saîd diye biriyle tanıştık. Kalkmak zorundayım, tellal kervanın çıkışını haber veriyor.

27 REBİÜLEVVEL 181

Nişabur'a ineli altı gün oldu. Buraya bayıldım doğrusu. Buraya kadarki yoldan bahsedeyim önce: Serahs'tan Tus'a kadarki dört günlük yol, çöl olmakla birlikte normaldi. Ya da yola karşı başlardaki heyecanım artık yok sanırım. Her yer aynı gibi. Yol üzerinde güzel bir kervansarayda kaldık. Tus'tan ayrılınca Senâbâz'da bir kalenin yanından geçtik. Kervanbaşından gelen bilgiye göre bu kaleyi Halife Harunürreşid inşa ettirmiş. Sonrasında tepelerin arasındaki daracık yollarda yaklaşık dört gün yol aldıktan sonra bir anda geniş bir ovaya yayılmış yemyeşil Nişabur'u görmek heyecan vericiydi. Ayrıca şehir oldukça planlı görünüyordu. Aslında Senâbâz ile Nişabur arasındaki mesafe çok fazla değildi ama yol çok zorluydu. Kervanımız tepeden ağır ağır Nişabur'a inerken herkes gibi ben de şehirdeki dillere destan kervansarayların hayalini kuruyordum. Kervandan yirmi civarında kişi Tus ve Nişabur arasındaki zorlu yolda bizden ayrıldılar. Demelerine göre bu dağlarda çok değerli bir taş olan firuze bolca bulunuyormuş, acaba nasıl bir şey diye sormuştum kendi kendime. Nişabur'da bir hafta kalınacağı için kervanı şehirde yakalayabileceklerini söylemiş ayrılanlar. Kervana Merv'de katılan ve ahbap olduğumuz biri gerçekten de bugün kervansaraya geldiğinde iki iri keseyi siyah damarlı mavi/turkuaz taşlarla doldurmuştu. Bana da tanışıklığımızın hatırası olarak ufak bir

taş verdi ve uğur getireceğini eklemeyi de ihmal etmedi. Pek inanmasam da taşı muskamın içine koydum.

Nişabur'un şu ana kadar gördüğüm şehirlerden en temel farkı, kaldığımız gayet lüks kervansarayın Murabba'âtü'l-Kebîre denilen büyük çarşıya çok yakın olması. Günlerden sonra sıcak bir banyo ve iyi yemeklerle kendime geldim. İç şehirde farklı boyutlarda meydanlar da vardı. Geldiğimiz günün sabahında merakla gezdiğim çarşı da çok düzenliydi. Birbirini düzgün bir şekilde kesen onlarca caddenin her biri farklı meslek gruplarına tahsis edilmişti. Çok zengin bir şehir olduğu belli. Burayı mutlaka babama ayrıntılı olarak anlatmalıyım. Sokaklar çok temiz, uzun yaşadığı ve düzenli banyo yaptığı söylenen insanlar da gayet güler yüzlü. Ama şehrin benim açımdan daha önemli olan yönü ilmî tarafı tabii ki. Duraksamadan hayli büyük bir yapı olan Merkez Camii'ne gittim. Orada Hüseyin b. Mansûr ve Amr b. Zürâre adlı arkadaşlarla tanıştım. Yolculuğumu ve gideceğim yerleri anlatınca hızlıca kendi notlarından otuz kırk hadis yazmama ve ikindiden sonra düzenlenen Yahya b. Yahya'nın dersine girmeme yardım ettiler. Derste çok az hadis okudu ve tereddüt ettiği hadisleri özellikle belirtti. Hâline bayıldım. Kırk yaşlarında sanırım, ağır başlı, tane tane konuşan etkileyici biri. Bugün de dâhil derslerini takip ediyorum. Hadis dışında fıkhi sorulara cevap verdiği bir dersi daha var. Ayrıca hem o hem de diğer fakihler taylasanlarını değişik bir şekilde, sadece tek omuzlarına atıyorlar. İkinci gün sabah namazından sonra Kadı Hafs b. Abdurrahman'ın da dersine girdim. Onun metinlerinden de özellikle âlî isnâdla Hz. Peygamber'e varan ya da şu ana kadar duymadığım hadisleri seçerek istinsah etmiştim. Ders güzeldi ama onun Mürciî olduğunu söylüyorlar. Yine de dersine devam etme niyetindeyim. Arkadaşların demesine göre Hafs b. Abdullah b. Râşid, Kümeyl lakaplı Hüseyin b. el-Velîd ve daha yaşlı bir muhaddis olan Mübeşşir b. Abdullah ile de görüşmem gerekliydi. Onların derslerine de girdim. Sadece

Hüseyin b. el-Velîd zor biriydi. Derse alırken beni ciddi ciddi sorguladı. Ancak gözü tutmuş olacak ki sadece üç hadis naklettiği dersine alma lütfunda bulundu! Bence sıradan bir muhaddis olsa da arkadaşlarım onu burada bulduğum için şanslı olduğumu söylediler. Çünkü o her üç senede bir sınır boylarına cihada, her beş senede bir de hacca gidermiş. O yüzden onu burada bulmam iyi olmuş. Ders konusundaki zorluğuyla ters orantılı olarak talebelerin özel ihtiyaçlarıyla ilgilenen biriydi. Akşam yemeğini onun hanesinde yedik. Evi gayet nezih bir mahalledeydi. Yemek de çok güzeldi, uzun zaman sonra balık yiyebilmiştim. Yemeğin ardından bana da paraya ihtiyacım olup olmadığını sordu, teşekkür ederek yegâne ihtiyacımın kendisine ait hadisler olduğunu söyledim. Bu hoşuna gidince dört hadis daha yazdırdı.

Nişabur'dan yarın ayrılacağız. Rey'e varmadan önce yazıp yazamayacağımdan emin değilim. Yolun yorgunluğu üzerine bir de konaklanan yer iyi değilse insanın yazmaya takati kalmıyor. Öyle olunca akşamları bir önceki şehirde aldığım hadislerin tekrarı ve tertibi ile meşgul oluyorum. Ayrıca bugün babamdan bir mektup aldım. Düzgün yazısı ile yazdığı mektubunda hâl hatır ediyor, kendilerinin iyi olduğunu, yolculuğumun iyi gitmesini temenni ettiğini, annemin sağ salim döndüğüm takdirde bir koç adayacağını söylüyor. Kısacık ama olsun, babamdan ummadığım kadar sıcak. Galiba bu, hayatımda şu ana kadar aldığım ilk mektup. Ben de cevabı yazıp posta görevlisine (*sâhibü'l-berîd*) verdim ve muhtemelen Rey'e varmamızın bir aydan fazla süreceğini yazdım.

2 REBİÜLAHİR 181

Yorgun argın açtığım defterime bu notları Husrevcird'de yazıyorum. Nişabur'dan ayrılalı beş gün oldu. Yol fena değil. Yolculardan bir amca rahatsızlanıp Beyhak'ta vefat etti, oraya defnettiler. Yolculuk böyle bir şey herhâlde. Kimin nerede

kalacağı belli değil. Kim uğrar bu adamın kabrine? Geride bıraktıklarına ne zaman ulaşır haberi? Meçhul. Aklıma Adî b. Zeyd'in ölüleri konuşturduğu mısraları geldi:

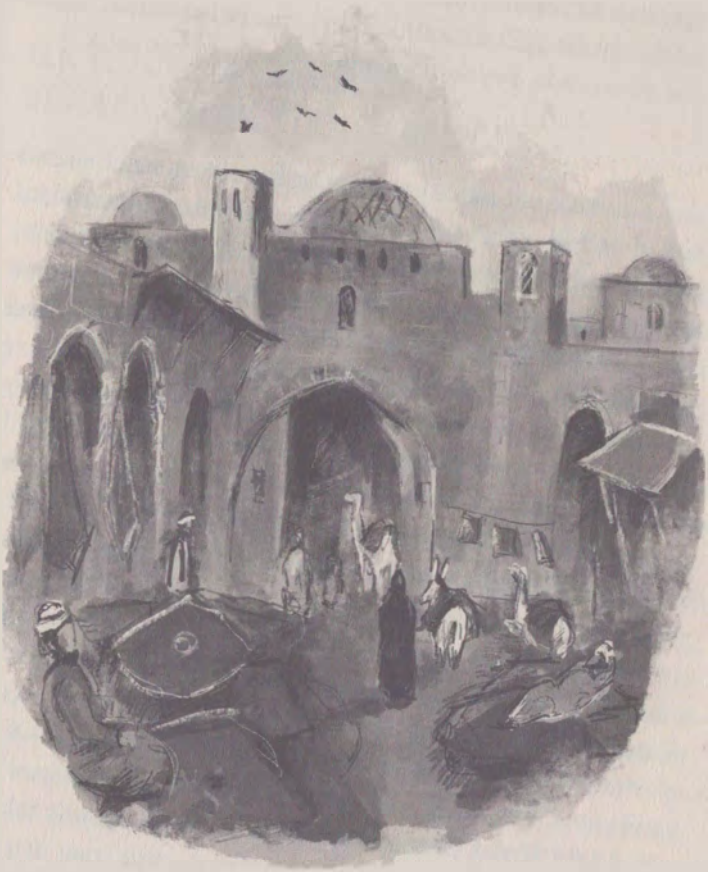
Bizi gören şöyle desin kendine
Ölüm geliyor bana da süratle.

Nişabur'daki son günümde de iki farklı derse girdim, gece de son rivayetlerimi gözden geçirdim. Şöyle bir bakınca bir haftada epey bir rivayet yazmışım. Acaba imkân olur da Yahya b. Yahya ile bir daha görüşebilir miyim? Her yönüyle çok üst düzey bir hoca. Belki dönüş yolunda...

13 REBİÜLAHİR 181

İki gün önce doğum günümdü. On yediden gün almaya başladım. Şimdi ise Bistâm ve Haddâde'den geçtikten sonra Dâmegân'dayız. Kervansaraya dün gece çok geç bir saatte indik. Sanki hava kararıktan sonra yol daha hızlı alınıyor gibi. Bugünü de burada geçirdik. Çok büyük bir çarşısı yok şehrin ama özellikle yün mamulü beyaz elbise ticareti çok yoğunmuş. Zaten kervandaki bazı kimselerin aldığı elbiseleri görünce kumaşı hemen hatırladım babamın dükkânından. Demek bizim kûmisiyye dediğimiz kumaşın üretim yeri buraymış.

Mescitte bir hadis ya da fıkıh halkası göremedim öğle vakti. Biraz soruşturduğumda benden yaşça biraz büyük birine yönlendirdiler. Görüştüğüm Abdurrahman adlı kişide buralı olan Bükeyr b. Şihâb'ın rivayetleri vardı. Sayısı çok fazla olmayan rivayetleri istinsah ettim. İçlerinde Hasan el-Basrî ve Muhammed b. Sîrîn'den nakiller de bulunuyordu. Bir kısmını Abdurrahman'a okudum ve ayrılmak zorunda olduğum için tamamını bitiremeyeceğimi söyledim. Ancak bu zat pek de kibar davranmadı ve sadece kendisine okuduğum haberleri nakledebileceğimi belirtti. Olsun, yine de rivayetlerin hepsini yazdım. Onları belki başka kimselerden de dinleyebilirim.

Başım yine kazan gibi. Etrafımdaki herkes bana imrenerek baksa da hâlâ yolculuk hedefime dair gönlümde net bir cevap yok. Onlara göre sadece ilim uğruna buradayım. Bir yanım da aynı kanaatte aslında ama diğer yanım ise sürekli niyetimdeki zayıflıkları önüme koyuyor. Sanıyorum hadislerle uğraşarak, iyice yorularak ve düşünmeye fırsat bırakmayacak bir tempoyla yaşayarak kendimi uyuşturuyorum. Muhaddislerin ilim talebindeki niyetle ilgili sözlerinin üzeri ara ara tozlanıyor. Ama sorular yine orada. Beynimin içinde. Yatmam gerek artık.

İLK YOLCULUK: SEMERKANT, BUHARA, MERV, TİRMİZ, BELH

Babası kışın geride kalmasının ardından her zamanki yolculuklarından birine hazırlanıyordu. Bu en az dört ay boyunca şehirde olmayacağı, dolayısıyla kendisinin daha fazla dükkânda bulunmak zorunda olması anlamına geliyordu. Ticarethanenin muhasebecisi, çalışanları zaten her işi hakkını vererek yapıyorlardı, on üç yaşında oluşu dikkate alındığında temsili olduğu açıksa da bu gibi durumlarda babasına vekâlet ederdi. Babası açısından yolculuğun amacı hem çevre şehirlere işlenmiş kumaş ve kâğıt satmak hem de birtakım değerli baharatlar, ham ipek ve belli şehirlere has dokunmuş bazı kumaşları temin etmekti. Kervanın diğer katılımcıları ise kendi ticaretlerinin gerektirdiği ürünler için bu yolculuğa katılıyordu. Neredeyse yarısı babasına ait ürünleri taşıyacak, bir kısmı ise ileride kullanılmak üzere yüksüz sekiz yüz kadar deveden oluşan bu küçük kervanın hazırlığı yaklaşık bir ay sürmüştü. Katılanların belirlenmesi, ürünlerin hazırlanması, develerin kiralanması, güvenlikten sorumlu kimselerle anlaşılması günler almıştı. Kervana katılanlar arasında büyük küçük tüccarların yanı sıra sayıları hayli az da olsa farklı beldelerdeki yakınlarını ziyaret etmek isteyenler ve genç ilim talipleri de bulunuyordu. Babası yola çıkılmasına iki gün kala kendisini yanına çağırıp yolculuğa katılmayı isteyip istemediğini sorduğunda ne diyeceğini bilememişti. Bu inanılmaz bir şanstı.

İlk defa şehir dışına çıkıp farklı beldelerdeki muhaddislerden hadis alabilecekti.

Babasının belirlediği güzergâha göre önce Buhara'ya gidilecek, oradan Merv'e geçilecekti. Merv'den dönüşte ise Ceyhun nehri kenarındaki Âmül'e varmadan nehre paralel bir yol tutularak zorlu bir yolculukla Tirmiz'e varılacak, oradan da Keş üzerinden Semerkant'a dönülecekti. Babasına yolculuğun konaklamalar hariç ne kadar süreceğini sorduğunda "yaklaşık yetmiş gün" cevabını almıştı. Babası geceleri genellikle kervansaraylarda geçireceklerini, Buhara'da beş, Bîkend'de iki, Merv'de yedi ve Tirmiz'de de dört gün kalacaklarını, yol şartlarına göre sürenin uzayabileceğini de söylemişti. Demek ki önlerinde bir aksilik çıkmazsa en az doksan gün sürecek bir serüven vardı. Güzergâhı öğrendiğinin ertesi günü hadis tahsil ettiği hocalarına yolculuğu haber verip gittiği şehirlerde kimlerle görüşebileceğini sordu. Hocalarının zikrettiği isimleri kaydetti, onlardan ve arkadaşlarından helallik isteyerek yanlarından ayrıldı. Notlarına bakılırsa Buhara'da görüşeceği çok fazla kimse yoksa da Merv ilmî bakımdan oldukça hareketli görünüyordu.

Kervan sabah namazının ardından dualarla şehirden ayrıldı. Kendisine zaman hiç geçmiyor gibi gelse de kervan genişleyip daralan yollarda durmadan ağır ağır ilerliyordu. Yolun başlarında yadırgadığı sürekli çalan çıngıraklar şimdi devesinin sırtında uyuklarken kendisine ninni gibi geliyordu. Zerefşan Nehri'ni bazen görüp bazen gözden kaybettikleri yedi günlük yolculukta Tavâvîs'te konakladılar, Buhara'ya vardıklarında ise devasa bir kervansaraya indiler. Kervansaray da babasının gitmeyi hedeflediği çarşı gibi şehrin doğu girişindeydi. Biraz istirahatin ardından babası özel kumaşların bulunabileceği Dâru't-Tırâz'a gideceğini, isterse kendisini buranın hemen yanındaki Cuma Mescidi'ne bırakabileceğini söyledi. Yazı malzemelerini alıp babası ile eski bir pagan mabedinden dönüştürülen mescide vardılar. Babası o gün mescitte hadis

dersi olup olmadığını sorduğunda kendisine öğle namazından sonra Guncâr'ın halkasının olacağı söylendi. Bunun üzerine onun bir talebesini bulup o gün okuttuğu nüshanın bir kopyasını almak için izin istediler. Bir yandan babası, bir yandan kendisi iki yüz kadar rivayet içeren nüshayı kısa sürede istinsah ettiler. Buhara'daki beş gün boyunca kendisi bu halkaya gidip geldi, gelişlerinin ikinci günü hayli yaşlı bir hoca olan Muhammed b. el-Fazl b. Atıyye'nin halkasına da girdi. Ancak hakkında konuşulanları dikkate alarak bu zatın nüshasını istinsah edip yanına almakla yetindi. Babası ise işleriyle meşgul oldu, bir şeyler sattı, bir şeyler aldı, özellikle de işlenmiş kumaş temin etti.

Yine sabahın erken bir saatinde kervan Buhara'dan Merv'e doğru yola koyuldu. İlk başta bir buçuk günlük bir yolculukla "tüccarlar şehri" Bîkend'de inildi. Guncâr'ın yönlendirmesiyle burada büyük ilim yolculuğundan (*rihle*) henüz dönen Muhammed b. Selâm ile buluştu. Ona babası ile birlikte yolculuk ettiğini, bu şehirde çok fazla kalamayacağını söyledi. Muhammed de bu özel şartları dikkate alarak ona iki gün içerisinde hızlıca seksen kadar rivayet yazdırdı. Bîkend ile Firebr arasındaki çölü iki günde aştılar. Ceyhun'un üzerindeki köprüden geçip bir gün sonra Âmül'e vardılar. Geceyi bu şehirdeki devasa bir kervansarayda geçirip Küşmihen üzerinden sekiz gün sonra Merv'e giriş yaptılar. Babası batıya doğru yolculuklarının son durağı olan Merv'de elinde kalan az miktardaki kâğıdı ve şu ana kadar çok azını sattığı ham ve işlenmiş kumaşları sattı. Mukabilinde ise yüklü miktarda ham ipek ile dokunmuş kumaş ve kaftan aldı. Kendisi ise yedi gün boyunca gece üç dört saat uykuyla sürekli olarak metin istinsah etti, günün tamamında bir dersten diğerine koştu. Şehirde cuma namazı kılınan üç büyük cami vardı ve her birinde günün farklı saatlerinde hadis halkaları kuruluyordu. Özellikle sonraki yıllarda Merv'de kadılık da yapacak olan Nadr b. Şümeyl, Selmûye lakabıyla tanınan seksen yaşlarındaki Süleyman b.

Salih, Mus'ab b. Mâhân, Nadr b. Muhammed, Fazl b. Musa, Ali b. el-Hüseyin b. Vâkıd ve o sıralarda orada bulunan Saîd b. Mansûr gibi pek çok ismin dersine iştirak etti. Ayrıca daha sonra da kendileriyle görüşme imkânı bulacağı yeni arkadaşlar edindi. Her bir dersin ardından içinde daha batıya, özellikle de Kûfe, Basra ve Hicaz'a gitme arzusu perçinlenmişti. Ancak ilmî durumuna, mamurluğuna ve eski mimari yapılarına hayran kaldığı bu şehirdeki sınırlı günleri hemencecik bitmişti. Dönüş hazırlıkları yapılırken bizzat hocalara arz ederek üç yüzden fazla rivayet edindiğini, hocalara arz etmediği hâlde istinsah ettiği rivayetlerin sayısının ise iki bine yakın olduğunu gördü. İçi huzur doldu. Bu ikinci gruptaki rivayetleri ders halkalarında nakledemeyecekse de hocalarının söylediğine göre ileriki yaşantısında çeşitli ilmî faaliyetler için kullanabilecekti. Babası da gayet mutluydu, umduğundan çok daha iyi alışverişler yapmış, yeni ürünler ve yeni bağlantılar kurmuştu.

Geldikleri yol üzerinden Âmül'e döndüler, oradan ise Zem şehrine varılacak, Ceyhun'un üzerinden bir kez daha geçilip Tirmiz'e devam edilecekti. Tirmiz'deki duruma göre ihtiyaç duyarsa babası ufak bir grupla Belh'e geçecekti. Dört buçuk gün sonra Zem'deydiler, burada bir gece konaklayıp Ceyhun nehrinin diğer yakasına geçtiler. Hayatında ilk defa böyle bir köprü görmüş, ilk defa böyle bir nehir geçme tecrübesi yaşamıştı. Yaklaşık kırk adet kayık yan yana dizilmiş, üzerine katlanıp kaldırılabilen bir tahta köprü serilmişti. Her biri yaklaşık üç yüz kilo yük taşıyan develer ağır ağır bu garip köprüyü geçmeye başladılar. Mevsim bahardan yaza doğru seyrettiği için Ceyhun'un debisi hayli yüksekti ve zaman zaman sular develeri ve doğal olarak kat kat sarılmış olan yükleri iyiden iyiye ıslatıyordu. Bu korkutucu geçiş haylice vakit aldı. Nehrin her iki yakası da yemyeşil tarım arazileriyle doluydu. Sonrasında nehir kıyısını takiple ancak çoğu zaman vadinin üstlerinde bir yol tutarak altı günde Tirmiz'e vardılar. Yol güzergâhındaki küçük yerleşim yerlerinde birtakım ürünler satmayı da ihmal

etmemişlerdi. Su kanallarıyla beslenen geniş bahçelere sahip Tirmiz'de tarım ürünü olarak özellikle üzüm ve ayva yetişiyordu. Şehirde süt ve süt ürünlerinin bolluğu dikkat çekiciydi. İç şehirdeki çarşı da hayli hareketliydi. Tirmiz'deki iki gün boyunca şehrin kadısı Hâlid b. Ziyâd'ın ders halkasına devam etti, Süfyân b. Âmir'den de bir miktar hadis dinledi. Ayrıca diğer bazı hocaların metinlerini istinsah etti.

Tirmiz ile Belh arasında iki günlük yol vardı. Babası özellikle kaliteli koku almak ve elinde kalan çok az miktardaki Semerkant kumaşını satmak için ana kervandan yüz develik bir kısmını alarak Belh'e gitmeye karar verdi. Kendisi dört beş gün daha burada kalabilir ya da belki bir daha hiç göremeyeceği Belh'e gidebilirdi. İkinci yolu tercih etti. Ana kervan Tirmiz'de güvende olduğu için bütün korumaları da yanlarına alarak taş köprü üzerinde Ceyhun'u bir kez daha geçtiler. Kervanları küçük olduğu için konaklayıp toparlanmaları ve hareket etmeleri daha kolaydı. Belh'e girip bir kervansaraya yerleştikten sonra babasıyla çarşıya girdiler. Babası burada defalarca haccettiği ve pek çok tâbiîden hadis naklettiği söylenen Mekkî b. İbrahim adlı biriyle buluştu. Onlar ticari işleriyle meşgulken kendisi de seçme yöntemiyle hocanın özellikle tâbiîlerden ve önemli muhaddislerden naklettiği haberleri kendi nüshasına istinsah etti. Sonrasında da rivayetleri hocaya arz etti. Yine onun yönlendirmesiyle Hakem b. el-Mübârek ve ciddi bir birikime sahip olan Ömer b. Harun'un halkasına katıldı. Her ikisinin dersi iç şehrin kuzeydoğu surlarının yanındaki camideydi. Belh'te umduğundan fazlasını bulduğu için sevinçliydi. Tıpkı burada aldığı rivayetleri bir ömür hatırında tutacağı gibi yediği vişne ve üzümlerin tadını da asla unutamayacaktı. Artık dönüş yolundaydılar. Yeniden vardıkları Tirmiz'de bir gece kaldıktan sonra Keş'e doğru yola koyuldular.

Tirmiz'den ayrılınca önce Hâşim Cerd'e, oradan da bir gün sonra Râzyek'e vardılar. Ertesi sabah Bâbü'l-Hadîd'e (Derbend) doğru yola çıktılar. Bâbü'l-Hadîd ile Kundak arasındaki

zorlu yolu hayatı boyunca unutması mümkün değildi. Dağlardaki geçitlerde geçirdikleri iki buçuk gün boyunca kervandan sadece sekiz on deveyi art arda görebilmişti. Kundak'a indiklerinde yolun yorucu kısmının geride kaldığını anlamıştı. Yol buradan sonra çatallanmış, Belh'ten Buhara'ya giden yol ile Keş'e çıkan yol burada ayrılmıştı. Yaklaşık dört gün sonra bitip tükenmek bilmeyen yemyeşil ovalarla karşılaştıklarında babası Keş'e geldiklerini söylemişti. İki nehir şehrin dört ana kapısının ikisi üzerinden şehre giriyor ve iç şehirdeki bostanları da besliyordu. Babası yine çarşıya geçip işlerini gördü, kendisi ise zayıf düşmüştü ve rahatsızlığı dolayısıyla istirahat etmek durumundaydı. İki günlük yolculuğun ardından demir kitabesi Tübba' zamanında Himyerli bir zanaatkâr tarafından hakkedilen Keş Kapısı'ndan Semerkant'a girmeleriyle yaklaşık üç aylık olağanüstü macera bitmişti. Artık her şeyin daha farklı olacağı bir dönem başlıyordu.

17 CEMAZİYELEVVEL 241 - SABAH

Dersin ardından soluklanmaya ihtiyaç duydu ve biraz gezinmek üzere mescidin dışına çıktı. Önceki dersin ardından mescitten ayrılan talebeler olduğu gibi yeni ders için gelen katılımcılar da vardı. Ancak her hâlükârda müzâkere derslerinin katılımcı sayısı semâ halkalarından az olurdu. Ders hazırlığı yapan talebeler hocaya sormak üzere rivayetlerde akıllarına takılan soruları kaydediyorlar, hararetli bir şekilde aralarında konuşuyorlardı. Küçük not kâğıtları (*şukka*) ve tahta tabletler elden ele dolaşıyordu. Kıdemli talebeler soruların bir kısmını cevaplıyor, bazılarını ise hocaya sorulmak üzere onaylıyorlardı. Mescitteki diğer hadis halkaları da dağılırken fıkıh halkasındaki müzâkereler devam ediyordu. Zaten hep öyle olurdu. Sadece olan meseleleri değil olması muhtemel konuları da konuştukları için tartışmaları hiç bitmezdi. Yeniden mescide girip rahlesinin başına oturdu ve soruları almaya başladı. Soruların ilki derse yeni katılan talebelerin birinden geliyordu. Talebe "Hocam, naklettiğiniz ikinci hadisin ardından ikinci bir isnâd zikrederek Hammâd'ın 'Sâbit'ten' dediğini aktardınız. Bunun anlamı ne?" sorusunu sorduğunda kıdemli bazı talebeler bıyık altından gülümsediler, hoca ise soruyu şöyle cevapladı:

> "Naklettiğim ilk isnâdda Hammâd, Sâbit ile birebir görüştüğünü gösteren bir aktarım kalıbı (*sîga*) kullanmıştır, ikinci isnâdda ise sadece 'Sâbit'ten' demiştir. Eğer bir başka yerde

sadece bu ikinci ifadeyi duyarsanız Hammâd'ın Sâbit ile görüşmediğini ve bu hadisi ondan bizzat ders halkasında almadığını zannedebilirsiniz. Hâlbuki aynı hadisi hocasından tıpkı sizlerin benden alışınız gibi elde etmiştir. Bundan dolayı ikinci isnâdı anarak olası bir sorunla karşı karşıya kalmanızı engellemek istedim."

Bir başka talebe söz isteyerek "Hocam naklettiğiniz dördüncü hadiste, hadisin diğer isnâdlarında yer almayan bir kelime zikrettiniz. Bu durum hadisin sıhhatini zedeler mi?" dedi. Hoca önündeki nüshadan bahsedilen rivayeti bulup nüshanın kenarındaki notlarına göz gezdirdi ve şöyle dedi:

"Bu hadisi Hammâd'ın öğrencileri kendisinden farklı ifadelerle nakletmişlerdir. Bizzat ben Affân dışında Hammâd'ın yedi öğrencisinden daha bu hadisi işittim. Âdem b. Ebî İyâs, Behz b. Esed, Müemmel b. İsmail ve Süleyman b. Harb bu ifadeyi zikretmezken Affân'dan başka Musa b. İsmail et-Tebûzekî, Muâz b. Muâz ve Yahya b. Saîd bu ilaveye yer verdiler. Bunun üzerine ben Hammâd'ın bu hadisi hem ilaveli hem de ilavesiz naklettiği kanaatine vardım. Sonrasında nüshalarımda Hammâd'ın bu rivayeti kendisinden aktardığı Eyyûb es-Sahtiyânî'nin diğer öğrencilerinin nakillerini araştırdım. Eyyûb'un yakın öğrencileri Hammâd b. Zeyd, İsmail b. Uleyye ve Ma'mer b. Râşid'in de bu haberi ilave kelimeyle aktardığını tespit ettim. Bundan dolayı ilave kelimeli aktarımın daha doğru olduğunu ve Hammâd b. Seleme'nin bazen bu kelimeyi zikretmeyerek hata ettiğini anladım."

Hocanın bu izahı herkesin ilgisini çekmişti. Hiçbir kelimesini atlamadan kendi nüshalarının kenarına hocanın sözlerini kaydettiler. Bir tek hadisin doğruluğunu göstermek için harcanan mesai ne kadar da meşakkatli ve büyüktü.

Son bir soru alacağını belirterek arkalardan el kaldıran yeni bir öğrenciye söz hakkı verdi. Öğrenci adını söyleyip Rey'den geldiğini belirtince ona bölgenin gelecek vadeden muhaddislerinden Ebû Zür'a ile görüşüp görüşmediğini sordu. Olumlu

cevap alınca "Sor bakalım" dedi. Öğrenci "Hocam zikrettiğiniz ilk isnâd sanırım bazı sorunlar içeriyor. Zayıf olduğunu söylediğiniz Salih'in dışında Ali b. Zeyd de güvenilir bir râvi değil. Ayrıca Hasan el-Basrî'nin Ebû Hüreyre'den hadis işitip işitmediği de tartışmalı. Bu durumda hadisin hükmü ne olmalı?" diye sordu sorusunu. Hoca bu etraflı soruya cevaben şöyle dedi:

> "Ali b. Zeyd b. Cüd'ân'ın güvenilirliği hakkında bazı tartışmaların olduğu doğru. Ancak hadisi onun dışında pek çok kimsenin de Hasan'dan nakletmesi önemli. Yani rivayetin Hasan'dan naklinde sorun yok. Bu durumda diğerlerinin de haberi Hasan'dan nakletmiş olması, Ali b. Zeyd'in bu hadisi Hasan'a nispet etmesinde sorun olmadığını gösterir. Hasan meselesine gelince, eğer hadisin diğer isnâdları incelenirse Hasan dışında Atâ el-Horâsânî, Muhammed b. Sîrîn, Ebü'l-Alâ Abdurrahman, İshak b. Abdullah'ın da hadisi Ebû Hüreyre'den naklettiği görülür. Bu durumda hadisin doğruluğuna olan itimadımız artar. Eğer Ebû Hüreyre'den bu hadisi tek başına Hasan nakletse ikisinin görüşüp görüşmemesi meselesi ciddi bir sorun olabilirdi. Ancak çok şükür bu hadiste böyle bir sorun yok. Yani hadisin bu isnâdı, diğer isnâdlar dikkate alınarak muteber kabul edilmeli."

Öğrenciler birbirinden değerli olan ve her biri için yıllarca emek gereken bu bilgileri de kaydettiler. Dersin bitiminde, ders süresince bahsi geçen rivayetlerin semâ meclisinde alınan hadisler gibi olmadığını ve onları kendisinden rivayet etmemeleri, eğer bilgi için zikredeceklerse de rivayetin müzâkere halkasında alındığını belirtmeleri gerektiğini bir kez daha öğrencilerine hatırlattı. Kısa bir duanın ardından dersi bitirip öğleden önce biraz istirahat etmek üzere evine geçti. Zira öğle namazından önce çarşıya geçip dükkâna uğraması gerekiyordu. Mescitte kalan talebeler ise müzâkere dersinde konuşulan şeyleri kendi aralarında bir kez daha gözden geçiriyorlardı.

3 CEMAZİYELEVVEL 181

Çok şükür Rey'de gayet güzel bir istirahat mekânındayım. Buraya gelmemizin ardından ilk dört gün koşuşturmalarla geçti, ancak fırsat bulup bir şeyler yazabiliyorum. Dâmegân'dan ayrıldıktan yarım gün sonra Simnân'a indik. Semerkant'tan birlikte yola çıktığımız arkadaşlarımdan biri Simnân'dan memlekete geri dönmek üzere kervandan ayrıldı. Belliydi zaten. Buraya kadar kimi zaman hasta kimi zaman iyiydi ve bence hiç de ağırlık vermiyordu derslerine. Simnân'dan sonra haylice yol alıp Kühde ve Efrendin'de geceledikten sonra Rey'e vardık. Aralarda da küçük yerleşim yerlerinde kaldık ama dikkate değer bir yer görmedim. Dedim ya, sanki her yer, her yol birbirinin aynısı. Geldiğimin ertesi günü babamın arkadaşı ile çarşıya gittik. Beni orada daha ziyade ipek işiyle meşgul bir tüccarın dükkânına götürdü, adam babamın adını duyunca benimle güzelce ilgilendi. Isfahan'a on iki gün sonra bir kervan çıkartılacağını, benim de oraya katılmam için ilgiliyle görüşeceğini söyledi. Benim niyetim bir hafta kalmaktı burada ama on gün daha kalmak, hadis yazmak için iyi bir avantaj olabilirdi ki gerçekten de şehrin buna değeceğini dün itibarıyla gayet iyi anladım. Bugün buraya kadar geldiğimiz ve güzel dostluklar edindiğim kervandan ayrılıp dokuz gün boyunca kalacağım konaklama yerine taşındım. Yükleri indirdikten sonra develeri kervansaraya teslim ettim, sonraki yolculuğum için de deve aradım. Gerçekten de develer tek hörgüçlü

burada. Güç bela ve biraz pahalı olmakla birlikte aradığım vasıfta iki deve bulabildim, binmek üzere de tek hörgüçlü bir deve kiraladım. Bir derse girebilmek dışında bütün günüm bu işlerle geçti. Para durumum fena değil, beni Isfahan'a kadar rahatlıkla idare eder gibi.

Ahalisinin Muhammediyye dediği Rey'deki ikinci günümde, bahsettiğim görüşmeleri yaptıktan sonra şehristanda biraz dolandım. Halife Mehdi'nin ülkeyi buradan yönetmesinden olsa gerek şehir çok güzel ve bakımlı. Şehristanın hemen yanında az daha yükseğe yapılmış ve bir tarafı dağa yaslı iç kalenin etrafı daha önce görmediğim bir şekilde hendekle çevrili. Şehristanda gayet güzel bir yönetim binası ile geniş bir cami var. Ben doğal olarak ders halkası bulmak ümidiyle hemen camiye geçtim. Vakit öğle namazını bir saat kadar geçmişti. Camide iki ayrı ders halkası vardı ve daha sakin fakat kalabalık olan halkanın hadisçilere ait olduğunu anlamam uzun sürmedi. Biraz çekinerek -çünkü ders hazırlığım yoktu- arka saflardan birine iliştim. Meğer zaten ders bitiyormuş. Hayli yaşlı olan hoca kısa bir aşır okuttuktan sonra bir talebesini göndererek beni yanına çağırdı. Yanına varıp selam verince nereden ve ne zaman geldiğimi, nereye gideceğimi, kendisini tanıyıp tanımadığımı sordu. Meğer bu zat Habbûye olarak tanınan İbrahim b. el-Muhtâr'mış. İstersem burada olduğum sürece derslere gelebileceğimi ve hadislerinin yazılı olduğu bir nüshayı talebelerinden temin edebileceğimi söyledi. Belki ihtiyarlıktan ama çok nahif bir insan. Böylece Rey'deki bir halkayı netleştirmiştim.

Ders sonrasında Muhammed b. Mihrân adlı bir arkadaşla tanıştım. Sağ olsun evlerinin geniş olduğunu, beni misafir edebileceğini söyledi. Ben teşekkür ederek kalacak bir yer ayarlayacağımı ve yapabileceği en büyük iyiliğin beni hadis halkalarına sokmak olacağını söyledim, bazı muhaddislerin adını zikrettim. Bunun üzerine Muhammed b. Humeyd diye bir arkadaşını çağırdı. Çok cevval bir gençti. Semerkant'ta hazırladığım listeye göre Cerîr b. Abdülhamîd ve Seleme b. el-Fazl ile

mutlaka görüşmem gerektiğini söyledim. İkisi de bu dersler için aracılık yapabileceklerini ve hocaların nüshalarını verebileceklerini beyan ettiler. Onların aracılığıyla bu iki büyük muhaddisle tanışma imkânım olacaktı. Sonradan Muhammed b. Humeyd'in Seleme ile yakın irtibatlı olduğunu öğrenecektim. Cerîr yetmiş yaşlarındaydı ve o sırada Rey'in kadısıymış, haftada iki gün ders yapıyormuş. Haftanın ilk dersi şehre indiğimiz gün olan cuma, diğeri ise salı günüymüş. Dolayısıyla bugünkü koşturmadan bu dersi de kaçırdım. Ama günlüğü kapattıktan sonra iki akşamdır yaptığım gibi Cerîr ve Seleme b. el-Fazl'ın metinlerini yazmaya devam edeceğim. Dün ise İbn Humeyd beni maişetini küttâbda öğretmenlik yaparak kazanan Seleme b. el-Fazl'ın dersine soktu. Zaten okuyacağı hadisleri ilk gece istinsah etmiştim. Birikimli ve etkileyici biri. Elleri ve yüzünde beyaz lekeler vardı. Hz. Peygamber'in gazveleri hakkında birçok rivayeti var ve bu ilimde tarihçi İbn İshak'tan çokça istifade etmiş. Dersin ardından bana Harun b. el-Mugîre'nin dersine de gitmemi tavsiye etti. Ona tamam dediysem de arkadaşlara bu zatın kim olduğunu sormadan edemedim. Şiî eğilimli güvenilir biri olduğunu söylediler. İkisi yıllar önce Kûfe'de tanışmışlar. Seleme'de böyle bir eğilim olup olmadığını sorduğumda pek de önemsenecek bir eğilimi olmadığını belirttiler. Bakalım yarın neler getirecek. Bir sürü hoca, arkadaş ve rivayet. İyice uyku bastırmadan biraz daha rivayet yazmam gerek. Bugünü yitirdik zaten.

12 CEMAZİYELEVVEL 181

Kervanımız yarın Isfahan'a doğru yola çıkmak üzere son hazırlıklarını yapıyor. Bir hafta rüya gibi geçti. Kimlerle tanışmadım ki! Cerîr gerçekten de dedikleri kadar varmış. Bir kere rivayetleri çok fazla ve ciddi bir kısmı fıkıh konuları hakkında, sanıyorum ben dört yüz kadarını yazabildim ve görebildiğim kadarıyla rivayetleri diğer muhaddislerinki ile büyük oranda uyumlu. Kendisine ise iki derste ve bir de şahsi buluşmada

toplam seksen kadar rivayeti arz ettim ve kendisinden nakletme onayı aldım. Seleme ile aralarının iyi olmadığını da öğrendim, sorun Şiî eğilimler taşıma meselesiymiş. Onun fıkhî soruları genellikle rivayetler çerçevesinde cevapladığı bir oturuma da iştirak ettim. Ayrıca Muhammediyye'de bulunduğum sürede İbrahim b. Musa, Kûfeli olup sonradan buraya yerleşen Hakkâm b. Selm, İshak b. Süleyman, Abdurrahman b. Abdullah b. Sa'd, Furât b. Hâlid, Muhammed b. Saîd b. Sâbık, Yahya b. ed-Dureys, Muallâ b. Mansûr ve Mihrân b. Ebî Ömer ile de tanıştım. Kiminin dersine girdim, kimini evinde ziyaret edip bazı rivayetlerini aldım. Özellikle Yahya'nın rivayet birikimi Cerîr'den aşağı kalmaz sanırım. Ondan daha ziyade Hammâd b. Seleme'nin rivayetlerini yazdım, bir kısmını da kendisine okudum. Nasip olur da Basra'ya varabilirsem bu rivayetleri Hammâd'ın diğer talebelerinin rivayetleriyle karşılaştıracağım. O zaman Yahya'nın güvenilirliği hakkında net bir yargıya varırım.

Öğleden sonraki dersin ardından çarşıdaki amcanın yanına gittim yeniden, bana kervanın kalkacağı kervansarayı söyledi ve geceyi orada geçirmemi önerdi. Ben de kaldığım mekâna dönüp borcumu ödedim, eşyalarımı toparladım. Kiraladığım develere eşyaları yükletip geceyi geçirmek için kervansaraya vardım. Daha şimdiden haylice rivayetim oldu. Burada yazdığım çoğu hadis için kâğıt satın aldığımdan yüküm biraz daha arttı. Evdekilere hediyelik bir şeyler de alabilirdim buradan ama dönüşte de aynı şehirlere uğrayacağım için ertelemeye karar verdim. Kervan dört yüz kadar deveden oluşacakmış ki kervansarayda büyük kısmı toplanmıştı. Kervanbaşını, develerin bakımından sorumlu gençleri paylarken buldum, durumumu arz ettim. Borcumu sorunca ödendiğini söyledi. Tüccar amcaya mahcup oldum. Önce Kum'a, oradan da Kâsân üzerinden Isfahan'a varacakmışız ve yolculuk yirmi gün kadar sürecekmiş. Isfahan'da görüşüp emanetini teslim etmem gereken bir baba dostu tüccar var, ondan alacağım meblağ beni bir süre idare eder Allah'ın izniyle.

TİCARET VE İLİM ARASINDA SEMERKANT GÜNLERİ

Babasıyla yaptığı yolculuk sanki her şeyi değiştirmişti. Çocukluktan gençliğe geçişini sanki bu yolculuğa borçluydu. Şehirde hâlâ istifade edeceği pek çok isim vardı. Nadir de olsa uzak beldelerden bazı muhaddislerin yolu da Semerkant'a düşüyordu. Ancak ilk yolculuk ona sadece tecrübe değil, ciddi miktarda hadis de kazandırmıştı ve bunların bazıları Semerkant'a ilk defa kendisi sayesinde ulaşmıştı. Elde ettiği bu tarz rivayetleri akranlarına, nadiren de olsa hocalarına nakletti. Bu durumu da dikkate alarak rivayetlerini temize çekip daha derli toplu bir hâle kavuşturmak istedi. Oluşturacağı derlemeyi bu aşamada okutması mümkün değilse de en azından aradığı rivayeti kolayca bulabilmeyi umuyordu. Gittiği yerlerde tanıştığı hocaların metinleri farklı tasnif tarzlarına sahipti. Bazıları hadislerini "namaz", "abdest", "zekât", "oruç" gibi konu başlıkları (*ale'l-ebvâb*) altında derlemişlerdi ki bu tarz metinler istenen konudaki rivayetin kolayca bulunmasını sağlıyordu. Özellikle bu tarz metinleri olan ve hadisin dışında fıkha da ilgisi bulunan böylesi hocalarından istifadesi daha fazla olmuştu. Tanıştığı bazı hocalar ise sadece bir ya da birkaç kişinin nüshasını aktarıyordu ve bu nüsha da konulara göre düzenlenmiş değildi. Bu gibi metinleri okurken bir konudaki rivayetler takip edilemiyor ve aranan rivayet kolayca bulunamıyor olsa da önemli bir ismin rivayetleri art arda bir arada görülebiliyordu. Diğer bazı hocaların rivayetleri ise

ne hocalara göre tertipliydi ne de konulara göre. Dolayısıyla okunan rivayetin ardından başka bir hocanın başka bir konudaki rivayeti dersin konusu olabiliyordu.

Eve kapanarak dükkândan temin ettiği kâğıtları belli formalara ayırarak işaretleyip kesti, satır sayılarını netleştirdi. Hem yazarken mürekkebin kâğıt üzerinde dağılmaması hem de böceklenme gibi tehlikelere açık hâle gelmemesi için kâğıdı birtakım karışımlarla yazıya hazır hâle getirirken hayli dikkatli davrandı. Yine yazının dağılmaması için kâğıdın üzerine serpeceği ince kumu da temin etti. Kaz tüyünden kalemini hazırlarken tüyün uç kısımlarını dikkatle açarak mürekkep emecek bir şekle soktu. Siyah mürekkebin yanı sıra kırmızı mürekkep de hazırladı. Konulu tasnifteki başlıkları renkli mürekkeple göstermek aranan hadisleri bulmak adına iyi olacaktı. Ayrıca her hadisin sonuna koyacağı boş daireler için de kırmızı mürekkep kullanacaktı. Yazın yaklaşık iki ay boyunca hayatının bu aşamasına kadar edindiği dört bin kadar rivayeti yeniden okuyup ezberlerini tazeledi. Ardından rivayetleri arasında okutma iznine sahip olduklarıyla olmadıklarını ayırdı. Hem Semerkant'ta hem de diğer beldelerde elde edip okutma hakkına sahip olduğu rivayetler altı yüz kadardı. Bu rivayetlerin bir kısmı Hz. Peygamber'e varıyorduysa da ciddi bir bölümü sahâbe ve tâbiûn görüşleriydi. Bunları iki ayrı nüshada hem konulara göre düzenledi hem de sahâbî veya tâbiî sırasına göre. Çünkü onun için önemli olan bir rivayetin ilk kaynağını ve hangi konuya dair olduğunu bilmekti. Her iki nüshada da ileride benzer konulardaki rivayetleri elde edince ilgili başlıkların altına ekleyeceğini hesap ederek sayfalarca boşluk bıraktı. Müzâkere meclislerinde elde ettiği ya da yolculuk esnasında aceleyle istinsah ettiği rivayetlerden oluşan ve nakletme iznine sahip olmadığı haberleri de ayrı nüshalarda benzer bir düzene kavuşturdu. Bu yorucu çalışmanın ardından sırtlarını özenle dikip sandığına bıraktığı nüshalar onun en büyük servetiydi.

Haftanın belli günlerinde devam ettiği dükkâna eskisi kadar ilgili değildi ve ses etmese de babası bu durumdan rahatsızdı. İki sene

boyunca yaşadığı şehirdeki İbrahim b. Şemmâs, Ali b. İshak, Ahmed b. Eyyûb, Ezher b. Yunus, Hafs b. Selm gibi hocaların ilmî birikimini elde etmekle meşgul oldu. Aynı anda iki üç hocanın dersini takip ediyor, bu hocaların rivayetleri bittiğinde daha başka hocalar arayıp buluyor, onların halkalarına devam etmeye başlıyordu. Bu ders temposu doğal olarak ders öncesi hazırlıkları ve ders sonrası müzâkereleri de zorunlu kılıyordu. İşin en yorucu tarafı ise metinleri derse hazır hâle getirmekti. Genellikle her gece iki üç saati babasının Tirmiz'den aldığı Çin işi kandil ışığında metin istinsah etmekle geçiyordu. Babasının organizasyon becerisi, insanlarla iletişim kurmadaki kolaylığı kendisinde yoksa da onun düzenli çalışma, az yeme, az uyuma, zihnen ve bedenen dayanıklılık gibi özelliklerini almıştı. Bundan dolayı çalışırken zamanın nasıl geçtiğini bilmiyor, annesi yemeğe çağırıncaya kadar açlık ve susuzluk duymuyordu. Mevcut çalışma programında her bir rivayet ilk başta gece istinsah ediliyor, ders öncesi arkadaşlarla konuşuluyor, derste hocaya okunuyor ve dersten sonra bir kez daha tekrarlanıyordu. Böylece her bir tekrarla ilgili rivayet iyice ezbere yerleşiyordu. Nüshanın nemlenmesi ya da böceklenmesi gibi durumlarda bazı hadisleri temize çekmek gerekiyordu ki özellikle yolculuk şartlarında ve mahfazada saklanmaması durumunda bu tip durumlarla karşılaşılıyordu.

Artık büyük bir rihleye hazırlanması gerektiği gerçeği her geçen gün biraz daha baskı yapıyordu üzerinde. Yaşı on altıydı ve kendi şehrinin hadis ilmine dair imkânlarını büyük oranda tüketmişti. Bundan dolayı ilgisi az da olsa hadis halkalarının dışına kaymış, vezirlerinkini andıran cübbesi ve kadılara özgü sarığıyla heybetli bir görünüm arz eden Ebû Ali İshak b. İbrahim'in derslerine de bir süre devam etmiş, ancak hadiste bulduğu ilmî zevki bu halkada alamamıştı. Hasılı bu koca şehre sığamamaya başlamıştı. Uzun bir yolculuğa çıkma isteğini besleyen iki temel unsurun ilki batıdan gelen ve ardı arkası kesilmeyen vefat haberleriydi. İki sene önce İmam Mâlik ve Hammâd b. Zeyd'in vefatlarını duyduğunda nasıl da üzülmüştü. Eğer

babasıyla yaptığı yolculuğu batıya doğru sürdürebilmiş olsalardı her iki âlimle de görüşme imkânı bulabilecekti. Her bir vefatla sanki ilmin, yani hadislerin ciddi bir kısmı da kendisinin erişemeyeceği bir şekilde yok olup gidiyordu. Diğer unsur ise sayıları çok olmamakla birlikte ilim yolculuklarını yapıp şehre dönen kimselerin konumuydu. Üç beş senelik yolculuklarının ardından kendi şehirlerine muhaddis olarak dönen bu gibi kimselere imrenmesinde onların ilmî birikimleri ve ayrıcalıklı konumlarının yanı sıra büyük muhaddislere dair anlattıkları, gördükleri şehirlere duyduğu merak da etkiliydi. Yolculuk planı yaptığı arkadaşlarından ikisi ebeveynlerinden yolculuk izni almışlardı. Onların biri on sekiz, diğeri ise yirmi yaşındaydı. Kendisinin durumu ise onlardan farklıydı. Öncelikle yaşı bu tarz bir yolculuk için nispeten küçüktü. İkinci olarak sosyal statüsünün yanı sıra ailenin tek erkek çocuğu olarak ticaretle ilgilenme durumu da onu zora sokuyordu. Babasının olası vefat durumunda bütün işi sırtlanması gerekeceği açıktı. Bundan dolayı vakit kaybetmeden gitmesi gerektiğini düşünüyordu.

Bir iki ay bu gerilimlerle yatıp kalktıktan sonra isteğini öncelikle annesine açtı. Uzun bir yolculuğun anlamını gayet iyi bilen annesi, gidip de dönememenin, dönüp de arkada bıraktıklarını bulamamanın muhtemel olduğunu hatırlattı. Babasının işi, ablaları evlendikten sonra evde yalnız oluşu, kendisinin yaşının küçüklüğü gibi sorunları da art arda sıraladı. Ancak tüm bunlara suskunlukla yanıt verişi ve gözlerindeki kararlılık annesinin geri adım atmasına sebep oldu. Babasına meseleyi arz ettiğinde doğal olarak benzer bir tepki aldı. İlme merakı olsa da babası bu tarz bir yolculuğun maddi ve manevi yükünün farkındaydı. Oğlu en az dört beş sene buralarda olamayacaktı, hem de tam olması gereken yıllarda. Bununla birlikte engellemenin sonuç vermeyeceğini de anlamıştı. Gönülsüz de olsa yolculuğun tüm maddi külfetini karşılayacağını söyledi. Geriye makul bir plan yapmak ve gidilecek şehirlerle görüşülecek muhaddisleri tespit etmek kalmıştı.

26 MUHARREM 656

"Hocam, kaçmamız gerek artık, zalim Hülâgû ve askerleri dört gündür şehrin kapılarındalarmış, her an girebilirler!"

"Tamam evladım, bu son. İkindinin ardından son kez gelin de şu arka raflardakileri de sandıklara koyalım."

"Hocam bu kadar kitap sandığını bu kargaşada kim taşır? Binek bulabilenler çoktan gitti köylere, dağlara."

"Ben dört deve kiralamıştım, iyi istifleyebilirsek her biri dört, hatta beş sandık alır, biz de yürürüz. Zaten nehre kadar inebilsek yeter. Orada da bir kayık kiraladım."

"Çok geç kaldık, çok..."

"Hadi gençler, biraz acele edin. Dikkat et evladım, kitapların kapaklarını kırma, düzgün yerleştir sandığa."

"Hocam, şu köşedeki kitapları da koyayım mı sandığa?"

"Yok, onları heybeme alacağım. Biri her gün okuduğum virdim, biri ufak bir hadis derlemesi, biri de ilginç bir metin, hem de hiç görmediğim tarzda. Çok eski zamandan bir muhaddisin notları sanırım. Yazarın kim olduğunu tespit edemedim... Nasipte bu yaşta gurbete düşmek de varmış. Acaba bir gün dönebilir miyiz bu medreseye?"

17 CEMAZİYELEVVEL 241 - ÖĞLE

Eve vardığında iki rekât namaz kıldı. Eşi, hizmetçinin hazırladığı kahvaltı tepsisini önüne koydu. Peynir, zeytin, kurutulmuş birkaç parça et ve hurmadan ibaret öğünün yanında içecek olarak şerbet vardı. Sonrasında eşinden kendisini bir saat sonra uyandırmasını rica ederek döşeğine uzandı. Yaz günlerinde sabaha karşı uyanıyor, ders hazırlıklarının ardından mescide geçiyordu. Namaz sonrasında eş dostla sohbet ve arka arkaya iki dersin ardından eve yeniden vardığında zaman kuşluk vaktini haylice geçmiş oluyordu. Bundan dolayı yaşlanan bünyesi mutat olarak her gün ders sonrası bu tarz bir uykuya ihtiyaç duyardı. Uyandıktan sonra abdestini alıp yardımcısının hazırladığı atına bindi ve ağır ağır Kerh'te, Dicle'nin yakınındaki çarşının yolunu tuttu. Bağdat'a yerleşeli tam kırk altı sene olmuştu ve geldiği günden bu yana her haftanın birkaç gününü dükkânında geçirirdi. Tam gün duramadığı zamanlarda ise mutlaka iki üç saatliğine buraya uğrardı. Babasından kalan parayı ana sermaye yaparak kurmuştu bu dükkânı ve belli bir düzene kavuşması için yıllarca çabalamıştı. Yanında dört kişi çalıştırıyordu. Ham ya da işlenmiş kumaşları hâlâ ata yurdu olan Semerkant'tan getirtiyordu. Hayli erken bir tarihte ayrıldığı bu şehirde rahmetli babasından dolayı ciddi bir çevreye sahipti. Yılda iki sefer Semerkant'tan buraya çeşit çeşit kumaşlar getiren kervanlara iştirak eder, son on seneye kadar bu kervanların birine bizzat

kendisi eşlik ederdi. Ancak yaşının ilerlemesi, zaten zor olan bu uzun soluklu yolculuğu iyice tahammül edilemez hâle getirmişti. Özellikle yolun Hemedân'a kadarki yirmi günü aşan kısmı, on altı menzil barındırmasına ve su kuyuları ile donatılmış olmasına rağmen çok yorucu ve ihtiyar biri için fazlaca stresliydi, hele de dönüş yolunda iken.

Tezgâhın arkasındaki minik iskemleye ilişti ve kontrol etmek üzere bazı kumaşları önüne çekti. Tuttuğu kumaşın ipek oranı kesinlikle geçen seneki ürünün altındaydı ve yeni kervan hazırlanırken bu durumu tedarikçisine bildirmek durumundaydı. Aynı ürünün geçen seneki topundan bir arşınlık ince bir hat kesip yeni kumaşın yanına koyarak daha yakından inceledi. Malzeme ortadaydı. Eline kalemini alıp durumu ifade eden bir not yazdı. Yeni kumaştan daha kısa bir numune kesip ikisini üst üste iliştirdi, araya da notu koydu. O sırada dükkâna yan komşusu bir müşteri ile girdi. Bir merasim kıyafeti için nadir bulunan bir renkte kumaş arıyorlardı ve komşusu, bu kumaşın olsa olsa bu dükkânda olacağına müşteriyi ikna etmişti. Gerçekten de lacivert ipek işli kadife kumaş vardı dükkânda, ancak fiyatı diğer kumaşların yaklaşık üç katıydı. Biraz pazarlığın ardından müşteri kumaşın yirmi arşın kadar tutan iki topuna yüklüce bir ödeme yaparak ayrıldı.

Bugünkü gelir gider dengesini kontrol etmek durumundaydı. Ancak mesele sadece bundan ibaret değildi. Ramazanın gelmesine yaklaşık üç ay vardı ve bu durum dîvânü'l-harâc tarafından görevlendirilen vergi memurlarının ziyaretlerinin sıklaşacağı anlamına geliyordu. O da diğer pek çok akranı gibi devlete verdiği vergiyi zekâttan ayrı düşündüğü için iki ayrı muhasebe defteri ile meşgul olmak durumundaydı. Yaklaşık bir saat kadar başını kaldırmadan defterler üzerinde çalıştı. Öğle ezanının okunmasıyla defterleri kapattı ve yıllarca hadis dersleri düzenlediği Kameriye Camii'ne geçti. Namazı arka saflarda eda edip yeniden birkaç tanıdıkla dükkânına döndü. Oğlu iki sene öncesine kadar yanındaydı ve işlerini haylice

rahatlatmıştı. Ancak oğlu, kendisi rıza göstermemesine rağmen hadisçi çevrelerin referansıyla Rusâfe kadılığına atanınca onunla arası açılmıştı. Çünkü kendisi bir ömür dişiyle tırnağıyla çalışmış ve mecbur kaldığı birkaç durum dışında siyasilerle temas kurmamaya özen göstermişti. Hâlbuki refah içerisinde yetişen oğlu ilk davette devlet görevini kabul ederek kendisini çok üzmüştü. Dükkânda bir saat daha durup bir iki müşteri ile ilgilendi ve ikindi sonrasındaki dersinin hazırlıkları için yeniden evine döndü.

18 CEMAZİYELEVVEL 181

Kum'dayız, vakit ikindiye geliyor. Ufak bir şehir. Rey'den ayrıldıktan sonra Dize, Deyru'l-Cas ve Kâc'dan geçerek beş günde geldik buraya. Dize'den Kâc'a kadarki yol tamamen çöldü. Ancak Deyru'l-Cas'ta çok güzel bir kervansarayda kaldık. Yapandan Allah razı olsun. Kum'dan yarın sabah ayrılacağımız için acaba bir ihtimal ders halkası bulabilir miyim diye akşama doğru mescide gittim. Herhangi birini bulamadıysam da cemaatten birine niyetimi söyleyince bana Ya'kûb b. Abdullah'ın bir talebesinin yarın sabah dersinin olduğu cevabını verdi. Nasipte yokmuş deyip kervansaraya döndüm. Birileri buranın safranını anlata anlata bitiremiyordu ama ilgimi çekmedi, çünkü hem yorgun hem de moralsizim.

28 CEMAZİYELEVVEL 181

İki gün önce sabah vakti geldik Isfahan'a. Yol üzerinde altı yerde konakladıysak da en dikkat çekici yer Kâşân'dı. Maalesef uğradığımız yerlerde hadisle meşgul olan kimseler yoktu. Kuru beldeler. Sanki dağların arasına sıkışıp kalmış bu şehirlerin insanları da içine kapanmış gibiydi ya da bana öyle geldi. Yol da zaman zaman zorlaştı. Isfahan'a gelir gelmez kumaş yüklü devemle soluğu çarşıda aldım. Birkaç kişiye sorduktan sonra babamın görüşmemi istediği kişiyi buldum. Babamın mührünü taşıyan mektubu okuyunca yüzü

aydınlandı, kumaşları da inceledi. Ardından geçmişe, özellikle de babamla irtibatına ve şimdiye, özellikle de benim durumuma dair biraz sohbetin ardından kumaşlar için bana tahminimin ötesinde bir ödeme yaptı. O kumaşlar bu kadar etmezdi bence. Neyse. Böylece Basra'ya kadarki giderlerim halloldu. Basra'ya gitme niyetimi öğrenince hemen iki gün sonra içlerinde kendi oğlunun da olacağı küçük bir grubun Tüster'e gideceğini, benim de bu gruba katılabileceğimi söyledi. Açıkçası hiç beklemiyordum böyle bir şey. Niyetim en az bir hafta on gün kalıp biraz dinlenmek ve şehri her bakımdan iyice tanımak, muhaddislerle görüşmekti. Çünkü muhtemelen daha ömrü hayatımda uğramazdım buraya. Ancak bir sonraki kervanın belki bir ay sonrası için hazırlanacağını, zor ve tehlikeli bir yolculuk olacağı için beni tek başıma da gönderemeyeceğini belirtti. Develeri kendisinin ayarlayacağını ve diğer yolcularla da görüşeceğini söyledi. Oldukça emrivakiydi yaptığı ama ne diyebilirim ki olanda hayır vardır diye düşündüm. En büyük avantaj yaklaşık yirmi deveden oluşan bir grupla daha hızlı hareket etme imkânı idi. Tüster'den sonra ise Ahvâz üzerinden zorlanmadan Basra'ya geçebileceğimi söyledi.

Bu görüşme dışında o günün ikindisinde ve bu satırları yazdığım Isfahan'daki son günümün tamamında cami çevresindeydim. İlk gün Âmir b. İbrahim adlı birine yönlendirdiler beni. Odun satarak geçimini sağlayan mütevazı biriydi. Bizzat kendisi bana on bir hadisini yazdırdı. Nu'mân b. Abdüsselâm ile de akşam namazının ardından tanışma imkânım oldu. Devlet görevi deruhte eden babasından kalan mirası almadığı söylenen vakur bir muhaddisti. Ondan da özel olarak yirmi rivayetini nakletme izni alabildim. Ama hâli ve ilmi hoşuma gittiği için nüshasından elli kadar da hadis istinsah ettim. Bu şehirde kendisinden bahsedebileceğim son kişi ise Hüseyin b. Hafs adlı bir âlimdi. Bugün dersine girdiğim bu kişinin kadılık makamını deruhte ettiği, Isfahan'da içinden çıkılmayan fıkhi problemlerin ona getirildiği, inanılmaz boyutlara ulaşan

gelirlerinin olduğu ve malının çoğunu ilim talipleri için harcadığı söylendi. Görebildiğim kadarıyla Ebû Hanîfe'nin takipçilerindendi. Derse hazırlıklıydım, izin alarak girdiğim ders hadis naklinden ziyade fıkıh ağırlıklıydı ama hoca kanaatini arz ederken hadisleri düzenli olarak delil sadedinde zikrediyordu. İlgi gösterdi bana, nasihatlerde bulundu. Bağdat'a gittiğimde kâdılkudât Ebû Yusuf'u ve Muhammed b. el-Hasan'ı görmemi tavsiye etti, onlara selamını iletti. Hiçbir şey anlamadan bitti iki kısa gün. Ne ilmî anlamda beslenebildiğim ne de etraflıca dolaşabildiğim bu şehirden ayrılmam gerekti.

RİHLE SONRASI SEMERKANT GÜNLERİ

Şehre döndükten sonra her şey tam da olması gerektiği gibi oldu. Elde ettiği on binlerce rivayet, görüşüp derslerine iştirak ettiği yüzlerce hoca, gördüğü ve bazısında günler, bazısında haftalar ve aylar geçirdiği şehirlerde edindiği bağlantılar ve tecrübeler kendisine inanılmaz seçkin bir konum sunmuştu. Özellikle Mekke'de Süfyân b. Uyeyne, Basra'da Yahya el-Kattân, İbn Uleyye ve Muâz b. Muâz, Bağdat'ta Hüşeym b. Beşîr ve Abdurrahman b. Mehdî, Yemen'de Abdürrezzâk b. Hemmâm ve Hişâm b. Yusuf gibi isimlerle görüşmesi Semerkant'ta geniş yankı uyandırmıştı. Annesi adağını kesmiş, babası bulunduğu her ortamda onu ve hatıralarını anlatmaya, getirdiği hediyeleri göstermeye başlamıştı. Geldikten sonra ilk üç ayını dört senenin hâsılası olan rivayetlerini düzenlenmekle geçirdi. Babasıyla yaptığı ilk yolculuğunun ardından kurduğu ve büyük yolculuğunun her aşamasında faydasını gördüğü tasnif sistemini büyük oranda muhafaza etti. Bu yolculukta çok sayıda tâbiînin şahsi nüshalarını elde ettiği gibi, yıllarca biriktirdiği isnâdı tam olmayan pek çok rivayetin tam hâllerini de edinmişti. Ayrıca İbn Cüreyc ile Katâde'nin metinlerini, Mâlik'in *Muvatta*'ını, Süfyân es-Sevrî'nin *Câmi*'ini ve Abdürrezzâk'ın *Musannef*'ini de hayli zorlanmakla birlikte doğduğu şehre getirmişti. Özellikle Mâlik metninin en son hâline ulaşmış olması ve yolculuğu sırasında Yemen'e gitmesi kendisini diğer muhaddislerden ayrıcalıklı kılıyordu. Dolayısıyla bu

yeni birikimini yeniden gözden geçirip belli bir düzene sokması, müstakil derleme olmayan rivayet kümesini ise kendi derleme mantığına göre yeniden düzenlemesi haylice vaktini aldı. Tüm bu işleri bitirdiğinde o sıralarda kumaşçılar çarşısının liderliğini yürüten babasıyla birlikte daha önce derslerine katıldığı Kadı Ebû Ali'ye gittiler. Hoca onun nüshalarına ve aldığı icâzetlere baktı, hadislere ve gittiği yerlere dair birtakım sorular sordu. Kendisi de kadıya farklı beldelerden arkadaşlarının selamlarını ve birkaç da mektup getirmişti. Onun onayıyla ve kendi elleriyle sarığını sarmasıyla henüz yirmi bir yaşına yeni basmışken hadis nakletmek üzere Merkez Camii'nde bir halka kurdu. Ders halkası haftanın üç günü ilim taliplerinin istifadesine açık olacaktı.

Babası ve annesi bu durumdan hayli memnun olsalar da her ikisi de bir an önce oğullarının mürüvvetini görmek istiyorlardı. Bundan dolayı yirmi iki yaşında iken hayli geniş katılımlı ve yıllarca konuşulan bir düğün merasimiyle, ailede yerleşen geleneği sürdürerek annesinin akrabalarından bir Türk kızıyla evlendi. Bir sene sonra oğullarının dünyaya gelmesiyle hayat renklendiyse de hâlâ en temel uğraş alanı hadisti. Genç yaşına rağmen böyle bir halkanın kurulması ve halkanın yarattığı etki doğal olarak ilim ehli arasında ciddi bir heyecan uyandırmıştı. Özellikle ders sonlarında râvilerin güvenilirlik durumlarına (*cerh-ta'dîl*) ve hadislerin sağlam olup olmadığına dair verdiği bilgiler ilgi çekiciydi. Üç sene kadar derslerini düzenli olarak sürdürdü, çevre şehirlerden hadislerini dinlemek üzere yüzlerce kişi semâ meclislerine gelip gitti, genç yaşına rağmen her geçen gün şöhreti biraz daha yayıldı çevre illere. Kendisi de zaman zaman dışarıdan gelen âlimlerin derslerine iştirak ediyor, daha önce işitmediği hadisleri dinliyor, yazılı metinleri arasında bulunan ancak rivayet hakkını elde etmediği haberleri kabul görecek yöntemlerle alıp nüshalarına kaydediyordu. Yıllardır olduğu gibi geceleri birkaç saatini ders hazırlıkları yapmak ve ezber hadisleri kontrol

etmekle geçiriyordu. Bu anlamda talebeliği bitmemişti ve ömrü boyunca da bitmeyecek gibiydi.

Ancak arka arkaya gelen iki hadise tüm dengeleri bozdu. İlk olarak babasının 189 senesindeki ani vefatı onu altüst etti. O yaşına değin müreffeh bir şekilde yetiştiği ve önüne her türlü öğrenme imkânı sunulduğu gibi büyük yolculuğunun maddi yükünü de tamamen babası karşılamıştı. Babasının ticarethanesine uzun süre belli aralıklarla devam etmişse de en azından bu yaşlarda ana mesaisini ticarete vereceğini hiç düşünmemişti. Zaten şehre dönüşünden bu yana dükkâna sık gidip geldiği de söylenemezdi ve babası bu durumdan hoşnut değildi. İlme ara vermek için çok kötü bir zamandı, onun için her şey henüz başlamıştı. En azından dükkândaki bütün işleyişe hâkim oluncaya kadar ana mesaisini işine kaydırması gerekecekti. Bu iş umduğundan da uzun sürdü. Ders halkalarına ara verip neredeyse bir yıl boyunca her gününü ticarethanede geçirdi. Geceleri ise az da olsa rivayetleriyle ilgileniyordu. Tam işler belli bir düzene girmişken ikinci büyük felaket meydana geldi. Babasının vefatından bir sene sonra başlayan isyanda Râfi b. Leys bütün şehri ele geçirmişti ve kendi vergi görevlilerini tayin edinceye kadar şehirdeki pek çok ticarethane güvenlik zafiyeti nedeniyle büyük zarar görmüştü. İsyanın hemen bastırılamayışının bir nedeni de Şiî çevrelerin yanı sıra Abbâsî vergi politikasından memnun olmayan pek çok Semerkantlının da eski vali Râfi'yi desteklemesiydi. Kendisi yetişme tarzına uygun bir şekilde bu olayı meşru temele dayanmayan bir iç karışıklık (*fitne*) olarak görmüş ve devletten yana tavır almıştı. Sonuçta devlete biat edilmişti ve biati geçersiz kılmak için yeterli şartlar bulunmamaktaydı. Özellikle de büyük yolculuğu esnasında uğradığı şehirlerde birçok iyiliğinden bahsedilen Halife Harunürreşid'in bu muameleyi hak etmediği kanaatindeydi. Bu durum ileride bazı ticari bağlantılarını kaybedeceği anlamına geliyordu. Bu süreçteki en büyük avantajı ise babasının hem sermayesini sadece kumaşa bağla-

mak yerine farklı kimselerle misk ve kâğıt gibi ticari ürünler için ortaklıklar yapmış olması hem de yüklü miktarda farklı kalemdeki ticaret ürününü ve altını Pencikent'teki evlerinin geniş mahzenine gizlemiş olmasıydı. Babasının ortaklıklarını bilmesine rağmen mezkûr mahzenden ve içindekilerden ancak annesi sayesinde haberdar olabilmişti.

İsyan tam dört sene boyunca farklı aralıklarla sürdü. Bu süre zarfında ticari işlerini sınırlı şartlarda yürüttüyse de hadis anlamında, evine gelen birkaç gence az sayıda hadis rivayet etmek dışında neredeyse hiçbir şey yapamadı. Yorgun argın geldiği evinde günün bitmeyen hesaplarıyla uğraştıktan sonra çok az rivayetinin ezberini kontrol edebiliyor, bazen de yeni edindiği rivayetleri düzenliyordu. Yaz aylarını ise mutat olarak Zerefşan'daki evlerinde geçirmişlerdi ve oranın bağ bahçe işleri de bitecek gibi değildi. Devletin isyanı sonlandırıp yeniden düzeni tesis ettiği sene kızları dünyaya gelmişti. Her şey yeniden biraz düzene girer gibi olmuştu. Ancak bundan bir sene sonra da uzun zamandır hasta olan annesi vefat etmişti. Artık kendisini bu şehre bağlayan herhangi bir şey kalmamıştı. Uzun süre önce bir müddet ikamet ettiği ve türlü dostluklar edindiği ilim ve esenlik şehri Bağdat gözünde tütüyordu. Mevcut sermayesini kayıpsızca oraya taşıyabilirse bir süre çabaladıktan sonra hayatını yeniden düzene sokabilir, yeniden hadis faaliyetlerine dönebilirdi. Hayatındaki bu altı senelik kayıp saç ve sakallarına ilk akları düşürdüğü gibi sonraki ilmî kariyerini de etkileyecekti.

Çevresi ile yaptığı istişarelerin ardından göç etmeye karar verdiler ve evlerini toparladılar. Güvenle Bağdat'a gitmek için önlerinde iki seçenek vardı. Ya batıya giden bir kervana katılacaklardı ki bunun için en azından kışın çıkmasını beklemek durumundaydılar ya da daha maliyetli olmakla birlikte kendi kervanlarını hazırlayacaklardı. Ticari mallarının bir kısmı ve evlerinin yükünü dikkate aldıklarında yaklaşık iki yüz develik küçük bir kervanın teşekkül edeceği anlaşıldı. İkinci seçeneği

tercih ettiler ve doğup yetiştikleri ata yurdundan bir kış sabahı gün ağarmadan ayrıldılar. Geride bağ ve bahçeler, biri iç kalede biri de Pencikent'te olmak üzere iki geniş ev bırakmışlardı. İşler umduğu gibi giderse belki bir sene sonra buraya yeniden gelecek, hem dükkânı tamamen tasfiye edip ticari bağlantılarını Bağdat'ta kullanmanın yollarını arayacak hem de geride bıraktığı mal varlığını elden çıkaracaktı.

3 RECEB 181

Hayallerimin şehri Basra'dayım. Buradaki dördüncü günüm ve artık aylar sonra geçici bir mekânda değil en az şevval sonu, zilkade başına kadar dört ay kadar kalabileceğim kendime ait bir odadayım. Kerpiçten dört duvar, iki minik pencere. Eh yaşanabilir bir yer sonuçta. Çarşıdan şilte, yemek yapmaya yarayacak birkaç kap alıp odama yerleştim. Eşyalarımı güzelce açtım. Keyfime diyecek yok. Yeni yeni kendime geliyorum. Yolda birkaç kez yazmaya niyetlensem de elim bir türlü gitmedi kaleme, bir aydan fazla olmuş bu defteri açmayalı. Sanırım Isfahan'dan apar topar ayrılmanın şokunu bir süre atamadım üzerimden. Açıkçası yolun bu kadar uzun ve yorucu olacağını da tahmin etmemiştim. Özellikle Isfahan ile Tüster arasındaki yol çekilir gibi değildi. Sürekli daracık yollarda, patikalarda, kayaların arasında yol alıp durduk. Dağlardan gelen nehirler, yabani hayvanlar, neden oralarda olduğunu bir türlü anlayamadığım bazı köyler ya da tek tük evler, nadiren karşılaşılan yolcular... Yol biraz açılıp da etrafa bakınca ürpermemek mümkün değildi. O kadar yükseklerde yol alıyorduk ki anlatamam! Hiç dalgınlığa gelmeyecek bir yoldu, hele de genellikle geceleri yol aldığımızı düşününce. İki rehberimiz vardı, nöbetleşe yönettiler develeri. Deve sırtında uyumaya iyice alıştığım için artık beşik gibi geliyor çıngırak sesleri, eyerimin üstü de yatak. Dört veya beş geceyi ise bulabildiğimiz açıklıklarda geçirdik. Çok ilginç bir tecrübeydi. Normalde daha

uzun olmakla birlikte daha iyi ve kervansarayları olan bir yol olduğunu ancak bu yolun bizi daha çabuk Tüster'e ulaştıracağını söylemişti rehber. Bir daha kesinlikle buradan geçmemeyi umuyorum. Babamı da hayırla (!) yâd ettim bol bol. Rotayı bu şekilde belirlemesi Kûfe ile Basra arasında git gel yapma yükünden beni kurtarmayı hedefliyorsa da Isfahan'daki kendi işleri de hallolmuş oluyordu böylece. Artık yapacak bir şey yok, geride kaldı. Hep der ya kendisi de "olanla ölenin çaresi yok" diye, bu da öyle.

Tüster'de iyi bir kervansarayda bir gece kaldıktan sonra yeni develer kiraladım. Buraya kadar birlikte geldiğimiz gruptan ayrıldım. İndiğim kervansarayda tesadüf eseri Basra'ya giden bir kervan vardı. Rica minnet katıldım bu kervana. Şehirde biraz dolandım hadis bulma umuduyla ama dikkat çekici bir ders halkası göremedim. Yeni kervanımla üç gün sonra Ahvâz'daydık, Düceyl nehri kenarına kurulmuş güzel bir şehir. Orada kaldığımız gece Ahvâz ahalisinin şeker üretimi ile meşgul olduğunu duydum. Herhâlde serdeki tüccarlıktan olacak, hangi beldede neyin satıldığına ister istemez kulak kabartıyorum, ne kadar kazandıracağını kuruyorum kafamda. Belki de ilimdeki niyetimin bir türlü netleşmemesinin nedeni aileden gelen tüccarlıktır. Ahvâz ile Basra arası otuz üç fersahmış, bu yolu yaklaşık yedi günde aldık. Yollar Tüster'e kadarki kısımla kıyaslanmayacak oranda iyiydi. Yol yer yer çöl idiyse de Basra'ya yaklaştıkça yeşil düzlükler arttı. Etrafı surlar ve hendeklerle çevrili güzel Basra'ya Bâbü'l-bâdiye'den girdik. Kervanlar Mirbed'e iniyormuş, oradaki bir kervansarayda bir gün kaldım. Normalde şu ana kadar uğradığım şehirlerde kendimi Semerkantlı olduğumu gösterecek şekilde "es-Semerkandî" diye anmıştım, ancak bu şehirde atalarımın kabilesi olan ve bizim soyumuzun Temîm kabilesine dayandığını gösteren "et-Temîmî" nisbesini kullanmam gerektiğini ilk günden anladım. Çünkü şehrin en büyük mahallelerinden biri Temîm mahallesiydi ve ben de nisbem ve ibraz ettiğim

dede isimlerim sayesinde kolaylıkla Mirbed yoluna yakın bir yerdeki bu odayı aylık beş dirheme kiraladım. Şehirle ilgili başka şeyler de yazarım belki bir ara ama üzerlerinde onlarca kayığın olduğu pek çok su kanalının varlığından hemencecik bahsedeyim. Özellikle uzak yerlere giderken muhtemelen ben de bunları kullanmak zorunda kalacağım.

Bu birkaç gün içerisinde şehri biraz gezme ve tanıma imkânım oldu ama ilk başta yaşadığım bir hayal kırıklığımı yazmalıyım. Apar topar şehrin en büyük camisine gidip hadis talibi oldukları belli olan akranlarıma Abdurrahman b. Mehdî'yi nerede bulabileceğimi sordum. Nereden ve ne amaçla geldiğimi öğrendiklerinde İbn Mehdî'nin geçen sene Bağdat'a taşındığını söylediler. Nasıl kötü olduğumu anlatamam. Bu kadar zahmetin ardından onu hiç görememe korkusu düştü içime. Çünkü Bağdat'a varmam iki sene sürecekti belki. Bunun üzerine arkadaşlara acilen irtibat kurmam gereken isimlerden ilk aklıma gelenleri sıraladım. Yahya el-Kattân, İbn Uleyye, Mu'temir b. Süleyman, Muâz b. Muâz, Affân, Tebûzekî. Neyse ki bu isimlerin hepsi de Basra'da ve hayattaydı. Rahat bir nefes alıp hangisinin ne zaman nerede ders yaptığını öğrenmeye koyuldum. Bir günlük uğraşın ardından hangi muhaddisin ne zaman ve nerede dersi olduğunu tespit ettim. Şehri tanımadığım için muhtemelen ilk üç beş gün dersleri sora sora bulacağız.

30 RECEB 181

Öyle bir koşturmayla geçiyor ki günler anlatamam. Ne zaman yatıyorum, uyanıyorum, ne yiyip içiyorum, nerede kimin dersindeyim farkında değilim. Aylar sonra ilk defa dün bir berbere gidip saçlarımı kestirebildim. Geçen gece mutat olduğu üzere ertesi günkü derslerin metinlerini istinsah ederken odama göz gezdirdim de yazılı malzeme yığını gözümü korkuttu. Bunları nasıl geri götüreceğimi bilmiyorum. Nakletme izni

alınan rivayetler arttıkça ezberleri tekrar etmek de zorlaşıyor, daha doğrusu vakit alıyor. Halîfe b. Hayyât gibi arkadaşlarla sürekli müzâkere yapıyoruz unutmamak için. Ancak burada ezberleme yöntemini tamamen oturttum. Ağabeylerimden öğrendiğim bu yeni yöntemle babamla yaptığım yolculuktaki rivayetlerim de daha anlamlı olmaya başladı. Edindiğimiz rivayetleri rivayetin çıkış noktasını, yani sahâbîyi esas alarak ezberlemeye başlıyoruz. Bir anlamda ilgili rivayeti o sahâbî ile özdeşleştiriyoruz. Ardından önce o rivayeti ilgili sahâbîden hangi tâbiî ya da tâbiîlerin naklettiğini, sonra da o tâbiî ya da tâbiîlerden kimlerin aldığını ezberliyoruz. Böylece hem hangi rivayetin kim veya kimlerden geldiği kafamıza iyice oturuyor hem de her yeni edindiğimiz rivayeti bu ezber kümesinin içerisinde bir yere yerleştirebiliyoruz. Rivayetleri birden fazla tarîkle aldığımızda isnâd sayımız artsa da aslında metin sayımız artmıyor. Böyle durumlarda genellikle metnin farklılaştığı noktaları ezberlemekle yetiniyoruz. Bir yerden sonra insan hangi hocanın hangi rivayeti naklettiğini de hangi rivayetin hangi sahâbîden geldiğini de öğreniyor. Neyse zaten bu ehlince bilinen bir şeymiş, biraz da derslerine devam ettiğim bazı hocalarımı yazayım.

İlk başta anmam gereken isim hiç şüphesiz Yahya b. Saîd el-Kattân. Tek kelimeyle inanılmaz biri. Şu ana kadar böyle bir hadis birikimine sahip biriyle karşılaşmamıştım, muhtemelen karşılaşmam da. Belki rivayet müktesebatı onun kadar geniş olanlar vardır ama bu bilgiyi râvinin güvenilirliği ve rivayetin sıhhati için onun kadar işlevsel kullanan zor bulunur. Ayrıca hadisin fıkhına da vurgu yapıyor ama dediklerine göre bazı konularda Kûfelilerin kanaatlerine yakınmış görüşleri. Sağ olsun normalde biraz sert birisi olmasına rağmen dersine kabulde zorluk çıkarmadı. Hayal edilemeyecek kadar zeki, çok ciddi ve râviler hakkında görüş beyan ederken oldukça soğuk ve katı. Defalarca ölçülüp tartıldığı belli olan sözlerinin her biri âdeta kanun hükmünde. Haftanın üç günü ikindi sonrasında

semâ halkası, bir gün de aynı vakitte râvi değerlendirmelerine tahsis edilmiş bir meclisi var. Cerh-ta'dîl işine müstakil bir ders ayrılabileceğini hiç tahmin etmezdim ama bu ders tam benlik! Şu'be'nin ifadesiyle "Allah rızası için gıybete ayrılmış bir ders!" Tanımadığımız ya da sadece birkaç rivayetini bildiğimiz birini ona soruyoruz, duraksamadan râvi hakkında bir yargı serdediyor. Bu bilgiyi kimden aldığını tam olarak bilmiyorum ama uzun yıllar Şu'be ve Sevrî'nin halkalarına devam etmiş, bazen anılarını da paylaşıyor. Ayrıca sınırsız rivayet birikimi içerisinden herhangi bir râvinin olduğu bütün tarîkleri tespit edip diğer rivayetlerle karşılaştırarak hata oranına göre bir yargıda bulunuyor. Bunu nasıl bu kadar hızlı yapabildiğini ise henüz çözemedim. Sanırım Allah bazı insanları doğuştan münekkit olarak yaratıyor. Rivayetleri yazmakla bitecek gibi değil. Her akşam en az iki saatimi ona arz edeceğim nüshaları mum ışığında istinsah etmekle geçiriyorum.

Bir diğer hocam ise Muâz b. Muâz. Özellikle Yahya el-Kattân'ın da onun hakkında övgü içeren ifadelerinden haberdar olunca dersine hemen iştirak etmenin yollarını aradım. Altmış yaşlarında olan hocanın kadılık görevine pek sıcak bakmamasına rağmen iki üç ay önce kadı olarak atandığını öğrendim. Her gün sabahtan öğleye kadar camide kendisine sorulan soruları cevaplıyor. Fırsat buldukça bu oturumları da takip ediyorum. Bazı günler ise öğle namazından sonra semâ halkası düzenliyor. Kendisi de Temîm kabilesinden, bana sıcaklık gösterdi. Kaderîlere karşı sert biri. Söylenti mi gerçek mi bilmiyorum ama kırk yıllık arkadaşı Yahya el-Kattân'ı Amr b. Ubeyd'den rivayette bulunduğu için mescidin ortasında azarladığı ve kadılık görevine gelince Kaderîlerin şehadetlerini kabul etmeyeceğini söylediği, ancak araya birileri girip şehrin yapısını hatırlatınca bu tutumunu biraz yumuşattığı söyleniyor. Her hâlükârda beni daha ziyade rivayet birikimi ilgilendiriyor ve kendisinin metinlerini istinsah etme işi neredeyse bitti. Artık önümüzdeki iki ay boyunca ona rivayetleri arz etmek kaldı.

Yakın talebelerinin dediğine göre yetmiş iki yaşında olan İbn Uleyye'nin derslerine de devam ediyorum. Pek gülmeyen biri, yani en azından ben henüz güldüğünü ya da tebessüm ettiğini görmedim. Rivayet birikimi çok iyi. Ancak özellikle Eyyûb es-Sahtiyânî ve Yunus b. Ubeyd'in haberlerine onun vasıtasıyla ulaşabilmem bulunmaz bir fırsat. Hocanın en temel özelliği hadislerini ister kendisi okusun isterse hadisler kendisine okunsun derse metin getirmemesi. Anladığım kadarıyla o gün nakledeceği rivayetleri evinde çalışıp geliyor ve bize naklediyor. Dediklerine göre hocası Eyyûb da öyle yaparmış. Hocamız bize de ezberimizi sıkı yapmamızı, metinlerimize sadece sıkıştığımız zaman başvurmamızı öğütlüyor. Yakın bir talebesinin bana söylediğine göre bir ara devlet görevi talebinde bulunmuş ve görev kendisine tevdi edilmiş, ancak bundan haberdar olan Abdullah b. el-Mübârek onu tenkit eden bir şiir yollamış kendisine, bunun üzerine görevden affını istemiş. Arkadaşım şiirin kendisinde olduğunu, bir ara göstereceğini söyledi. İşin gıybet yanı bir tarafa, hocayı çok sevdim.

Burada andığım hocaların dışında Yezîd b. Zürey', Bişr b. el-Mufaddal, Ravh b. Ubâde, Abbâd b. el-Avvâm, Mu'temir ve Tebûzekî'nin halkalarına ve rivayet birikimi onların seviyesine erişmeyen bazı muhaddislerin derslerine de devam ediyorum. Bu son sınıf muhaddislerin özellikle diğer hocalarda bulamadığım rivayetlerini kendilerine arz ediyorum. Ama kendilerine arz etsem de etmesem de bulabildiğim her nüshayı ve rivayeti istinsah ediyorum. Yalnız geçen epey bir metin birikti elimde, derse yetiştiremeyeceğim endişesiyle ücret mukabilinde bir müstensihe kopyalattım metni. Ne var ki hem bir dünya para verdim hem de derse girince metnin çok hatalı olduğunu fark ettim ve düzeltmek çok yorucu oldu. O gün bugün kendi işimi kendim görmeye karar verdim. Kâğıt meselesini tam olarak hallettiğim söylenemez. Memleketten getirdiğim kâğıtlarım hızla eriyor ve bizim oralardan gelenler burada hayli pahalı. Birkaç sene önce Bağdat'a bir kâğıt

imalathanesi açılmış, buradaki kâğıtlar daha ziyade oradan geliyor ama çok kaliteli değil.

Hasılı her gün benzer bir ders temposunun içindeyim. Sanırım zayıfladım biraz. Yandaki komşulardan bir iki kişiyle tanıştık. Benim gurbetten geldiğimi öğrenince ara ara yemek getirmeye başladılar. Ama bazı günler yemeğe ya dokunamıyor ya da çok az yiyordum. Bazen de şehirde çok ucuz olan hurma ile yetiniyordum. Sonra babamın kimseden kendimi minnet altına sokacak bir şey almamam gerektiğine dair sözlerini hatırladım. Komşulara teşekkür ettim. Bir teyze çok ısrar edince -ki kendisi de varlıklı biri değil belli- ancak ücret mukabilinde üç gün yemeğini yiyebileceğimi söyledim. Epey bir kızdı, sonra alttan girip üstten çıktım, ikna ettim. Salı, perşembe ve cumartesi günleri pirinç unundan yapılmış ekmekle balık getirecek. Yiyebileceğim en faydalı ve en ucuz şey balık. Tüm masraf aylık iki dirhemi bile bulmaz. Teyze açısından da vicdanen az daha rahatım.

28 ŞABAN 181

Bu şehre dört ay yetecek gibi değil. Sürekli çalışıyorum, yazıyorum, derslere girip çıkıyorum ama yetişemiyorum. Özelikle Yahya ve İbn Uleyye -çoğu rivayetlerini kendim için istinsah etmiş olsam da- derste çok az sayıda hadis naklediyorlar. İki ayda halkaları çok kalabalık olmayan çoğu hocanın rivayetlerini ise iyice bir toparladım. Yavaş yavaş hocalar arasındaki irtibat ya da soğuklukları, muhaddislerle siyasilerin ilişkilerini de anlamaya başladım. Kimi hadisçilere vali zaman zaman ayni ve nakdi yardımda bulunuyor. Özellikle genç ilim talipleri başvuru yapıyorlarmış, sonrasında aylık olarak destekleniyorlarmış. Duyduğumda hiç hoşuma gitmedi bu durum. Ama çoğu arkadaşın gerçekten imkânı yok. Maddi olarak geçenlerde ben de biraz daraldım ve babamın Basra'daki tüccar arkadaşına yazdığı mektupla çarşıya gittim. İki ay önce

geldiğimi öğrenince amca biraz serzenişte bulundu. Ne kadar ihtiyacım olduğunu sordu, ben de aylık giderimi ve Mekke ile Yemen'e gitme niyetimi söyleyip yeniden ancak Kûfe'de para bulabileceğimi belirttim. Biraz hesap kitabın ardından kasadan yüklüce bir oranda dinar çıkardı. Tane tane sayarak verdiği dinarları güzel işli bir keseye koydu, meblağı bana onaylatarak kalın defterine kaydetti, bir örneğini de kopyalayıp babama teslim etmek üzere verdi. Anladığım kadarıyla babam bu zata bir sonraki kumaş sevkiyatından para alamaz. Bu paraya mümkün mertebe dokunmamam lazım.

Özellikle bazı muhaddislerden nakilde bulunan hocaları ciddi ciddi kovalıyorum. Şu'be, Sevrî ve Hammâd b. Seleme'nin Basra'daki talebeleri arasında tavaf ediyorum âdeta. Özellikle Hammâd rivayetleri için Âdem b. Ebî İyâs, Behz, Müemmel ve Süleyman b. Harb'in halkalarına gidip geliyorum. Buradan Mekke'ye gitmem bir ay sürüyormuş, dolayısıyla şevval sonu, zilkade başında ayrılmak zorundayım Basra'dan. O zamana kadar durmamam lazım. Ne de olsa çölde geçecek yolculukta dinlenmeye çokça vaktim olacak. Onların üstündeki nesilden rivayette bulunanların sayısı ise çok fazla değil. O yüzden İbn Uleyye dışında bazı yaşlı hocaları bulmam gerek. Geçenlerde dilci Ma'mer b. el-Müsennâ'nın dersine girdim. Çok ilginçti. Özellikle bazı ayet ve hadisleri dilsel bakımdan tahlil ederken eski şiiri işlevsel olarak kullandı derste. Fırsat bulursam ara ara gireceğim derslerine. Bir de Hüşeym b. Beşîr ve Yezîd b. Harun'u görmek için Vâsıt'a mutlaka gitmem gerekiyor. Niyetim ileride Bağdat'a geçmeden bir müddet orada kalmak.

Bunu söylemekle gıybet etmiş olur muyum bilmiyorum ama şehirde birçok hamam varsa da arkadaşların yıkanma alışkanlıkları pek yok. Ben zorunlu durumlar hariç normalde haftada bir sefer hamama gidiyorum, arkadaşlarım ise ancak ayda bir gidiyorlar. İlginç. Özellikle dar mekânlarda müzâkere yaptığımızda havasızlıktan biraz bunalıyorum ama gitgide alışacağım sanırım.

30 RAMAZAN 181

Basra'daki günlerim azaldıkça stresim artıyor. Muhtemelen şu ana kadar yüzden fazla kimseden beş bin civarında hadis dinledim burada. Yazdıklarım da bunun üç katı kadar. Belli başlı muhaddislerin derslerini ise neredeyse hiç aksatmadım. Ancak rivayetler bitecek gibi değil. Üzücü bir haber: İbn Uleyye Bağdat'a göç etti. Nedenini bilmiyorum, herhangi bir izahta bulunmadı, açıkçası bu gibi şeyleri doğrudan hocaya sormak da mümkün değil. Dokunaklı bir sahneydi. Buradan ayrılmadan önceki son haftasında herkesten helallik istedi. Çok şükür rivayetlerinin büyük bir kısmını yazdım ve kendisine hem umumi derslerde hem de özel olarak çokça hadis arz ettim. Ramazan ayı iyice zor geçti. Zaten doğru düzgün bir şey yemiyordum, iyice kuvvetten düştüm. Allah'tan ki bazı hocalar tüm ay boyunca, bazıları da itikafta geçirdiğimiz son on günde derslerine ara verdiler, yoksa daha fazla dayanamayacaktım. Yalnız bir iki hocanın iftar daveti de oldu. Özellikle Muâz b. Muâz'ın evindeki ziyafet şahaneydi. Buranın küçükbaş hayvanlarını çok övüyorlardı da soğuk bir kış akşamında hocanın bizim için kestiği koçu hem de pamuk gibi beyaz ekmekler ve hiç görmediğim bir sürü yeşillikle sekiz on kişi yiyişimizi muhtemelen bir ömür unutmam. Yarın bayram. Gurbette ilk bayram, içimde bir burukluk var. Doğup büyüdüğüm şehri, bayram günlerinin tatlı telaşını, annemin bayrama özel hazırladığı yemekleri düşünüyorum. Uzun zamandır hadis talebimdeki niyetimi düşünmez oldum. Günlerim bir o hocanın bir bu hocanın derslerine katılmak, müzâkere yapmakla geçiyor. Fakat bayramın gelişi durup düşünmeye sevk etti. Ailemden niçin ayrıldığımı sorgulamaya başladım. Ailemle geçirecek daha ne kadar vaktim var ki... Devemin üstünde ne zamandır gidip duruyorum. Bir yere aidiyetim ise çöldeki ayak izim kadar... On beş gün kadar önce babamdan mektup aldım. Havadan sudan laflıyor, kendilerinin iyi olduğunu söylüyor. Bolca dua ediyor. Ben cevaben bir ay kadar

sonra Basra'dan ayrılacağımı, Allah'tan bir mâni çıkmazsa hac için Mekke'de olacağımı, kendilerine de dua edeceğimi yazdım. Yemen'e gitmeye niyetli olduğumu ise söylemedim telaş yapmasınlar diye. Bayramın hemen ardından dersler yeniden başlar. Ben de bu son ayda herhangi bir dersi kaçırmamak zorundayım. Şevvalin son haftasında ise birkaç eşyamı elden çıkarmam, halkalardaki hocalarım ve arkadaşlarımla vedalaşmam ve hac kafilelerinden birine -muhtemelen şehirden en geç çıkacak olana- katılmak için biraz araştırma yapmam gerekecek.

Neden bilmiyorum ama son günlerde, özellikle de itikâfta iken bazı fakir fukara tipler dikkatimi çekti. Kaba yünden yamalı cübbeler giyinen bu insanlar, arkadaşların demelerine göre sade ramazanda değil, tüm sene böyle hâlsiz, bitkin bir şekilde cami köşelerinde oturur, zikir çekerlermiş. Bunca zamandır buradaysam da henüz fark ettiğim bu sufilerden herhangi biriyle tanışmadım ama zahitlikleri ilgi çekici.

25 ŞEVVAL 181

Yeni ayla birlikte Basra'dan ayrılacağım inşallah. Dolayısıyla bu hafta son derslere gireceğim. Ramazanın ardından derslerine çok fazla iştirak etmediğim Ebû Davud et-Tayâlisî, Ziyâd b. Abdullah gibi hocaların halkalarına da devam ettim. Aslında İbn Uleyye'nin ayrılmasıyla doğan boşluğu böylece kapatmış oldum. Ya iki deve kiralayıp birini tepeleme nüshalarla dolduracağım ya da buradan ilave bir deve daha kiralamak durumunda kalacağım. Henüz kararsızım. Maddi olarak çok zorlanmamak adına ilk ihtimal daha baskın görünüyor. O zaman iyi bir denk yapmak gerek. Yol hazırlığı olarak geçen gün samur derisinden bir çizme aldım. Lazım olmayabilir ama ucuz düşürdüğüm için dayanamadım. Genellikle zilkade başında tek bir kervan çıkıyormuş şehirden Hicaz'a gitmek için. Ona katılmazsam ya tek başıma yolculuk yapmam -ki hiç

istemeyeceğim bir şey- ya da eşlik edecek birilerini bulmam gerekecekmiş. Ben de doğal olarak kervana katılmaya karar verdim. Kervan çok kalabalık oluyormuş. Bir hac görevlisi (*emîr*) tayin ediliyormuş halife tarafından. Kervanın korunması için de nöbetçiler tutuluyormuş. Allah'tan ḅazı arkadaşlarım da bu sene haccedeceklermiş, yani yolda bolca müzâkere imkânı bulabileceğiz demektir. Ancak hiçbirinin yol tecrübesi yok, şu ana kadar Basra'dan hiç çıkmamışlar.

29 ŞEVVAL 181

Yarın sabah yola çıkıyoruz. Toparlanma işleri düşündüğümden uzun sürdü. Hocalar ve arkadaşlarla vedalaştım, birkaç parça eşyamı ihtiyaç sahibi birilerine bıraktım. Şimdi ise kervansaraydayım. Hacılar mahallelerine göre gruplandı. Kervanbaşı hava ve yol şartlarında sürpriz bir durum olmazsa yolculuğumuzun otuz günü biraz aşacağını ve ihramlarımızı unutmamamızı söyledi. İhrama girilmesi gereken yerde uyaracakmış bizi. Yolun neredeyse tamamı çölde geçecekmiş, ancak kuyu kenarlarında güzel durak yerleri de varmış. Normalde Kûfe üzerinden Bağdat'tan gelen ve oldukça bakımlı bir yol olan Derb-i Zübeyde ile birleşme imkânımız varsa da biz eski kervan yollarını takip edecekmişiz ve daha bir sürü şey. Farklı beldelerden gelen muhaddislerle görüşme imkânı bulacağım için çok heyecanlıyım. Hocalarım Hicaz yolculuğunun herkes için bereket vesilesi olduğunu söylüyor. İbadetin yanı sıra kimi para kimi de ilim kazanırmış.

17 CEMAZİYELEVVEL 241 - İKİNDİ

Bugünkü imlâ dersinde sekiz hadis dikte ettirecekti. Nüshasındaki notları gözden geçirerek son rötuşları yaptı ve hadise yardımcı olacak bilgileri bir kez daha gözden geçirdi. Bu dersin hazırlığı sabahkinden daha yoğundu. Namaza iki saat kadar vardı. Mutat olduğu üzere bir saat kadar istirahat etti. İkindi namazı vaktinde mescide girdi. Bu ikindi sonrasında biri fıkıh biri hadis halkası olmak üzere iki ayrı ders daha vardı mescitte ve bu halkaların başındaki isimler doğrudan devletten düzenli maaş alıyorlardı. Kendisi ise bunu asla tasvip etmiyordu. Benzer teklifler sekiz sene önce kendisine de geldiğinde bunu kabul etmemişti. Zaman içerisinde meblağ artırılmışsa da cevabı değişmemişti. Bunun en temel nedeni ise maddi olarak kendine ve ailesine yetebilmesiydi. Mescide girdiğinde normalin dışında bir hareketlilik olduğunu fark etti, anlaşılan vali ve çevresindeki bazı memurlar vakit namazını zaman zaman olduğu gibi burada kılacaklardı. Muhtemelen vali hem devlet destekli ders yapan hocalara görünecek hem de kendisinin de mescitte olduğunu bildiği için oğlundan dolayı kendisi ile irtibat kuracaktı. Mütevekkil'in mihneyi peyderpey sonlandırması, hadis halkaları açılmasını teşvik etmesi ve hilafete gelmesinden kısa bir süre sonra da kadılıklardan mihne sürecinde rol alan kimseleri bir bir azledip hadisçi yönü ağır basan kimseleri bu makamlara atamasıyla dört beş sene içerisinde Ehl-i hadîs yeniden kuvvetlenmişti. Ancak bu süreçte sadece

Mu'tezile mensupları değil, Ehl-i beyt muhipleri de hayli zarar görmüştü. Özellikle Hz. Hüseyin'in kabrinin yıktırılması ve dört bir taraftaki Ali evladının sürekli olarak sürgün edilmeleri kabul edilebilir değildi. Yerel devlet görevlileri bir yandan gözden düşen fırkalara mensup kimseleri kovuştururken diğer yandan halkın hadislerle irşat edilmesi için ellerinden geleni yapıyorlardı. Bundan dolayı Mansûr Camii'nden tutun da en küçük mescitlerde dahi hadis meclislerinin ya da büyük oranda hadislere dayanan fıkıh meclislerinin kurulması teşvik ediliyordu. Bu halkaların başında yer alan ve büyük kısmı maddi açıdan zayıf, bazıları da ilim bakımından yetersiz onlarca kişiye düzenli ödeme yapılıyordu.

Para almayarak ve yaşı ile ilmî birikiminin sağlayabileceği çeşitli avantajları kullanmayarak mümkün mertebe sürecin dışında kalmaya çalışsa da sonuçta o da bu politikalar sayesinde on sene öncekinden daha rahat ders yapabiliyordu. Ne var ki geçmişte Ahmed b. Hanbel ile sık sık müzâkere ettikleri gibi hem ilim karşılığında para alınmasını, hele de devletten alınmasını doğru bulmuyor hem de Ehl-i beyt mensuplarına uygulanan muameleyi içine sindiremiyordu. Oğlunun durumu ise içinde ayrı bir dertti. Ahmed de kendi oğlu Salih'in durumundan rahatsız olarak vefat etmişti. Namazın ardından halkasının başına geçtiğinde vali selam vererek izin istedi ve ona yanaştı. O ise doğal olarak ancak kafasıyla aldı selamı ve eliyle yer gösterdi. Vali oğlunun gayretinden söz etti ve kendisinin herhangi bir ihtiyacı olup olmadığını sordu. Cevap her zamanki gibi soğuk ve öncekilerin aynısıydı. Vali bu sefer bir hamle daha yapıp isterse dükkânının bu seneki vergisini almayabileceğini söyleyince kızgın bir şekilde "Bu sadece benimle ilgili bir uygulama mı, yoksa hiç kimseden mi vergi almayacaksın?" diye sordu. Vali bunun ilminden dolayı kendisine sunulan bir ayrıcalık olduğunu söylediğinde ise "Yani ahir ömrümde binlerce kimsenin hakkına sokacaksın beni! Kimin hakkını kim için sarf ediyorsun!" cevabını verdi.

Vali bu tepkiye herhangi bir cevap vermeyip sağlık selamet dileklerini arz ederek bozuk bir şekilde halkadan ayrıldığında bilhassa derse yeni iştirak eden talebeler hayretle birbirlerine bakıp fısıldaşıyorlardı. Ne de olsa sık karşılaşılan bir durum değildi şahit oldukları hadise. Vali yanındakilere onun iyice yaşlandığını ve huysuzlaştığını, hatta söylentilere göre oğlunun ocağında pişen ekmeği dahi yemediğini söyleyerek mescitten ayrılıyordu. Onun ise morali bozulmuştu ve talebelerinden biraz su istedi. Hoşlanmadığı her hadisede olduğu gibi "tevekkeltü 'alallâh" deyip derse başlamak üzere nüshasını açtı…

BAĞDAT: GÖÇ VE SONRASI

Tüccarların yüzlerce yıldır takip ettikleri İpek Yolu'nu izleyerek Buhara, Merv, Serahs, Nişabur, Beyhak, Dâmegân, Rey, Hemedân ve Dînever'den geçerek Bağdat'a varacaklardı. Yolculuk esnasında bir yerde tehlikeyle yüz yüze gelseler de ufak bir çatışma neticesinde kervanın hayli korunaklı olduğunu anlayan haramiler kaçmak zorunda kaldılar. Merv'e girişlerinde kontrol edildikleri gibi şehirde konakladıklarında da asker hareketliliği dikkatlerini çekti ancak buna bir anlam veremediler. Sadece şehzade Me'mûn'un burada ikamet ettiği söyleniyordu. Kervanları küçük olduğu için açıklıkta gecelemeleri mümkün olsa da özellikle istirahat etmesi gereken küçük çocuklardan dolayı istisnasız olarak kervansaraylarda konakladılar. Tamamen donmuş olan iki üç nehrin üzerinden zorlanmadan geçtiler, özellikle çöllerden seyrederken pek çok yabani hayvan gördüler. Zorunlu hâller dışında duraklamadan yaklaşık dört ay yol aldıktan sonra Dicle kıyısına yaklaştıklarında yıllar önce geldiği Bağdat'ın dairevi siluetini görünce şehre bir kez daha hayran olmuştu. Horasan (Devlet) Kapısı'ndan şehre girdiklerinde özellikle çocuklar ve eşi yoldan dolayı hayli kötü durumdaydılar. Tek başına olsa her bir şehirdeki onlarca muhaddisle irtibat kurmanın yollarını arardı ama bu sefer onu yoran ilmî gayretler değil, sadece yol olmuştu.

Kervansaraya yerleştikten sonra kendilerine buraya kadar refakat eden güvenlik görevlilerinin kalan ücretlerini ödeyip

vakit kaybetmeden Semerkant valisinden aldığı tavsiye mektubu ile Abbâsî sarayının yolunu tutmuştu. En azından kendisine yerleşecek bir mesken ve ticareti için çarşıda bir yer gösterilmesini umuyordu. Ancak şehirde ciddi bir karışıklık vardı ve kendisi son dönemde gerçekleşen hadiselerden tamamen habersizdi. Saray çevresine giremeden Halife Emin'in Hüseyin b. Ali tarafından tahttan indirilip hapse atıldığını, ancak kısa bir süre sonra hapisten kurtulup Hüseyin'i öldürdüğünü ve yeniden tahta geçse de güvenlik endişesinden dolayı saraya hiç kimsenin alınmadığını öğrendi. Öte yandan Me'mûn'un kendisini halife ilan ettiği ve yakında Bağdat'a saldırmayı hedeflediği söylentisini işitince Merv'deki hareketliliğin sebebini de anlamış oldu. Haylice çabaladıktan sonra devrin azametli veziri Fazl b. er-Rebî'ye bir haber gönderebildi. Yazdığı metinde âdet olduğu üzere tam şeceresini zikretmiş, geldiği yeri, konumunu ve acil ihtiyaçlarını arz edip yerleştikleri kervansarayı belirtmişti.

Çok fazla umudu olmamasına rağmen ertesi gün ciddi bir ihsanla bir haberci kervansarayda kendisini arıyordu. Getirilen mektupta yerleşmesi için Kerh mahallesinde bir yer gösteriliyor, aynı bölgedeki çarşıda da kendisine bir dükkân tahsis edildiği bildiriliyordu. Mektupta soyuna yönelik övgüler ve gelecekteki kariyerine dair temenniler ise dikkat çekiciydi. Gönderilen ihsanı düşünmeden iade etti. Böyle bir paraya ihtiyacı yoktu. Ticarethane ile mesken işini ise ertelememesi gerekiyordu. Her bir iş grubu için geniş birer caddenin tahsis edildiği çarşıya vardığında kumaşçılar caddesini buldu. Kendisine gösterilen dükkân, mallarını alamayacak kadar küçük olduğu için çarşı sorumlusu ile görüşerek daha büyük bir dükkânı yüklüce bir meblağa kiraladı ve yüklerini buraya indirtti. Önerilen mahalleye varıp biraz soruşturma yaptığında ise buraya büyük oranda Horasan bölgesinden gelen ve ticaretle meşgul olan kimselerin yerleştirildiğini anladı. Ancak evlerin boyutu kendi alıştıkları standartların hayli altındaydı.

Yorgunluktan, geçen gelişinde kaldığı mahalleye gitmeye dahi takati olmadığı için ailesiyle buradan tuttukları bir eve yerleştiler.

Çevreye biraz alışmaya başlamışlardı ki Me'mûn'un beklenen saldırısı gerçekleşti ve şehir muhasara edildi. Dış şehirlerle bağlantıları büyük oranda kesildi. Bir seneden uzun bir süre boyunca şehirdeki herkes ciddi sıkıntılar çekti. Şehir tekinsiz bir hâle büründü, özellikle ayaktakımının yaptığı yağmalar, yakılan ve yıkılan evlerle çarşılar daha ziyade Kerh'te ve Bağdat'ın doğu kısımlarındaydı. Henüz dükkânın işlerini düzene sokamamışken meydana gelen bu hadise onu ve ailesini hem maddi hem de manevi olarak zorladı. Yeni kurulan ticari bağlantılar zayıfladı. Zaten tam olarak kurulamayan sosyal çevre ile bir kez daha ayrı düşüldü. Bu süre boyunca evine çocuklarının eğitimi için özel hocalar gizlice geldiği gibi, kendisi de üç beş talebeyle aynı şekilde dersler yaptı. İlk Bağdat ziyaretinde yanından ayrılmadığı İbn Mehdî ile bu süreçte de imkân bulduğu nispette görüştü. Onun iyiliklerini unutamazdı. Bir seneyi aşan direnişin ardından şehir düşüp de Me'mûn hilafete geldiğinde biraz soluklandılar. İstikrarın tam olarak tesisi ise ilmî meraklarından da söz edilen halifenin Bağdat'a yerleşmesi ile mümkün olacaktı. Gerçek Bağdat günleri başlıyordu.

Dükkânda düzeni oturtması, mal geliş gidişlerini bir düzene sokması, yanına güvenilir çalışanlar bulması ve en önemlisi çevreyi tanıması bir senesini daha aldı. Ertelediği Semerkant yolculuğunu da bu sırada yaptı ve yolculuk umduğundan iyi geçti. Hem elden çıkarması gereken mülkleri zorlanmadan iyi meblağlarla sattı hem de yüklüce ticari ürünle Bağdat'a döndü. Artık yavaş yavaş ilmî faaliyetlerine başlayabilecek ortamı sağlamış gibiydi. Bağdat'a geldikten kısa bir süre sonra yıllar önce tanıştığı Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn, Züheyr b. Harb ve Ali b. el-Medînî ile irtibat kurmuştu. Ancak mevcut işleri onlar gibi bir ders temposuna müsait değildi. Çünkü Yahya babasından kalan mirastan dolayı hayli müreffeh bir

yaşam sürüyordu ve derslerini hiç aksatmıyordu. İnanılmaz bir rivayet birikimi vardı. Ali ve Ahmed ise onun kadar imkân sahibi değildi ancak onlar da basit kira gelirleriyle geçiniyor ve ana mesailerini ilmî faaliyetlere verebiliyorlardı. Ayrıca Me'mûn'un hilafete geldiği günlerde Ahmed hayli zahmet çektiği Yemen yolculuğundaydı. Onların kendisine yer açmasıyla yavaş yavaş Bağdat ilim çevrelerine dâhil oldu. Kendisini Bağdat'ta dahi aranır kılacak ciddi bir rivayet birikimine sahipti. Ancak ilmî faaliyetlerine on bir sene ara verdikten sonra yeterince hazırlanmadan yeniden bu tarz meclisler kurması hadis ilmindeki konumu açısından büyük riskler taşıyordu. Bütün bu süre zarfınca neredeyse her akşam mutlaka hadislerini okumuş, ezberlerini tekrar etmiş ve zaman zaman bazı özel dersler yapmış olsa da kendisini tam anlamıyla talebenin önüne çıkmaya hazır hissetmiyordu. Bu durumu arkadaşlarıyla da istişare etti. Onlar bir süre müzâkere meclislerine devam etmesi gerektiğini, elinde bulunmayan rivayetleri ise ister kendilerinden isterse hayatta olan hocalarından temin edebileceğini söylediler. Bu süre zarfında pek çok müzâkere meclisine iştirak etti, dışarıdan gelen muhaddislerle özel meclisler düzenlediler. Özellikle eski dostu İshak b. Râhûye 199 senesinde Bağdat'a geldiğinde arkadaşları ile Rusâfe'de düzenledikleri müzâkere meclisini unutması mümkün değildi. Bu yıllarda dört beş ay içerisinde önce ilk hocalarından Yahya el-Kattân, ardından da İbn Mehdî ve İbn Uyeyne'nin vefat etmelerini de hayatı boyunca aklından çıkaramamıştı.

Yaklaşık iki sene boyunca sınırlı halkalarda dersler yaptıktan ve arkadaşlarıyla müzâkerelerde bulunduktan sonra umuma açık ders halkaları kurmanın vaktinin geldiği anlaşıldı. Bu süre zarfında dükkândaki işlerini neredeyse tamamen düzene koymuştu. Haftanın üç tam günü dükkânda bulunacak, diğer günlerde de günün belli vakitlerini orada geçirecekti. İlk olarak haftada tek bir semâ halkası açtıysa da sahip olduğu bazı rivayetler ve üzeri tozlanmış da olsa doğu illerindeki şöhreti

iyice gündeme gelince katılımcı sayısı arttı. Bunun üzerine ders sayısını önce haftada ikiye, sonra da dört güne çıkardı. Günlük olarak da başlarda bir ders yaparken, bir sene sonra günlük ders sayısı da üçe çıkmıştı. Mutat olduğu üzere sabah, öğle ve ikindi namazının ardına yerleştirmişti derslerini. Derslerinin ikisini Kameriye Camii'nde, diğer ikisini ise Harunürreşid tarafından yeniden inşa edilen Mansûr Camii'nde yapıyordu. İçi yeniden hadisle meşgul olmanın huzuruyla dopdoluydu. Şehir ticari açıdan da bereketli gelmişti kendisine ve ailesine. Kısa zamanda ilmî kimliğinin de etkisiyle güvenilir bir tacir olarak kabul gördü. Yılda iki sefer doğuya gönderdiği kervanlardan birine bizzat refakat etme düzenini de bu yıllarda oturttu. İlmî bir faaliyet olarak da istifade ettiği bu gidiş geliş sayesinde şöhreti doğu illerinde iyice yayıldı. Üçüncü çocuklarının doğumundan bir süre sonra yine Kerh'te daha geniş bir eve taşındılar ve bazı akşamlar bu evinin avlusunda da özel dersler yapmaya başladı.

17 ZİLKADE 181

Karyeteyn denilen bir yerdeyiz. Hava geceleri oldukça soğuk. Yolun yarısını geçmişiz dediklerine göre. Allah'ım bu ne ıssızlık, bu ne sessizlik. Sanki tarihte ilk defa bu yollardan biz geçiyoruz. Zaten çöl fırtınalarından ötürü sürekli yüzüm gözüm kapalı. Gözümü açabildiğimde de her taraf toz toprak, sonsuz sapsarı. Gördüğüm hiçbir şey aynı kalmıyor. Bu ıssız tepeler bizim gibi bir oraya bir buraya gidiyor. Serap görmenin ne olduğunu da anladım. Allah'ım güya yolda Basra rivayetlerimin müzâkeresini yapacaktım arkadaşlarımla. Nerede... Ölmeden varabilsek Mekke'ye daha bir şey istemiyorum. Kervanbaşının güzel konaklama yerlerinden ne anladığını gördük! Bazen muhtemelen bin bir güçlükle açılmış olan bir kuyunun etrafında duruyoruz, yüzlerce insan suya hücum ediyor. Bana sıra gelinceye kadar da bulanık, çamurumsu bir şey kalıyor geriye, bir de onu süzmekle uğraşıyorum. Bazen de çöl ortasında kervana belli bir şekil vererek dinleniyoruz. Nöbetçiler sabaha değin bekleşiyorlar. Gece de genellikle yoldayız. Meğer develerin işine geliyormuş. Bence de daha iyi, gündüz gidilecek gibi değil, mevsim kış olmasına rağmen çok sıcak oluyor. Geceleyin yıldızlar inanılmaz, insanın şiir yazası geliyor. Yazamasam da aklıma *Bir güney bir kuzeyden esen saba rüzgârı / Yerinden etti incecik kumları ve sildi izlerini* beyitleri geldi, herhâlde Ubeyd b. el-Abras'ındı. Ayrıca yolculuğa çıkmadan önce bize neden bu oranda yemek stoku yaptırdıklarını da anladım. Nerdeee Nişabur'un, Merv'in kervansarayları!

6 ZİLHİCCE 181

Doğunun dağ yollarındaki seyahatimizden daha zordu çöl yolculuğu. Hayli zahmetin ardından Mekke'ye dört gün önce geldik. İhrama ise Zâtüırk denilen bir yerde girmiştik. Kervanımızla ağır ağır Mekke'ye girerken bizleri merakla bekleyip el sallayan, neşideler söyleyen insanları unutamam. Kâbe'yi uzaktan görüp de hayırlı ilim duasında bulunurken gözlerimden yaşların ineceğini de hiç tahmin etmezdim. Anne babama da dua ettim bolca.

Hemen geldiğimiz gün, burada -Yemen'e gidip geleceğimi de hesap ederek- bir sene kadar kalmak üzere Harem'e yakın bir yerde biraz fiyatlı bir oda tuttum: Aylık on dirhem. Eşyalarımı indirdim. Develeri teslim ettim. Zaten vakit hayli geç olmuştu, yol yorgunluğuyla resmen düşmüşüm döşeğimin üzerine. Ertesi gün erkenden Mescid-i Haram'a gittim, kudüm tavafını yaptım. Gün boyu da orada kaldım. Öğle namazının ardından Harem'de bir sürü halka oluştu. İlk başta ne yapacağımı şaşırdım. Sonra halkalardan en yakınımdakine dâhil oldum, Saîd b. Sâlim adlı bir muhaddisin dersiymiş. Ders sonrasında hocayla tanıştım, meğer bizim oralardanmış, ilgi gösterdi ve derslere devam etmeme izin verdi. Aynı gün Muhammed b. Abbâd, Abdülazîz b. Yahya el-Kinânî ve Abdullah b. ez-Zübeyr el-Humeydî adlı arkadaşlarla tanıştım. Biraz laflayınca kendilerinden pek de iyi olmayan haberler aldım. Dediklerine göre Abdullah b. el-Mübârek geçen ramazan ayında vefat etmiş. O anki şokumu anlatamam, resmen yıkıldım, bir süre tepkisiz kalakalmışım. Ona erişebilsem ne iyi olurdu. "*Allah'a aidiz, yine O'na döneceğiz*" diyerek istircâ getirdim. Abbâd b. Abbâd el-Atekî'nin receb ayında, görüşme listemde yer alan Müslim b. Hâlid ez-Zencî'nin ise geçen sene vefat ettiğini söylediler. Ne diyeyim Allah hepsine rahmet eylesin. Bir diğer haberse Halife Harunürreşid'in bu sene haccedeceği idi. Bu da ilginç bir tecrübe olabilir, hatta belki de halifeyi uzaktan görürüm. Bir de Şâfiî diye birinden bahsedip şu an

Yemen'de olduğunu söylediler. Özellikle Humeydî onu övdü. Genç yaşına rağmen çok birikimli ve zeki olduğunu belirtti. İlgimi çekti, Yemen'e indiğimde bulabilirsem onunla da görüşürüm. Arkadaşlara irtibat kurmayı düşündüğüm isimlerden bahsettim, sağ olsunlar hem bayram öncesinde hem de sonrasında bana yardımcı olacaklarını söylediler. Ancak ben İbn Uyeyne'nin dersine hemen girmek istediğimi söyleyince yarın Harem'de buluşmak üzere sözleştik. İnşallah beni hocanın halkasına dahil edecekler.

23 ZİLHİCCE 181

Allah'ım ne inanılmaz bir tecrübeydi vakfe! İnsan seli. Mahşer. Dua, gözyaşı. İnsan bir garip oluyor. Yol boyu Hz. Peygamber'in adımladığı kumlar, oturup kalktığı mekânlar, gölgelendiği ağaçlar... Sonrasında tavaftaki bitimsizlik, insanlardaki sadelik, içlilik görülmeye değerdi. Halifeyi de gördüm tavaf sırasında. Allah ömrünü uzun, saltanatını bereketli kılsın. Dönüşte kullanacağım hac yolunu o ihya etmiş. Anlata anlata bitiremedi Kûfe'den gelenler. Allah'a sabah akşam şükrediyorum. Semerkant neresi, Mekke neresi? On yedi yaşındayım. Resmen yeniden doğdum burada. Ne yol gözümde şimdi ne uykusuzluk ne de yorgunluk. Aslında anlıyorum ki buraya olan yolculuğum beni zihnen dinlendirmiş.

Hac vesilesiyle farklı yerlerden gelen birçok muhaddis ve fakihle görüşme imkânım oldu. Fırsat bulduğum her an -sınırları zorlayarak birinden tavaf esnasında bir rivayet aldığımı da yazayım- peşindeydim dışarıdan gelen hocaların. Teberrüken de olsa pek çok hocadan birkaç rivayet yazabildim. Dönüş yolunda yeniden görüşebileceğim isimler de var aralarında. Bayramdan önce tanışma imkânım olsa da İbn Uyeyne'nin derslerine bayramdan sonra başlayabildim. Farklı beldelerden hac niyetiyle gelen ilim talipleri sürekli hocanın etrafındalar. Her dersi izdiham, tavaf edenlerden daha kalabalık etrafı.

Birden fazla müstemlî görevlendiriyor derslerinde. İlgimi çeken bir diğer husus ise ilerlemiş yaşına rağmen -yetmiş dört yaşındaymış- yanında levha veya nüsha gibi bir yazılı malzeme bulundurmuyor. Ezberinden okuyor, talebeler de nüshalarını kontrol ediyor. Hafızası çok kuvvetli. Mekkeli arkadaşlar Süfyân'ın özellikle hac döneminde derslerinin sayısını artırdığını söyledi. Doğrudan Zührî'den nakilde bulunuyor. Süleyman b. Mihrân el-A'meş ve Sevrî ile ilgili anılarını da paylaşıyor özel sohbetlerinde. Ne büyük nimet benim için. Bir iki ay sonra buranın hayli sakinleşeceğini, o zaman daha nitelikli dersler yapılabileceğini söyledi arkadaşlar. Göreceğiz. Henüz bir yere gitme niyetim yok. Genellikle ilim talipleri ramazan ayında buraya gelip haccedince ayrılıyormuş. Benimki biraz ters oldu ama olsun.

Onun dışında Mekke'de derslerine devam ettiğim daha başka hocalar da var. Başka beldelerden gelip buraya yerleşen Abdullah b. Recâ, Abdullah b. Yezîd, Yahya b. Süleym ve Alâ b. Abdülcebbâr'ın dersleri Süfyân'ın halkasıyla kıyas kabul etmeyecek derecede sakin. Ancak özellikle elde edemediğim Basra rivayetleri açısından iyi oldu onlarla görüşmem. Muhtemelen bir ay zarfında tüm rivayetlerini bitiririm bu muhaddislerin. Buralı olan Abdülmelik b. İbrahim'in de rivayet sayısı çok değil. Bir de Abdülmecîd b. Abdülazîz b. Ebî Ravvâd diye biri varmış burada. Arkadaşlar Mürciî olduğunu ve ondan uzak durmak gerektiğini söylediler ama ben yine de derslerine gitmek niyetindeyim. Ne de olsa hedefim olabildiğince çok rivayete ulaşmak, mezhebi pek de umurumda değil, hesabını Allah'a verir. Bayramda ve bayramın ardından muhtemelen gurbette ve yalnız oluşumuz dolayısıyla hem bana hem de arkadaşlarıma haylice kurban eti ikram edildi. Biraz zahmet ve yardımla kuruttuğum etleri yiyorum o zamandan beri, muhtemelen bana uzun süre yetecek. Onun dışında Harem'de Harunürreşid tarafından özellikle fakir fukaraya ve ilim taliplerine ciddi ihsan u atâlar dağıtıldı.

18 MUHARREM 182

Geceleri sürekli metin istinsah ediyorum, daha kaç yıl sürecek bu iş bilmiyorum. Günlük uykum ortalama dört beş saat. Bazen öğle sonrası derslerde epey ağırlık basıyor üzerime. Süfyân'ın rivayetlerinin büyük bir kısmını yazdım. Kendisine de bin kadar hadisini arz ettim. Gerçekten de dışarıdan gelenlerin büyük bir kısmı şehirden ayrıldı. Öyle olunca hoca daha az talebeyle daha uzun dersler yapmaya başladı. Müstemlî yok, hoca çok daha sıcak. Beni de iyice tanıdı, bazen yemek için evine de davet ediyor. Geçenlerde uzun boylu sohbet etme imkânı bulduk. Hangi güzergâhtan geldiğimi, yolları, hangi şehirde kimlerle görüştüğümü, maddi ihtiyaçlarımı nasıl giderdiğimi, doğu illerinde ilmî faaliyetlerin nasıl olduğunu falan sordu. Sanırım beni sevdi. Kendisinin de kuyumcu olan babası borçları yüzünden Kûfe'den ayrılmak zorunda kalınca buraya yerleştiklerini söyledi. O akşam Eyyûb es-Sahtiyânî'den aldığı bazı haberleri özel olarak yazdırdı bana ve bazı anılarını da anlattı. En ilginçlerinden biri Eyyûb ile bid'atçi Amr b. Ubeyd hac niyetiyle buraya geldiklerinde Eyyûb'un sabaha kadar tavaf ettiğini, Amr'ın sabaha kadar münazaralar yaptığını söylemesiydi. Hoca hiç evlenmemiş. Hatta mutlak anlamda ilim talebinin eş ve aileye zarar vereceği kanaatinde.

Kış neredeyse bitip bahar yaklaşmasına rağmen ne kalın cübbemi çıkardım ortaya ne de izarımın altına içlik giyiyorum. Buradan pamuk işi ucuz bir izar aldım, fazlasıyla yetiyor bana. Öte yandan günlerim belli bir düzene girdi ve çok güzel gidiyor her şey. Ama ne zaman Yemen'e gideceğime hâlâ karar veremedim. Sadece yol bir ay tutarmış, bu kadar uzak olduğunu bilmiyordum. İki üç ay da orada kalsam iyi olur gibi. Niyetim en az bir ay daha Mekke'den ayrılmamak. Süfyân'ın rivayetlerini kendisine arz etmeyi bitirdiğimde ayrılmak en iyisi galiba. Unutmadan onun geçen günkü derslerindeki bir hatıramı buraya kaydetmem lazım. Süfyân bize dersin birinde

hayli uzun olan Hızır hadisini imlâ ettirdi, bir kısmını yazabildik, bir kısmını kaydedemedik. Sonraki derste yeniden nakletti, yine bir kısmını tamamlayıp hatalarımızı düzelttik, bir kısmı ise kaldı. Bu durumu kendisine arz ettiğimizde bir başka derste hadisi yine ezberinden okudu ancak bu son okuyuşta hadisin tüm eksiklerini giderebildik ve tamamını hatasız yazabildik. Hafızası hayranlık uyandırıcı. Bir de şehirde Süfyân dışında çok fazla rivayet kalmadı. Hatta Basra'dan sonra burayı -tabii ki Süfyân'ı istisna ederek söylüyorum- epey kurak buldum ilmî açıdan. Sanki sadece hac mevsiminde dönemsel olarak çok hareketli bir ilmî çevre var burada. Hem bahar da geliyor, belki yolculuk daha rahat olur. Bir de deniz yolculuğundan bahsettiler. Sahile inip gemi ile gidilebiliyormuş Yemen'e ama masraflıymış ve her zaman gemi yokmuş. Devemin sırtı benim için daha iyi gibi. Sanırım görebileceğim her türlü yolu gördüm. Tek problem zaman. Bazı muhaddisleri vefatlarından önce yakalayabilmem gerek.

17 CEMAZİYELEVVEL 241 - İKİNDİ

Hoca yine kârî talebesine kısa bir aşır okuması işaretinde bulundu. Kıraatin ardından besmele, hamdele ve salvele getirip "Bugünkü derste namaz konusu ile ilgili sekiz hadis yazdıracağım inşallah" diyerek imlâ dersine başladı. Derse katılanlar bir müstemlîye ihtiyaç gösterecek oranda kalabalık değildi. İmlâ dersleri özellikle ders öncesinde nüsha edinememe durumunda olanlar için bulunmaz bir fırsattı. Bizzat hocanın yazdırması ise metinlerdeki hata ihtimalini neredeyse tamamen ortadan kaldırıyordu. Hoca ilk hadisin isnâdındaki ilk isimle giriş yaptı derse: "Hocam Hüşeym b. Beşîr -ki Allah ondan razı olsun- bize haber verdi ve dedi ki: " Talebenin yazıp yazmadığını kontrol etmek için halkaya göz attı. Herkesin yazdığından emin olacak kadar bekledikten sonra "Hişâm'dan, onun İbn Sîrîn'den..." dedi ve yine sustu. İsnâda "Onun da Ebû Hüreyre'den -ki Allah ondan razı olsun- naklettiğine göre..." diye devam etti. Her susuşunda kâğıtların ya da tahta tabletlerin üzerinde kalemlerin çıkardığı sesler duyuluyor, tam bir sessizliğin ardından hadisin aktarımı devam ediyordu. "Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurmuştur..." Nihayet isnâd bitmişti, sessizliğin yeniden sağlanması üzerine "*Şiddetli sıcaklık cehennemdendir...*" diyerek metnin ilk kısmını nakletti. Bir müddet bekledikten sonra hadisin ikinci kısmı olan "*Bundan dolayı namazları serinliğe bırakınız.*" ifadesini aktardı. Böylece ilk hadisin imlâsı bitmişti.

Herkesin yazdığından emin olunca hadisin isnâdını ve metnini tane tane bir kez daha okudu. Talebeler bu ikinci okuyuşta da ufak tefek tashihler yaptı. Bitirdikten sonra "Buradaki Hişâm, Hişâm b. Hassân'dır; İbn Sîrîn ise bildiğiniz üzere Muhammed b. Sîrîn'dir." diyerek isnâdda isimlerinin bir kısmı anılan râvileri tanıttı. Sonrasında hadisi Ebû Hüreyre dışında Enes b. Mâlik, Ebû Zer, Ebû Saîd el-Hudrî, Safvân b. Mahreme ve Abdullah b. Ömer gibi sahâbîlerin de Hz. Peygamber'den naklettiklerini ekledi. Hadisin özellikle sıcak yaz günlerinde öğle namazının biraz ileriye ertelenmesiyle ilgili olduğunu belirttikten sonra ikinci hadisi imlâ ettirmek üzere nüshasına eğildi.

Arkadaşlar ikinci hadise başlıyorum: "Hocam İsmail b. İbrahim -ki Allah ondan razı olsun- bize haber verdi ve dedi ki: " Burada talebenin yazmasını bekledi ve isnâda şöyle devam etti: "Yahya b. Ebî İshak'ın aktardığına göre Sâlim b. Abdullah şöyle demiştir..." Böylece isnâdı bitirmiş oluyordu, metne geçmeden önce bir müddet daha bekledi ve şöyle dedi: "Ömer -Allah ondan razı olsun- kıskanç bir adamdı..." Hoca burada durup "Arkadaşlar Ömer'den sonra söylediğim dua cümlesini (*tarziye*) nüshaya yazmayın. Çünkü benim hocamdan aldığım nüshada bu ifade yer almıyor." izahında bulundu. Yazı sesleri kesilince "Namaza çıktığında Âtike bint Zeyd de onu takiben namaza çıkardı." diyerek metne devam etti. Talebenin yazacağı kadar bekledikten sonra halkaya göz gezdirip "Ömer ise onun namaza çıkmasını da..." dedi ve kısa bir duraklamanın ardından "Namaza çıkmasını engellemeyi de hoş görmüyordu." diyerek cümleyi bitirdi. Kalem sesleri kesilince hadise devam etti: "Çünkü Ömer, Allah Resûlü'nün şöyle buyurduğunu naklederdi: " Talebelere göz gezdirdikten sonra hadisin Hz. Peygamber'e ait olan kısmını da dikte ettirdi: "*Eşleriniz namaza gitmek üzere sizden izin istediklerinde onları engellemeyin.*" Böylece hadisin ikinci kısmı olan metin de tamamlanmış oluyordu. Kısa bir süre bütün hadisi

bir kez daha yavaşça okudu, talebeler de düzeltmelerini yaptılar. Bu ikinci tekrarın ardından hadisle ilgili bazı meselelere temas etti: "Bu hadisi Ömer b. el-Hattâb dışında Zeyd b. Hâlid el-Cühenî, Âişe, Ebû Hüreyre, Abdullah b. Ömer de Allah Resûlü'nden rivayet etmiştir. Burada hocamın adını tam olarak İsmail b. İbrahim diye andım. Ancak o, pek hoşlanmasa da daha ziyade İbn Uleyye olarak tanınmaktadır. Rivayette gördüğünüz üzere Hz. Ömer kendi mizacı başka bir tutuma davet etmesine rağmen hadise muhalefet etmez ve hadis istikametinde davranırdı."

İkinci hadisin ardından diğer hadisleri de aynı şekilde yazdırdı. Sekizinci hadisin bitimi ile ders de sona ermişti. Derse katılanların isimleri, aktarılan rivayetleri nakletme izni verilmek üzere kaydedildi ve öğrenciler her bir imlâ dersinde biraz daha dolan defterlerini toparlamaya başladı. Dersin ardından iki öğrenci gelerek bundan sonraki derslere iştirak edemeyeceklerini, memleketlerine dönmek zorunda olduklarını bildirdiler. Onların nüshalarına baktı, ders devam kayıtlarını tutmakla sorumlu öğrencisini çağırdı. Tarihler ile rivayet sayılarını, ardından nüshadaki bazı rivayetleri rastgele kontrol ettikten sonra her ikisinin nüshasının sonuna da "Falanca, bu nüshadaki hadisleri benden nakletme iznine sahiptir." yazarak nüshalarını iade etti. Sonra da yoldaki ihtiyaçlarını görmeleri için onlara bir miktar maddi yardımda bulundu. Taraflar helalleşerek ayrıldılar. Sabahki dersten daha zor geliyordu artık imlâ dersleri ona. Çünkü dersin hazırlık aşaması hayli ağırdı. Belli bir konuya dair hadisleri sahâbîlere göre tertipli metnin içerisinden ya da kendi konulu nüshalarından seçmek, onların daha başka kimler tarafından nakledildiğini belirlemek ve râvileri hakkında hazırlık yapmak gerekiyordu. Dersin işleniş tarzı da çok fazla ara vermeyi gerektirdiğinden artık kendisine yorucu geliyordu. Koluna giren bir öğrencisinin yardımı ile doğruldu yerinden. Kısa bir aranın ardından râvilerin durumlarına dair ders başlayacaktı.

BAĞDAT: İSTİKRAR GÜNLERİ

Daha önceki yıllarda hocaları Hafs b. Gıyâs, İbn Mehdî ve İbn Uleyye'nin buraya gelişleri gibi her geçen gün Basra'dan ve diğer ilim merkezlerinden Bağdat'a yeni âlimler göç ediyordu. Bunların bazıları yıllar önce görüştüğü Affân b. Müslim gibi hocaları iken bazıları Muhammed b. Sa'd gibi yakın arkadaşlarıydı. Her bir âlim doğal olarak kendi ilmî birikimini de getiriyordu ve bu süreç hocalıkla talebelik arasındaki mesafeyi ortadan kaldırıyordu. Çünkü bilinmeyen ya da bilinse de usulüne göre elde edilemeyen bir hadise genç yaşlı herkes talipti. Göçlerin en temel nedeni hilafetinin başlarında ülkeyi Merv'den yönetmesine rağmen Me'mûn'un, babası Harun gibi ilim çevrelerine alan açması ve pek çok âlime iyi imkânlar, resmî görevler vererek Bağdat'a gelmelerini sağlamasıydı. O, valileri ve müftüleri aracılığıyla Merv ve Bağdat'taki her türlü ilim halkasını takip ediyor, ihtiyacı olan muhaddis ya da fakihlere yüklü miktarda ikramlarda bulunuyordu. Özellikle halk nezdinde önemli bir konuma sahip olsalar da genellikle geçim sıkıntısı çeken hadisçiler bu imkânlardan faydalanıyorlardı. Örneğin hocası Affân'ın Me'mûn'dan aylık olarak beş yüz dirhem aldığını biliyordu ki bu kendisine göre tasvip edilemeyecek bir şeydi. Yerleşmek için gelenlerin dışında hocası Yezîd b. Harun gibi ilmî hedeflerle gelip sonra şehirden ayrılanlar da oluyordu. Yezîd'in Bağdat'ta sabah namazından sonra yaptığı imlâ derslerine katılım inanılmaz yoğun olur,

hocaya yakın bir yer bulabilmek için ilim talipleri geceyi mescitte geçirirlerdi. Kendisi de yakın birkaç arkadaşıyla aynı mescitte sabahı bekleyenlerdendi. Böylece yıllar önce Vâsıt'ta dinlediği haberleri bir kez daha almış ve hocasının durumunu kontrol etmiş oluyordu.

Halifenin özel çevresindeki âlimler genellikle Mu'tezile mezhebine, atadığı kadılar ise Ehl-i re'y'e mensuptu. Ayrıca Beytü'l-hikme'de yaptırılan tercümeler hadisçilerin din algısıyla örtüşmediği gibi halifenin huzurunda cereyan eden ilmî toplantılar da onlara göre anlamsızdı. Halifenin dinî eğilimlerini benimsememesinin yanı sıra kendisinin siyasilerle ilişkilerinde takip ettiği prensipler ve maddi bakımdan iyi bir durumda olması halife ve çevresi ile irtibatını neredeyse kesmişti. Ayrıca diğer etkenlerin yanı sıra halifenin İranlı çevreleri fazlaca tutması ve Şiî cemaatleri hoşnut edecek uygulamalarda bulunması da kendisini ve diğer bazı muhaddisleri ondan soğutmuştu. Me'mûn'un yerine veliaht olarak atadığı Şiî cemaat lideri Ali er-Rızâ ile İran kökenli veziri Rebî b. el-Fazl'ın vefatlarının ardından yönetim merkezinin yeniden Bağdat'a taşınması ise muhaddislerce olumlu karşılanmıştı.

Yaşı kırka yaklaşmıştı ve hayatının bundan sonraki on, on iki senesi her bakımdan verimliydi. Oğlunu evlendirmişti, kızları da iyice büyümüştü. Ticari işleri belli düzende ilerlediği gibi ilmî faaliyetlerini de imkân ölçüsünde sürdürüyordu. Bütün mesaisini ilme veren arkadaşları kadar olmasa da ders halkaları kalabalıktı ve ders hazırlıkları her zaman olduğu gibi hayli vaktini alıyordu. Bağdat'taki muhaddislerin geneli, hadisi usulüne göre hocalardan alıp aynı usullerle öğrencilere aktarmakla yetinen kimselerdi. Hadisten çıkarılabilecek fıkhi öğretiler, hadisin kusurları (*illet*) ve râvilerinin durumu ile ilgilenenlerin sayısı çok azdı. Kendisi ise fakihlik yönü de bulunan Sevrî ile Mâlik'in isnâdı tam olmayan rivayetleri de içeren metinlerini hayli erken yaşlarda elde etmiş ve onların hadisleri konulara göre tertip etmelerini çok anlamlı bulmuştu.

Son yıllarda ise muhaddisler daha ziyade merfû hadisleri, yani Hz. Peygamber'in söz ve fiillerine dair anlatıları kaydetmeye özen gösteriyorlar, özellikle ilim hayatlarının erken yıllarında elde ettikleri isnâdı Hz. Peygamber'e varmayan haberlerin ona varan versiyonlarını derliyorlardı. Bu ilmî çabalar sonucunda artık konulu çalışmalar hadis çevrelerinde azalmış, onların yerini hadislerin sahâbî sırasına göre düzenlenen ve sadece Hz. Peygamber'e varan hadisleri derleyen kitaplar almıştı. Ayrıca râvi bilgisi konusunda işin uzmanı yakın arkadaşları ile boy ölçüşebilecek bir durumdaydı ve bu birikimini Yahya el-Kattân ve İbn Mehdî ile yaptığı derslere ve yakın dostlarıyla düzenledikleri cerh-ta'dîl meclislerine borçluydu.

Semerkant'ta burada olduğu gibi âlimler arasında büyük mesafeler yoktu. Zaman zaman fakih niteliği ile öne çıkan biriyle oturup sohbet edilebilirdi. Bağdat'ta ise muhaddisler ile onların dışındaki akımlar arasında kapatılması güç bir mesafe vardı. Şehre yerleşip ilim çevreleri ile irtibat kurduktan sonra bunun farkına varmıştı, ancak özellikle Ahmed b. Hanbel'in tavrı gitgide daha da sertleşmişti. Ebû Hanîfe'nin takipçilerinin hadise gereken önemi vermediği daha sık dillendirilir olmuştu. Hâlbuki kendisi yıllar önce Ebû Hanîfe ashabından bazı kimselerle görüşmüş, onların rivayet derlemeleri olan *Âsâr*'larını görmüştü. Muhaddisler arasında dikkatini çeken bir diğer husus ise İmam Mâlik ve metnine olan mesafeleriydi. Mâlik'e çokça hürmet edilmesine rağmen kitabına gereken önem verilmiyor gibiydi. Anladığı kadarıyla önce Yemen'de görüştüğü, daha sonra Bağdat'a ilk gelişinde buluşup bazı derslerine iştirak ettiği Şâfiî'nin merfû hadislere yaptığı vurgu ve Mâlik'e karşı tutumu hadisçiler tarafından benimsenmişti.

Hayatı ticaret ile ilim arasında bölündüğü gibi Bağdat'a yerleşmesinin akabinde ilmî olarak kendisini hadisçiler içerisindeki bir gruba da konumlandıramamıştı. Hadisin illetleri ve râvilerini incelemek açısından Ali b. el-Medînî, Yahya b. Maîn ve Ahmed ile hareket etmekte sorun yoktu. Ehl-i rey'i

değerlendirme tarzında ise mutedil olan Yahya'yı kendisine daha yakın hissediyordu. Yahya'nın Şiî cemaatlerle irtibatlı kimseleri değerlendirirken sadece ilmî konumu dikkate alan hareket tarzını da Ahmed'in onlar hakkında kullandığı mahkûm edici üsluba tercih ediyordu. Her hâlükârda hadisler ve râviler hakkında bir yargıya varırken dayandıkları temel unsur etraflı rivayet birikimleriydi. Bu süreçte İbn Sa'd ve Halîfe b. Hayyât gibi arkadaşları ise ilgilerini şahıs, bölge ya da kronoloji esaslı tarih kitapları derlemeye vermişlerdi. Dolayısıyla tarihçilerle yaşadıkları sürtüşmeler bu gibi isimlerle de aralarını soğutmuştu. Devlete yakınlık gösteren ve türlü yardımlar alan muhaddislerle irtibatını da tamamen koparmıştı. Özellikle bu yola tevessül etmemeleri için ihtiyaç sahibi talebelerine düzenli olarak maddi açıdan destek oluyordu.

İnsan sarrafı olmak ve ticaret ile dostluk arasındaki mesafeyi iyi belirleyebilmek, tüccarlığın doğasında vardı ve kendisi de bunlardan nasibini fazlasıyla almıştı. Bu meziyetlerinden dolayı dersine girip çıkanların niyetlerini gözlerinden okuyabiliyor ve hem akran hem de talebeleri ile ilişkilerini iyi bir zemine oturtabiliyordu. Gözünün tuttuğu talebeleri için maddi manevi elinden geleni yaparken, gözünün tutmadığı kimselere karşı ise tabiatı icabı ketumdu. Öte yandan kendisine hadisçiler arasında yer açarken mevcut ilim geleneğinin gerekleri çerçevesinde hareket etmediği konular da olmuştu. Örneğin konulara göre tasnifli metinlerini okutmaya hiç ara vermemişti. Bazı özel derslerinin ardından hukuki içerikli soruları yanıtlamaktan da geri durmamıştı. Yahya'nın bu gibi görüşlerini talebesi Dûrî'nin kaydettiğini gördükten sonra bu tutumunu açıktan sürdürmüştü.

Zaman zaman bazı konulardaki hadislerin okutulması teşvik ediliyordu. Böyle durumlarda kendisi mevcut okuma planını değiştirmese de özellikle düzenli olarak devletten ihsan u atâ alan muhaddisler bu gibi çağrılara uymak durumundaydı. Halife Bizans'a sefer hazırlıkları yaparken cihatla ilgili

rivayetler bir anda derslerde öne çıkarılmış, 215'te gelen fetih haberleri üzerine şehirde fetihnameler okunmuş, siyasi istikrarı öven ve siyasi erke itaati öne çıkaran rivayetler elden ele dolaşmış, hutbelerde sıkça okunmuştu. Ayrıca Abbâsî halifelerinin eylemlerini ahir zaman bağlamında değerlendiren gelecek ve kurtarıcı temalı pek çok rivayet de halkalarda konuşulmaktaydı. Bu gibi rivayetlerin öne çıkmasının bir nedeni ise siyasi istikrarsızlıklardı. Örneğin o yıllarda bir yandan Mısır'daki Kıptî kökenli iç karışıklıklara dair haberler geliyor, diğer yandan gittikçe tehlikeli bir hâl alan Bâbek isyanı merkezî otoriteyi ciddi bir şekilde tehdit ediyordu. Halife ise bir yandan bu geniş kitleyi fetih duygusu ve ganimetlerle memnun ediyor, diğer yandan onlar nezdindeki konumunu dinî bakımdan kuvvetlendirmenin yolunu arıyordu.

Dükkân-mescit-ev üçgeninde geçen tempolu yıllar gitgide saç ve sakallarını ağartmıştı. Ancak bu yılların mumla aranacağı dönemlerin geleceğinden habersizlerdi. Halifenin ömrünün sonlarında benimsediği bir politika, hadisçileri telafisi mümkün olmayan zorluklarla karşı karşıya bırakmıştı.

16 SAFER 182

Hac mevsiminde Yemen'den gelip işlerini ancak toparlayabilen sekiz on tüccarla yarın yola çıkacağız. Her sene iki kere gelip gidiyorlarmış buraya, dolayısıyla en iyi yolları bildiklerini kabul edebilirim. Birkaç alternatif varmış ama onlar anladığım kadarıyla hac güzergâhını kullanmak niyetindeler. Sahili takip eden güzergâh ise iyi ama en uzun yolmuş. Odamı ve nüshalarımı düzenledim biraz, onları burada bırakacağım. Ev sahibim -gurbette bir ilim talebesi olmamı gözeterek- biraz kesintiyle dört aylık kirayı almayı kabul etti. Eğer dönüşüm gecikirse üzerini tamamlamak üzere anlaştık. Hocam Süfyân'dan Yemen'e dair tavsiyeler aldım. Üç isim önerdi bana ve onların rivayetlerini almamın yeterli olacağını söyledi: Kadı Hişâm b. Yusuf, Abdürrezzâk b. Hemmâm ve Rebâh b. Zeyd.

4 REBİÜLEVVEL 182

Bîşe'deyiz. Tâif, Türbe ve Renye üzerinden geldik buraya. Umduğumdan hızlı yol alıyoruz. Güzergâh da gayet iyi. Konak yerleri, gözetleme kuleleri ve doğal olarak işaret taşları var. Renye'den bu tarafa büyük oranda çölde geldik. Geceleri de yol alıyoruz, develer iyice yorulduğunda ilk gördüğümüz kervansarayda dinleniyoruz. Bizim gruptaki bir amcanın devesi öldü yolda, daha doğrusu öleceği anlaşılınca hemen kestiler eti için. Yükleri diğer develere dağıtıldı. Ezberlerimi tekrar

ediyorum. Yanında metinleri olmayınca insan kendisini bir garip hissediyor. Yanıma sadece bol miktarda boş kâğıt aldım.

20 REBİÜLEVVEL 182

Dün gece Sa'de'ye geldik. Demelerine göre San'a'ya sekiz günlük yolumuz kalmış. Fena hâlde yoruldum. Muhtemelen iyi bir yatak bulduğumda yerimden birkaç gün kalkamam. Bu yolculuğun en büyük avantajı yollarda konargöçer geçen son bir senemi gözden geçirmem oldu. Niyetim biraz daha istikamet buldu. Hz. Peygamber'e daha az kişi ile varıp onun sünnetini, yani dini öğrenip öğretmeden daha kutsal bir şey olamaz. Ama geçen konakladığımız yerdeki kuyuda suya yansıyan çehremi görünce biraz garip oldum. Baba evinde ne kadar da rahatmışım, yediğim önümde yemediğim ardımda. Kara kuru bir şey olup çıkmışım.

8 REBİÜLAHİR 182

San'a'ya geleli on gün oldu. Kervansaraya indiğimizde vakit sabaha yaklaşmıştı. Alacakaranlıkta şehrin dış surlarını hayal meyal seçebilmiştim. Bir de şehrin ardında kocaman bir dağın olması dikkatimi çekmişti. Namazdan sonra yatıp kalmışım. Güç bela kalkıp banyo yaptım, üzerimde acayip bir ağırlık var, hava değişimi ve rakımın yüksekliğinden etkilenmiş olabileceğimi söylediler. Biraz kendime gelince kalacak bir yer bulmak için şehirde dolaştım. Hayatımda ilk defa böyle değişik tipte evler gördüm. Pencerelerin çevresi beyaza boyalı, evlerin en üst katlarında ise renkli camlar var. Haylice dolaştıktan sonra kendime ucuz bir oda buldum. Zaten birkaç parçadan oluşan eşyalarımı odaya attıktan sonra akşam namazı için Merkez Camii'ne geçtim. Bir haftadır hadis ve kıraat derslerine devam ettiğim İbrahim b. Hâlid adlı hocanın uzun yıllardır San'a Mescidi'nin imamı olduğu söylendi. Namazı kıldıktan sonra tanıştık. Yaşımı öğrenince oldukça

şaşırdı ve benim yaşımda bir ilim talibinin buraya geldiğini görmediğini söyledi. Hoş biri. Bir de caminin kitabesinde halifenin "emîru'l-mü'minîn" ifadesinin yanı sıra "mehdî" olarak da anılması ilgimi çekti nedense.

Geldiğimin üçüncü gününde genel olarak buralardaki hocaların ders vakitlerini öğrenmiştim. Dolayısıyla hafta boyunca çok fazla rivayetleri olmayan Rebâh b. Zeyd ve Muhammed b. Sevr gibi hocaların derslerine iştirak ettim. Abdürrezzâk, San'a'nın az dışında bir köyde yaşıyor ve cuma günleri buraya geliyormuş ki dört gün önce cuma günü onun halkasına girişimi ve sonrasında olanları sonra söyleyeceğim. Hişâm b. Yusuf'un ise düzenli bir halkası yok. Onunla ilk olarak buraya geldikten üç gün sonra San'a Camii'nin yanındaki yönetim merkezinin girişinde karşılaştım. Giyim kuşamı çok iyi, kadılığa yaraşır şekilde, asa taşıyor ama biraz soğuk -hadi söyleyeyim- hatta kibirli biri. Süfyân b. Uyeyne'nin selamını iletince az ilgi gösterdi. Niyetimi, hadislerini dinlemeyi arzuladığımı söyledim. O ise şimdi vali ile görüşmesi olduğunu, ardından biriken davalarla ilgilenmesi gerektiğini belirtti. "Normal, ne de olsa adam kadı." dedim kendi kendime. O günden beri peşindeyim, henüz tek bir rivayetini işitmeyi başarabildim. Bir sefer evine giderken yakaladım, yolda hadis nakledemeyeceğini söyledi. Evine kadar vardık havadan sudan konuşarak. Eve de davet etmedi. Ben de elimde kâğıt kalemle kapısına iliştim. Vakit akşama yakındı. Herhâlde bir saat kadar bekledim. Namaz için mescide çıkarken beni kapıda görünce şaşırdı. Bunun üzerine benden kurtulamayacağını anlamış olacak ki Ma'mer'den bir hadis yazdırdı. Ama sonraki günlerde ondan bir şey işitemedim. Peşindeyim.

Dediğim gibi Abdürrezzâk'ı ilk olarak cuma günü gördüm. Elli, elli beş yaşlarında, saç sakalı safran ve kına karışımı bir boya ile boyalı, hiç beyazı olmayan biri. Elbiseleri tertemiz görünüyordu ama eskiydi. Cuma sonrasında yanına varıp selam verdim ve durumumu anlattım. Çok da ilgi

göstermeyerek derse iştirak edebileceğimi söyledi. Ders hayli kalabalıktı. Hoca derse metniyle girdi, hep böyle yapar ve asla hafızasından nakletmezmiş. Hadis naklederken daima rivayetleri hocaya okuduğumuz zaman kullandığımız rivayet kalıbı olan "ahberanâ" lafzını kullanması dikkatimi çekti. Tabii ki bunu ona soramadım. Ders bitiminde çok vakit kaybetmeden katırına bindi ve ağır ağır uzaklaştı camiden. Bakakaldım. Şaşkınlığımı üzerimden atınca onun köyünün nerede olduğunu öğrendim ve yanına gitmeye karar verdim. Ama ilk başta rivayetlerinden yeterince istinsah etmem gerekiyordu. Bundan dolayı o gün bugündür onun devasa derlemesini istinsah etmekle meşgulüm. Binlerce rivayet içeren bir derleme. Bitirince ilk işim köye varmak olacak, çünkü cumadan cumaya bu rivayetleri eritmem yıllar sürer. Bakalım nasıl olacak. İlgimi çeken bir şeyi de buraya yazayım. Hocaların, özellikle de camideki fıkıh halkalarındaki hocaların çoğu sürekli bir şey çiğniyorlar ağızlarında. Anlayamadım ne olduğunu.

26 REBİÜLAHİR 182

Doğduğum günün üzerinden on beş gün geçti. Çok şükür günlerim düzene girdi. Daha önce isimlerini andığım ve anmadığım hocaların rivayetlerini yazmayı ve hocalara arz etmeyi bitirdim. Bu arada daha önce ismini duyduğum Muhammed b. İdris eş-Şâfiî ile de tanıştık. Vergi işlerinde Kadı Hişâm'a yardım ediyor anladığım kadarıyla. Çok zeki biri. Rivayet birikimi de gayet iyi. Benden sanırım on beş yaş kadar büyük. Biraz nazlayarak Mâlik'in *Muvatta*'ını kendisine okumaya razı edebildim. Metni ezberindeymiş. Epey uğraştan sonra ben de bir *Muvatta* buldum ve kendisine okudum. Ara ara fıkhi yorumlar da yaptı. Ama gördüğüm kadarıyla Mâlik'i eleştirdiği çok yer var. O yüzden metni okumayı bitirsem de pek tutmadım kendisini. Bu çevrede geriye kendilerinden rivayet alabileceğim sadece Hişâm ve Abdürrezzâk kaldı. Hişâm'dan güç bela beş rivayet daha alabildim bu süreçte.

Sanırım çok fazla rivayeti yok. Naklettikleri ise hafızamdaki rivayetlerle tamamen uyumlu, yani güvenilir haberler. Bu arada onunla ilgili bazı bilgiler de edindim. Sevrî buraya geldiğinde onun kâtipliğini Hişâm yapmış. Yıllarca Ma'mer'in yanındaymış. Çok zenginmiş. Tek oğlu varmış. İki sefer de mahkemesine iştirak ettim rivayet duyabilme umuduyla. Tabii sonuç yine olumsuzdu.

Ancak asıl mesaim Abdürrezzâk rivayetleri. Ben de bir katır kiraladım ve her gün Abdürrezzâk'ın köyüne gidip akşam, bazen de yatsıdan sonra geri dönüyorum merkeze. Hava inanılmaz sıcak. Özellikle giderken çok fena yoruluyorum. Ufak bir köy, tarlası da oldukça bakımsız olan evinin arkasında. Köyündeki halkası çok zayıf, düzenli gelip giden beş altı kişi var. Dolayısıyla düzenli olarak derse katılmama çok memnun oldu. Kendisi sadece cuma günleri köyünden çıkarmış. Yakın öğrencileri çok hürmet ediyorlar kendisine, gerçekten bunu hak ediyor. Namazları dersleri de yaptığı evinin avlusundaki gölgelikte kılıyoruz. Ben derse girdiğimde derlemesinden epey ilerlemişlerdi. Ben de oradan başladım. Ders sonlarında veya öncesinde yetişemediğim kısımları da okuyorum kendisine. Bence bu tempoyla bir ay daha gelip gitsem metni bitiririm.

Hocada dikkatimi çeken bazı şeyleri ve bazı anılarını buraya kaydedebilirim. Bir kere çok güzel namaz kılıyor. Ama akşam namazını geciktiriyor. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer hakkında çok hürmetli bir dil kullanıyorsa da Hz. Ali'yi Hz. Osman'dan daha faziletli gördüğünü söylemekten çekinmiyor. Bir akşam neden bu kanaatte olduğunu sorduğumda uzun uzadıya anlatıp döktü. Anlattıkları makul. Kendisi ise bu görüşleri, dindarlığından çok etkilendiği Ca'fer b. Süleyman ed-Dubaî'den öğrendiğini söyledi. Ben Basra'ya gelmeden bir iki sene önce vefat eden bir muhaddis bu. Şaşırdım. Çünkü Basra'da kaldığım sürede bu görüşe sahip olan biriyle hiç karşılaşmamıştım. Hatta dediklerine göre bizim dışımızdaki en baskın hareket Kaderîlerinki imiş orada. Neyse. Bir seferinde ticari işleri için

Şam'a kadar gittiğini ve orada pek çok muhaddisle görüştüğünü söyledi. Ma'mer'in derslerine ise tam yedi sene devam etmiş. İbn Cüreyc ile ilk olarak Yemen'de tanışmış. O sıralarda benim yaşlarımdaymış. Aklımda kalanlar bunlar. He, bir de bir şey anlatmıştı. Hac için Mekke'ye gittiği bir sene ilk birkaç gün dersleri çok kalabalıkmış, sonra bir anda kimse kalmamış etrafında. Bunun üzerine hoca ellerini açıp "Allah'ım ben yalancı mıyım, bende bir sorun mu var? Neden uzaklaştılar benden?" diye yakarmış Harem'de. Ertesi gün dersi eski kalabalıklığına erişmiş. Duasının makbul biri olduğu her hâlinden belli zaten.

23 CEMAZİYELEVVEL 182

Abdürrezzâk'ın rivayetlerini büyük oranda aldım. Geceleri, rivayetleri tekrar ederken onun İbn Cüreyc'den naklettiği haberlerin hafızamdaki rivayetlerden farklılıklar taşıdığını tespit ettim. Daha etraflı bir karşılaştırma için Mekke'deki rivayetlerime ulaşmam gerek. Hişâm'dan rica minnet kırk kadar rivayet aldım. Dârulimâre'den çıktığı bir gün önünü kesip yolcu olduğumu, yakın zamanda şehirden ayrılacağımı, kendisinin rivayetlerinin benim için çok önemli olduğunu, kendisine bir ömür hayır dua edeceğimi filan söyledim. En sonunda dayanamadı, bir akşam evine çağırdı, gece yarısına kadar yazdırdı. Çok güzel oldu. Aldığım rivayetlerin tamamı da kusursuz. En azından ilk anda yadırgadığım hiçbir rivayet olmadı. Bir de bu akşam keseme bakınca dirhemlerin tükenmekte, neredeyse bitmek üzere olduğunu fark ettim. Basra'dan aldığım meblağın büyük bir kısmını yol riski nedeniyle yanımda getirmemiş ve oradaki bir tüccara bırakmıştım. Şimdi ise bir hafta içerisinde buradan ayrılmazsam ciddi oranda sıkışacağımı anladım. Nasıl böyle bir hata yaptığımı bilmiyorum ama Allah'tan zaten hayli toparladım buradaki hadisleri. Bir ihtimal Aden'e gider miyim diyordum ama imkânım olmayacak. Yazın ortasında Mekke'ye giden birilerini bulabilecek miyim acaba?

BAĞDAT: MİHNE

Hiç kimse ne olduğunu tam olarak anlayamamıştı. Hadisenin neden başladığı, neden bir anda takibat altına alındıkları, halifenin ne yapmak istediği muhaddislerce meçhuldü. Bir bahar günü vali, Halife Me'mûn'un emriyle bazı kadılarla birlikte Yahya b. Maîn ve Züheyr b. Harb gibi bazı hadisçileri huzuruna getirtip sorguya çekmişti. Ahmed b. Hanbel, Ali b. el-Medînî ve kendisinin de bulunduğu bir meclise Yahya'nın vali tarafından çağrıldığı haberi geldiğinde hayli şaşırmışlardı. Sonrasında olanlar ise daha ilginçti. Yahya'nın anlattığına göre vali sırayla her birine Kur'ân'ın yaratılmışlığı konusunda ne düşündüklerini sormuş, Kur'ân'ın yaratıldığını kabul etmeyenleri açıkça can ve malları ile tehdit etmişti. Herkes gibi Yahya da kendilerine dayatılan görüşü benimsemek zorunda kalmıştı. Korktuğu her hâlinden belliydi. O ve Ali, Yahya'nın durumunu sakince karşılayıp onu teselli etmişlerdi. Ahmed ise hem sapkın Ca'd b. Dirhem'in görüşünü benimsediği için hem de valiye tepki vermediği için ona ağır sözler söyledi ve yanlarından ayrıldı. Normalde Yahya, Ahmed'den yaşça büyüktü ve ondan böyle bir tepki beklemiyordu. Üzüntüsü iyice arttı.

Daha bu ilk sorgunun şokunu atlatmamışlardı ki Me'mûn valisine ikinci bir mektup yazıp içlerinde kendisinin yanı sıra Ali, Ahmed, Sa'dûye lakabını taşıyan Saîd b. Süleyman, Kuteybe b. Saîd, Muhammed b. Nuh, Ubeydullah b. Ömer el-Kavârîrî, Seccâde lakabıyla tanınan Hasan b. Hammâd ve

daha başkalarının olduğu ikinci bir grubun sorgulanmasını emretmişti. Ahmed'in tavrını önceden kestirebiliyorlardı. Ancak ne kendisi ne de Ali onun gibi dik durabilmişlerdi. Valinin tehditlerinin ardından Ahmed, Muhammed, Kavârîrî ve Seccâde dışındaki herkes dayatılan öğretiyi kabul etmişti. Bu dördü daha sert bir sorguya tâbi tutulduklarında ise Kavârîrî ve Seccâde de görüşlerinden vazgeçmek zorunda kalmışlardı. Geriye kalan Ahmed ile Muhammed b. Nuh'un hapse atılacaklarını işittiklerinde hem o hem de Ali ve Yahya kendilerini inanılmaz suçlu hissetmişlerdi. Ne yapacaklarını bilemiyorlardı. Dört gün sonra Me'mûn'un emri üzerine Muhammed b. Nuh ile Ahmed'i el ve ayakları zincirli olarak Tarsus'a götürülmek üzere şehirden çıkarken gördüklerinde hiçbirinin ağzını bıçak açmıyordu.

İçinde bulundukları olağanüstü durumdan dolayı dersler iptal edilmişti. Ahmed'in duruşuna mukabil kendilerinin sorguda direnememeleri farklı mahfillerde dile getiriliyor ve söylentiler kulaklarına ulaşıyordu. Aradan birkaç gün geçmişti ki Me'mûn'un ölüm haberi şehre ulaştı. Tarsus'a götürülmek üzere yola çıkarılan ikiliden Muhammed b. Nuh dönüş yolunda vefat etmişti. Ahmed ise Bağdat'a geri getirilip önce dârülimârenin yanında kiralanan bir yerde hapsedilmiş, ardından Mevsıliyye caddesindeki umumi hapishaneye nakledilmişti. Ahmed iki senesini hapiste ve yer yer işkence altında sorgulamalarla geçirirken muhaddislerin geneli derslerini icra edememişlerdi. Açıktan bir yasak söz konusu değilse de hadisçiler üzerlerinde üstü kapalı bir baskı hissediyorlardı. Muhtemelen Halife hadis naklini yasaklayan biri olarak anılmak istemiyordu. Her geçen gün Ahmed'in sorgulandığı oturumlara dair haberler dışarıya sızıyor, kendisine yapılan işkencelere direnişiyle gitgide daha geniş kitlelerin hayranlığını kazanıyordu. Halk arasında en nefret edilen isim ise sürecin her aşamasını yöneten Mu'tezilî Kâdılkudât Ahmed b. Ebî Duâd'dı.

Kendisi bu iki sene boyunca günlerini ticarethanesinde geçirmiş, geceleri de özel talebe gruplarıyla derslerine devam etmişti. İlk sorgulamadaki beyanından ötürü olsa gerek açıktan muhaddis kimliğine yönelik bir hamle yapılmamış olsa da zaman zaman vergi memurları dükkân için birtakım cezalar yazmış, olur olmaz isteklerde bulunmuşlardı. Ancak aslında doğrudan vezirin onayıyla atanmasına rağmen çarşı sorumlusu kendisinden beklenmeyecek bir şekilde onu müdafaa etmişti. Ahmed'in bir türlü bitmeyen çileli günlerinde onun dili de özellikle Mu'tezilî ve Hanefî kimselere ve tabii ki onlara alan açan halife ile süreci yöneten kadıya karşı hayli sertleşmişti. Özel meclislerinde Allah'ın kelamının asla ve asla yaratılmış olamayacağını, bu görüşü benimseyen kişinin dinden çıkacağını, seleften böyle bir görüş duymadıklarını, kendilerinin Kur'ân'ın yaratılmışlığı tezini baskı ve tehdit altında iken ruhsata tâbi olarak kabul ettiklerini, Ahmed'in ise azimet yolunu tutarak direndiğini ve tek başına bir ümmet gibi davrandığını söylüyordu.

Sert bir karaktere sahip olan Mu'tasım hem farklı şehirlerdeki isyan hareketleriyle uğraşıyor hem de hilafet merkezini Bağdat'ın kuzeyinde kuruluşu devam eden Sâmerrâ'ya taşıma hazırlıkları yapıyordu. O sıralarda Ahmed b. Hanbel'i daha fazla hapiste tutmak toplumsal huzursuzluğu artırmaktan başka bir işe yaramayacaktı. En sonunda halktan yükselen tepkiler üzerine Ahmed'i serbest bıraktılar. Ahmed hapisten çıktığında çok bitkindi, zayıflamıştı ve vücudunun her yanı yara bere içindeydi. Kendisini ziyaret ettiklerinde eski dostları arasındaki görüşme oldukça soğuk bir ortamda geçmiş, Ahmed neredeyse hiç konuşmamış, kendileriyle göz göze gelmekten bile kaçınmıştı. Onun bir müddet istirahatin ardından derslerine başlamasıyla şehirdeki diğer hadis halkaları da eski temposunda olmamakla birlikte yeniden faaliyetlerine başlamıştı. Bu süreç Ahmed'i âdeta halk kahramanı hâline getirmişti.

Ahmed b. Hanbel hapse girerken saygı duyulan bir muhaddisken, artık iki halifenin ve türlü işkencelerin görüşünden döndüremediği etkili bir âlim ve önder olarak geniş kitlelerin gönlünde yer etmişti. Başlarda kendisine mesafeli davranmış olsa da muhtemelen çevresine onun hakkında birtakım sorular sorduktan ve onun Kur'ân'ın yaratılmışlığı ve siyasilerle ilgili kanaatlerini pek çok özel mecliste açıkça dile getirdiğini öğrendikten sonra aralarındaki buzlar erimişti. Bundan dolayı yeniden düzenli olarak görüşmeye başlamışlardı. Ancak Ahmed baskılara boyun eğip kanaatlerini açıktan söyleyemeyen yakın dostları Ali b. el-Medînî ve Yahya b. Maîn ile irtibatını büsbütün kesmişti. Hatta oğluna Ali'den işittiği bazı haberleri kitabından kaldırmasını bile emretmiş, devletin bu görüşünü benimseyenlerin rivayetlerinin alınmayacağını söylemişti. Ahmed'in çevresinde toplanan gençler hadisenin sıcaklığıyla Ali ve Yahya'nın halkalarına katılmamak gerektiğini dillendiriyor, onlardan aldıkları rivayetleri ve nüshaları imha ediyor, hatta Kur'ân'ın yaratılmışlığı konusunda itiraz etmek yerine suskun kalan muhaddisleri dahi eleştiriyorlardı.

Dört beş sene boyunca hadis derslerini yarı düzenli bir şekilde sürdürdüler. Eski dostluklar yitirilmişti, ancak derslerin yeniden sorunsuzca düzenlenebilmesi özellikle talebeleri memnun ediyordu. Ahmed'in ve onun zımnen de olsa onay verdiği muhaddislerin dersleri hayli kalabalıkken Sa'dûye, Yahya ve Ali gibi önemli muhaddislerin halkalarına ancak çok yakın talebeleri devam ediyorlardı. Ancak Mu'tasım'ın hilafetinin sonlarına doğru hadisçi çevreler içerisindeki tepkisel damar iyice belirginleşmişti. Artık mihne sürecinde devletin isteği doğrultusunda kanaat arz eden muhaddislere giden talebeler de kınanmaya başlamıştı. Zaten devletin örtülü baskısından iyice bunalan muhaddisler bir de kendi çevrelerinden böyle bir muamele görünce neredeyse tamamen hayattan tecrit oldular. Kendisi sık sık Ali ve Yahya'yı ziyaret ediyordu, ancak ikisinin de tadı yoktu. Yahya'nın hadisleri ve teknik konulara

dair bilgileri umumun istifadesine sunulacak şekilde derleme düşüncesine mesafeli olmasına mukabil, Ali'nin, özellikle bu tecrit döneminde derlediği çok farklı konularda irili ufaklı onlarca kitapçığı vardı. Dolayısıyla süreç Yahya'nın zaten olmayan metinlerinden ziyade Ali'nin paha biçilmez metinlerinin ortadan kalkmasına sebep olacak gibiydi. Kendisi ise onunla yaptıkları müzâkerelerin notlarını ve bazı metinlerini özenle saklayacaktı. Ancak hadiseler biraz durulduğunda Yahya'nın talebeleri onun râvi ve illet konularındaki görüşlerini derlemişken, takipçisi olmayan Ali'nin metinleri bir iki istisnayla tarih sahnesinden silinmişti.

4 CEMAZİYELAHİR 182

Bu satırları Sa'de'de yazıyorum. San'a'dan apar topar ayrılmak zorunda kaldım. Geçen sefer bu defteri açmamın ertesi günü çarşıda Mekke'ye giden birilerini soruştururken hemen yarın altı kişilik bir tüccar grubunun şehirden ayrılacağını öğrendim. Kendileri ile gitmem gerektiğini ancak çok fazla paramın olmadığını, Mekke'ye varınca borcumu ödeyebileceğimi söyledim. Gerçekten de odamın kirasını ödeyince sadece yolda yiyecek için param kalmıştı. Benim için bir deve daha kiralamak onlar için masraflı olacaktı. Bazı sorular sorunca ilim talebi için yollarda olduğumu anladılar ve beni gruba kabul ettiler. Mukabilinde de kervanın ufak tefek işlerini görebileceğimi söylediler. Bunun üzerine ben de San'a'dan ucuz yiyecekler alıp yüklerime kattım. Hocalarla hızlıca vedalaştım. Sonrasında ne olduğunu anlayamadan kendimi yolda buldum. Yine dağlar, yine çöller, yine gece, yine yıldızlar...

7 RECEB 182

Geçen sene bu zamanlar Basra'daydım. Yine ağır bir yolculuğun ardından kendime gelememiştim. Mekke'ye döneli iki gün oldu, odamdayım. Kervandakilere ne kadar ısrar ettiysem de para kabul etmediler, zaten kendilerine yolda çokça yardımcı olduğumu söylediler. Bir de kendilerine dua etmemi istediler. Ne diyeyim Allah razı olsun, helalinden bol kazanç

nasip etsin hepsine. Yolda biraz yoruldum doğru ama hiç yüksünmedim. Başkalarına yük olmaktansa biraz yük taşımakla incilerim dökülmedi ya. Neyse, bunları anne babama anlatmamam gerek. Yeniden nüshalarıma kavuştuğum için çok mutluyum. Epey iş var aslında yapmam gereken ama hiç hâlim yok. Özellikle şu ana kadar Basralılardan aldığım hadislerle Mekke ve Yemen hadislerini farklı açılardan mukayese etmem gerek. Yemen'den bazı selamlar getirmiştim hocalara. Biraz kendime gelince hem selamları iletmek hem de şehirden ayrılacağımı haber vermek üzere hocalarımla görüştüm. Şimdi Medine'ye giden birilerini bulmam ya da yalnız olarak yolculuk yapmam gerek. Bu arada Kadı Ebû Yusuf'un vefat ettiğini öğrendim, ben Yemen yolculuğuna çıktığım sıralar vefat etmiş. Allah rahmet eylesin.

16 RECEB 182

Az sonra tek başıma çıkacağım yola. Biraz bakındım şehirde ama daha ziyade gelişler buraya doğru artık. Üç mübarek ayı burada geçirmek isteyenler, umre yapmak için gelip haccı da bekleyenler... On bir gün kadar sonra bir kervan gidecekmiş Medine'ye ama bekleyemedim. Bu süre zarfında muhtemelen oraya varırım. İki iri deve kiraladım. Sağ olsunlar güzelce yaptılar denklerimi. Herkesle vedalaştım. Takip edeceğim yolu iyice öğrendim. Doğrudan Kûfe'den buraya gelen ve Rebeze'den geçen hac yolunu tavsiye etmediler, bunun yerine Asfân ve Cuhfe üzerinden giden yolun daha kısa olacağını söylediler. Yol üzerindeki işaret taşlarını dikkatle takip edersem herhangi bir sorun olmazmış ama olası bir kaybolma durumunda daima kuzeye ve kuzeydoğuya gitmemi tembihlediler. Bu şekilde en kötü ihtimalle sahili bulabilirmişim. Çok fazla güvenlik sorunu olmayacağını, zaman zaman Mekke'ye gelen kervanlarla karşılaşıp yolumu teyit edebileceğimi, develeri fazla yormamam gerektiğini de söylediler. Bakalım, bu benim tek başıma ilk uzun yol tecrübem olacak. Sağ salim

varabilirsem Medine'ye Peygamber Mescidi'nin fakirlerine dağıtılmak üzere bir koç kesmeyi adadım.

24 RECEB 182

Ebvâ'dayım. Tempolu gidiyorum yol bir an önce bitsin diye. Develerimden birini henüz Cuhfe'de değiştirmek zorunda kaldım. Hayvan hasta gibiydi. Şu ana kadar kaybolmadan buraya varabilmiş olmam bana göre bir mucize. Ben gözlerim açık sürekli işaret taşlarını kovalıyorum ama sanki develer yolu kendi kendine buluyor. Geceleri çok soğuk oluyor. Zaten yolu kaybetme ve güvenlik korkusundan gece yol alamıyorum. Bir kervansaray görünce evimi görmüş gibi seviniyorum. Gerçekten tek tük de olsa yolda birilerini görünce mutlaka güzergâha dair teyit alıyorum. Bir gece de kervansaraya varamayıp yolun kenarında sabahı bekleyen bir grup gördüm ve geceyi onlarla geçirdim. Yolun ortasındaymışım, bundan sonraki kısım biraz daha zor geçecekmiş.

12 REBİÜLEVVEL 908

"Her biri başka yerden gelmiş. Kimi Bağdat, kimi Şam, kimi Kahire, kimi Şiraz. Yemen'den bile var. Kim bilir hangi yolları aşıp girdiler sarayın kütüphanesine. Bunların tamamını Efendimiz Sultan Bâyezid Han'ın talebi üzerine konularına göre düzenlemem çok iyi oldu. Artık bu küçük deftere bakan biri en azından devletlu efendimizin kitaplığında hangi kitapların olduğunu görebilecek. Sultanımızın mütalaa ettiği her bir kitabın başına ve sonuna özel mühürlerini basmaları ise ayrı bir lütuf. Elden geçirdiğim bazı nüshalarda bu mühür yoksa da haylicesini bizzat gördüğü anlaşılıyor. Yalnız bazı metinleri hangi kısma kaydedeceğime bir türlü karar veremedim. Elimdeki şu küçük risale gibi. Ne yazar adı var üzerinde ne de başka bir şey. Üzerindeki birkaç mühürden biri Bağdat'ta bir medrese kütüphanesine ait sanırım, tamam okuyabildim, Mustansıriyye Medresesi'nin kütüphanesinin mührü bu, diğer mühür ise Maksûretü İbn Sinân kütüphanesine ait. Ama neyle alakalı bu küçük risale? Hımm, tarihler falan var içerisinde, garip. Sanki adamın biri görüştüğü kimselere dair intibalarını yazmış. Ama niye? Neyse, içinde pek çok muhaddis adı var, hadis kısmına 'yazarı bilinmiyor' olarak kaydedeyim en iyisi..."

4 ŞABAN 182

Dört gündür Medine'deyim. Yolda Ruveyse denilen bir yerde güzel dinlendim. Sonrasında ise Seyyâle'den geçip Medine'ye vardım. Ne kadar huzurlu bir şehir. Derlerdi de inanmazdım. Şehri uzaktan görünce insan dinginleşiyor. Şehir çok bakımlı, tertemiz. Halife Harun'un büyük emeği varmış bu şehirde. Burada ne kadar kalacağımı bilmesem de ilk gün Mescid-i Nebevî yakınında bir oda kiraladım, iki aylık kira bedeli olan on iki dirhemi peşinen vermek istedimse de ev sahibi ücreti her ayın sonunda alacağını söyledi. Eşyalarımı indirip develeri kervansaraya bıraktım. İkinci gün ise sabahtan adak işini hallettim, ardından mescide varıp öğle vaktini beklemeye başladım. Namazın ardından hayli kalabalık bir grup mescidin güney tarafına doğru çekildiler, daha başka küçük halkalar da oluştu. Ancak bu ilk gruba dikkat kesilmiştim. Etrafını gençlerin çevirdiği yaşlı birine halkanın başına geçinceye kadar refakat edilmişti. Sokuldum. Biraz ürkekçe ben yaşlarda birine bu hocanın kim olduğunu sordum, "Sandel" dedi. Yüzümdeki soru soran tavır devam ettiğinden olacak, onun bu lakapla tanınan Muhammed b. İbrahim olduğunu, kendisinin Mâlik'le birlikte Medine'nin müftüsü olarak tanındığını, Mâlik'in vefatından bu yana da şehrin en önemli âlimi olduğunu belirtti. Eh doğru yerdeydim demek ki. Açıkçası Mâlik'ten sonra Medine'de bir başkasından ilim almak pek anlamlı gelmiyordu bana ama hem burayı daha iyi

tanımak hem de *Muvatta*'ı daha başka kişilerden dinlemek için buradaydım sonuçta. Hocanın görevlileri vardı, tek tek katılımcıların isimleri sayıldı. Yabancı olan bir tek ben vardım halkada. Kendimi biraz garip hissettim. Görevli bir iki sorunun ardından hocanın kulağına eğilip bir şeyler söyledi, o da başını salladı. Derse kabul edilmiştim. Aslında fıkıh konuşuldu halkada ama fıkıh halkalarında çok aşina olmadığım bir şekilde ilerledi ders. Şöyle ki hocaya soru soruluyor, o da sırasıyla konuya dair varsa ayet ve hadisleri okuyor, sonra da Medine'de uygulanagelen tatbikatı delil olarak zikrediyordu. İlginç bir durumdu. Çünkü onun tatbikat olarak andığı bazı hususlar benim zihnimdeki rivayetlerle örtüşmemişti. Tabii ki bir şey demedim.

Sonraki gün şehirde faaliyet gösteren çoğu hocanın derslerinin gün ve saatlerini öğrendim. Şu hocaların derslerine devam etmeye karar verdim: İbrahim b. Sa'd, Abdullah b. Nâfi, Enes b. İyâz, Abdülazîz b. Muhammed ed-Derâverdî, Ma'n b. İsa ve Muhammed b. Ma'n. İsmini andığım hocaların ileri yaşlarda olduklarını da söyledi tanıştığım kişiler. Bu isimlerin dışında daha başka kimseler de var. İrtibat kurarsam onları da yazarım ilerleyen günlerde. Sadece bugün dersine girdiğim Derâverdî'den biraz bahsetmeliyim. Ders öncesinde aceleyle bir miktar hadisini istinsah ettim. Hadisleri kitabından okudu, ders esnasında sadece bir iki kez başını kaldırdı. Anlam veremediğim bir şekilde iki kez dil hatası yaptı. Bu iki durumu ders sonrasında bir arkadaşa sorduğumda, hocanın hafızadan naklettiğinde hata yaptığını söyledi. Ancak derslerine devam ettikçe hocanın bilgisini takdir edeceğimi de ekledi. Bakalım. Bir de sarı sarık kullanan kimselerin ensâr soyundan geldiğini öğrendim. Orta hâlli bir sarık on sekiz dirhem, bunlar daha pahalı olmalı. Burada da geceleri metin istinsah edip gündüzleri koşturmaya başladım.

1 RAMAZAN 182

Allah rahmet eylesin geçen hafta Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem adlı bir hoca vefat etti. Kendisinden ilim alamamıştım. Ne zaman ulaşma mesafemde olan bir hoca vefat etse kendimi suçlu hissediyorum. Sanki bir şeyleri yitirmişim gibime geliyor. Sandel de rahatsız bir süredir. Sanırım o da yataktan kalkamayacak. Ne bileyim, ayağım uğursuz mu geldi bu şehre? Derâverdî'nin derslerine devam ediyorum. Onun yanı sıra İbrahim b. Sa'd, Abdullah b. Nâfi, Enes b. İyâz, Ma'n b. İsa'nın derslerine de gidiyorum. Derâverdî'nin rivayet birikimi gerçekten çok iyi. Basra'da farklı yollardan aldığım pek çok Medine kökenli rivayet kendisinde var. Çok iyi gidiyor. Hoca fetvaya pek gönüllü değil, hatta bir arkadaşın dediğine göre bir önceki Medine valisi İshak b. Süleyman kendisini kadılık için zorlamış, kabul etmeyince de cezalandırmış. Enes b. İyâz çok yaşlı bir hoca. Hem tabiatı hem de yaşından ötürü olsa gerek çok müsamahakâr biri. Çoğu hoca sekiz on rivayetle meclisi kapatırken onun zaten çok kalabalık olmayan dersinde daha fazla rivayet talebinde bulunduğumuzda bizi kırmıyor. İbrahim b. Sa'd'dan özel olarak bahsetmem gerek.

İbrahim b. Sa'd esmer, neredeyse kara tenli bir hoca. Burada doğmuş, yetişmiş, ilmî gelişiminde Zührî'nin çok emeği varmış. Rivayet birikimi inanılmaz, özellikle babasından ve İbn İshak'tan nakilleri çok. Aslında rivayet birikimi kendisinden daha iyi hocalar gördüm ama onun gibi renkli bir hadis hocası hiç görmemiştim. Medine'deki diğer bazı fakihler gibi onun müzik dinlemenin ve icra etmenin caiz olduğu kanaatini benimsediğini buraya geldiğim ilk günlerde duymuştum. Ama geçen hafta evinde beni ve dört arkadaşı ağırladıktan sonra udunu isteyip ciddi ciddi çalıp söylediğini görünce doğrusu şaşırdım. Sanırım büyük bir muhaddise yakıştıramadım. Benim durumumu fark etmiş olacak, konuşturdu biraz. Ben de çeng çalabildiğimi söyleyince onun nasıl bir alet olduğunu sordu, anlattım. Bazı hocaların müzik konusunda biraz

çekimser davrandığını söyleyince Mâlik ile ilgili bir anısını paylaştı. Demesine göre babası, içlerinde Mâlik'in de olduğu bir grupla meşk etmişler, hatta Mâlik de def vuruyormuş. Allah'ım ne güzel hatıralar. Müzik bir yana, rivayet birikimi gayet iyi bir hoca. Kendisinden iki ay daha hadis dinlesem, birikimini büyük oranda alırım gibime geliyor.

Bir de Abdullah b. Nâfi ve Ma'n b. İsa hakkında bir şeyler yazayım. Abdullah'ın, kendisinin birkaç dersine girdiğim Osman b. Kinâne gibi Mâlik'in yakınlarından olduğu söylendi. Sanırım pek çok Mâlik rivayetine sahip ama nakletme konusunda çok cömert değil. Yine de Osman'dan hiç rivayet işitmemişken Abdullah'tan bir şeyler dinleyebiliyoruz. Genellikle kitabından nakilde bulunuyor. Ancak her iki isim de fakihliği ile öne çıkan hocalar. Ma'n b. İsa da diğer hocalardan ziyade Mâlik rivayetleri konusunda uzman. Hatta bana göre Mâlik'inkiler dışında rivayeti yok denecek kadar az. İkisi arasındaki irtibatın çok kuvvetli olduğunu, mescide giderken daima Mâlik'e refakat ettiğini ve bundan dolayı kendisine "Mâlik'in asası" dendiğini de buraya kaydedeyim. Haftanın üç günü ders yapmanın yanı sıra ipek ticareti ile meşgul.

Basra'da çok net bir şekilde hadis halkalarına devam ettim, Mekke'de de öyle. Ancak Medine'de işler biraz farklı. Hadis halkası da olsa mutlaka fıkıhla ilgili haberler daha çok gündeme geliyor burada. Ayrıca Hz. Peygamber'in yaşantısıyla ilgili de ciddi bir birikim var şehirde ve tarihçi de çok. Burada muhaddislerin itibar etmediği bir isim olan İbn Zebâle'nin birkaç dersine girdiğimi kaydetmeliyim. Bir de buradaki sosyal hayat şu ana kadar gezdiğim şehirlerden daha renkli. Mesela geçenlerde komşumun oğlunun düğünü vardı, gecelik metin istinsah etme işlerimi ertelemek pahasına gittim. Çok neşeli bir ortamdı, tıpkı memleketimdeki gibi.

16 RAMAZAN 182

Defterimi son açtığım günden bu yana iki önemli kişiyle tanıştım. Biri benden yaşça biraz büyük, ismi Yahya b. Maîn. Üç gün önce Bağdat'tan gelmiş. Artık buranın yerlisi sayıldığımdan onun bazı halkalara girmesine öncülük ettim. Genç yaşına rağmen rivayet bilgisi çok iyi, ayrıca çok zeki. Ancak Mekke ve Yemen rihlesi yok henüz. Dolayısıyla ondan daha iyi konumdayım. Kendisiyle Bağdat'ta da mutlaka görüşmek istiyorum. Diğeri ise Ehl-i beyt'in şu anki temsilcisi olarak görülen Musa el-Kâzım. Onu dün Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret ederken gördüm. Yanımdaki İbrahim b. Hamza'ya onun kim olduğunu sorduğumda Musa b. Ca'fer b. Muhammed diye devam ederek ta Hz. Ali'ye kadar elli yaşlarındaki bu zatın soyunu zikretti. Ben de selam vermek ve duasını almak için yanına gittim. İlgi gösterdi, ancak kendisinin yanında çok fazla görünmememi, takibat altında olduğunu ve bana dua edeceğini söyledi. Bilmiyorum ama iki dakika ancak görüşebildik. Çok etkileyici biriydi. Acaba neden takip ediliyor, kim tarafından? Tabii ki bunların cevabını alamadım. Çok da kurcalamadım. Niyetim şevval sonunda buradan ayrılmak. Şu anda her şey çok iyi. Sadece maddi olarak biraz zordayım, o yüzden her şeyi çok tasarruflu kullanıyorum. Öyle ki kâğıtlarıma normalde her bir sayfada on beş satır yazarken şimdi yirmi bire çıkardım satır sayısını, yazımı da olabildiğince küçülttüm. Bu şekilde ne kadar yaprak kazanabileceğimi de hesapladım, sonuç çok cezbedici, tasarrufa değecek. Çünkü yeniden ancak Kûfe'de para bulabileceğim.

Bu süre zarfında Hâtim b. İsmail, Abdullah b. Abdülazîz el-Ömerî ve hayli yaşlı olan Abdülazîz b. Ebî Hâzim adlı hocaların halkalarına girip çıktım. Ancak ramazanla birlikte sekteye uğrayan derslere çok katılamadım. Son on gün de itikâf yapmak niyetindeyim. Zaten çoğu hoca da ders yapmayacağını söyledi. İtikâfta ise niyetim metin istinsah etme işlerini toparlamak. Bayramdan sonra hem çok fazla rivayeti olmayan bu

hocaların derslerine gideceğim hem de Abdullah b. Muhammed el-Fervî ve Muhammed b. Füleyh ile tanışmaya çalışacağım. Metinleri de elimde olacağı için rivayetleri hızlıca alabileceğimi tahmin ediyorum.

23 ŞEVVAL 182

Şehirde öne çıkan hocaların tamamının rivayetlerini bitirdim sayılır. Elimde birden fazla *Muvatta* rivayeti var artık. İmam Mâlik'in çok etkili bir âlim olduğunu biliyordum ama bu şehirdeki ağırlığı tahminimin katbekat üstündeymiş. Sürekli dillerde onun dersleri, onunla yaşananlar, dedikleri, yaptıkları vb. Keşke erişebilseydim kendisine. Bu arada Yahya ile dostluğumuz epey ilerledi. Çok hoş bir ağabey. Kafası özellikle râvi tenkidine inanılmaz çalışıyor. Bunu İbn Mehdî'den öğrenmiş. Bana da hiçbir yerde bulamayacağım bir sürü bilgi verdi onlarca râvi hakkında. Söylediği ḫususları rivayetlerim üzerinden de doğrulayabilmem ona itimadımı artırdı. O da Mekke'ye geçecek hac için. Medine'de daha fazla vakit kaybetmemem gerektiği için iki üç gündür Kûfe'ye gidecek birilerini arıyordum, nihayet bugün küçük bir grup buldum. Dört gün sonra yola çıkacaklarmış. Bu tüccarlar güvenilir insanlara benziyor. Zaten nüshalarım dışında çalabilecekleri hiçbir şeyim de yok. Yalnız iki deve kiralamak durumundayım yine ve beni taşıyan deveyi daha fazla yüklemem gerekecek. Yüklerim haylice artmasına rağmen yeterli param olmadığı için başka bir şansım da yok. Yemen yolculuğunun hesapta olmaması beni zora soktu. Kûfe'ye varınca niyetim babamın arkadaşı ile görüşüp istihkakımı almak, bir yer kiralamak, eşyalarımı indirdikten hemen sonra da Vâsıt'a geçmek. Çünkü Kûfe'de uzun süre kalacağım, Vâsıt'ın birikimini ise en fazla iki ayda alabileceğimi tahmin ediyorum. Bakalım evdeki hesap çarşıya uyacak mı?

17 CEMAZİYELEVVEL 241 - İKİNDİ

Semâ ve imlâ derslerine kıyasla daha teknik bir mahiyet arz eden râvi bilgisine dair dersin katılımcıları her zaman sayı bakımından az olurdu. Nitekim bugün de iki yeni katılımcıya rağmen durum aynıydı. Özellikle daha üst düzey öğrenciler ders hazırlığı esnasında hocaya arz edecekleri hadisleri istinsah ederken râvilere de dikkat kesilirlerdi. Çünkü hadisin güvenilirliği onu nakleden kimsenin durumu ile doğrudan ilgiliydi. Bundan dolayı kimliği ve güvenilir olup olmadığı hakkında bilgi edinmek istedikleri râvileri isimlerini boş bir kâğıdın sağ tarafına not eder, ismin karşısını ise boş bırakırlardı. Bazen de imlâ derslerinde akıllarına takılan bir râviyi hocaya sormak üzere not ederlerdi. Hocaya o râviyi sorup onun değerlendirmesini boş bıraktıkları yere kaydederlerdi. Böylece bazı talebelerin farklı hocaların değerlendirmelerini barındıran râvi bilgisi kitapçıkları olurdu. Bu kitapçıklar zaman zaman hocalara sunulur, hocanın onayı olduğu takdirde müstakil bir kitap olarak nakledilebilirdi. Râvilerin durumuna dair etraflı bilgi verebilecek çok fazla muhaddis yoktu. Özellikle Muhammed b. Sa'd, Yahya b. Maîn, Ali b. el-Medînî ve Ahmed b. Hanbel'in vefatlarının ardından onların akranı olup bu sahada görüş beyan eden birkaç münekkitten biri olmasına rağmen halkanın sakin olması hadisin teknik bahislerine yönelik ilginin eskisi gibi olmadığını gösteriyordu. Bunda kendisinin diğer münekkitlerin gölgesinde kalması ve

ticari faaliyetleri de etkili gibiydi. Ne de olsa hayatının hiçbir aşamasında bütün enerjisini hadise verememişti.

Derse yine mutat dualarla başlandı. Kıdemli bir talebe söz alarak "Hocam, Ubeyde b. el-Esved kimdir ve nasıl biridir?" deyince "Kûfelidir, güvenilir bir râvidir." cevabını verdi. Talebenin "Mugîre b. Ziyâd nasıl biri?" şeklindeki sorusunu ise "Zayıf bir râvidir." diye yanıtladı. Diğer bir talebe söz alarak "Hocam, Süveyd b. İbrahim nasıl bir râvi?" dediğinde yine duraklamadan "Kuvvetli biri değildir, ancak hadisleri güvenilir kimselerin hadisine benziyor." dedi. Bu şekilde yirmi kadar râvi soruldu ve her birine farklı cevaplar verildi. Sadece tek bir râviyi tanımadığını, onun hakkında araştırma yaptıktan sonra görüş beyan edeceğini söyledi. Hoca bazen râvinin tam adını, künyesini, nisbesini anıyor, bazen maruf ismiyle yetiniyordu. Bazen de râvinin aktardığı rivayetlere örnek veriyordu. Her bir talebe soru soranın bahsettiği ismi ve hocanın söylediklerini kaydediyordu. Böylece meclise katılanlar sadece merak ettikleri râviler hakkında değil, diğer bazı kişiler hakkında da bilgi sahibi oluyorlardı. Dersin bitimine doğru yeni katılımcılardan biri "Hocam müsaadeniz olursa bir şey sormak istiyorum." diyerek söz istedi, izni alınca da "Hocam kusura bakmayın ama bu râviler hakkında nasıl kanaate varıyorsunuz, sanki hiçbir delile dayanmayan şahsi kanaatlerinizi sunuyor gibisiniz?" deyince gülümseyip şöyle dedi: "Evladım büyük münekkitlerden olan hocam İbn Mehdî'nin iki sözünü aktarayım sana. Benim de bulunduğum bir derste benzer bir soruyu 'Adamın biri sarrafa bir dinar götürüp onu bozmasını istese, sarraf da bu dinarın sahte olduğunu söylese, bu adamın kalkıp sarrafın bunu neden sahte kabul ettiğini sorgulama hakkı olur mu? Ben bu iş için yirmi sene çalıştım.' diye cevaplamıştı. Bir başka seferinde ise 'Bu birikim hadis meclislerinde çok oturmakla, münazara ve tecrübeyle elde edilir.' demişti." Cevabın etkisini talebede görünce sözlerine şöyle devam etti: "Benim kanaat serdettiğim râvilere dair görüşlerimi kaydet

ve aynı kişileri bu sahada çalışan diğer bilginlere de sor. Aynı veya çok yakın cevapları onlardan da alacağına eminim. Çünkü her birimiz benzer bir metodu işleterek râvi hakkında bir kanaate varırız. Her bir râvinin rivayetlerini elde eder, onları diğer râvilerin rivayetleriyle karşılaştırırız. Eğer râvinin naklettiği haberler diğer kimselerinki ile uyumlu ise râvinin güvenilir olduğunu anlarız; hadisleri diğer râvilerle uyuşmayan bir şekilde aktarırsa onun zayıf biri olduğuna kanaat getiririz." Öğrenci bu cevaba ikna olmuş gibiydi, ancak yine de bu derste aldığı notları bir başka hocaya sormaya niyetliydi.

Gerçekten de râvi bilgisi sahasındaki çalışmalarına yıllardır hiç ara vermemişti. Geçmişte sahanın en büyük hocaları İbn Mehdî ve Yahya el-Kattân'ın özel derslerine girmiş, Bağdat'a geldiği yıllardan itibaren sahanın mahir isimleriyle özel müzâkereler yapmışlar, bu faaliyeti kısa fasılalarla mihne dönemine kadar sürdürmüşlerdi. Çünkü sürekli yeni rivayetler elde ediyorlar ve elde edilen yeni rivayetler râviler hakkındaki eski yargıların değişmesini gerektirebiliyordu. Zaten evindeki temiz kâğıtların karşısında tavana kadar yükselen nüshaların tamamı rivayetlerle doluydu. Okuttuğu üç dört nüsha olmasına rağmen evindeki bu yığında yer alan on binlerce rivayeti sürekli elden geçirmesinin en temel nedeni rivayetlerinden hareketle râvi değerlendirmeleri yapmasıydı. Eğer bütün mesaisini bu işe verse altından yıllarca kalkılamayacak bir malzemeye sahip olacağı kesindi. Bundan dolayı yıllar önce bir karar alıp haftanın belli günlerinde sadece râvi dersi yapmıştı. Ancak artan iş yükünden çekinerek en sonunda bu tür dersleri haftada bir güne, hatta bir ek ders konumuna indirmişti. Akşam namazına bir saatten az vardı. Evine akşam namazını kıldıktan sonra dönecekti.

14 ZİLKADE 182

Hac güzergâhını izliyoruz, yol bakımlı, kervansaraylar, düzenli işaret taşları, güvenliği temin için dikilen gözetleme kuleleri. Hava ise özellikle geceleri çok soğuk. Bu satırları yazdığım yerin adı Feyd'miş. Henüz yolun yarısına bile gelememişiz. Nakre'ye kadar yol biraz engebeliydi, Nakre ile Feyd arası ise biraz daha düz ama kuraktı. Kervandakiler buradan sonraki yolun ise şimdiye nazaran çok zor olacağını söyledi. Demelerine göre günlerce çölde gidecekmişiz. Yolu hiç merak etmiyorum. Ne de olsa bir şekilde bitecek Allah izin verirse, şimdiden dert etmeye de gerek yok.

6 ZİLHİCCE 182

Üç gündür Kûfe'deyim. Yarın sabaha karşı Vâsıt'a doğru yola çıkacaktım. Ama planlarımı değiştirmek zorunda kaldım. Aşağıda anlatacağım. Kûfe'ye kadarki yolun ikinci kısmını uzun uzun tasvire gerek yok. Gerçekten de Feyd'den bu tarafa zor bir yoldu. Bizi daha da zorlayan bir olay ise birlikte yolculuk yaptığımız amcalardan birinin ani vefatıydı. Ne olduğunu anlayamadık, devesinin üzerinde seyir hâlinde iken yığıldı yere. Beni hoca olarak gördükleri için teçhiz ve tekfini ile de ben ilgilenmek durumunda kaldım. Onu yol boyunca gördüğümüz yegâne büyük yükselti olan kızıl bir dağın eteklerine defnettik. Sabaha karşı indiğimiz şehirde günün büyük bir kısmını dinlenerek geçirdim. Vakit namazlarını kervansarayın yakınındaki

bir mescitte kıldım. Ertesi gün babamın yönlendirdiği kişiyi bulup elimdeki mektubu kendisine verdim. Meğer bu amcada da babamdan iki hafta önce gelen bir mektup varmış. Bilgiler örtüştü. Yine hâl hatır ediyor babam, anneciğimin ve ablalarımın selamlarını iletiyor, bolca dua ediyor. Güzergâhımı ve hangi şehre tahminen ne zaman gideceğimi bildiren bir cevap yazmamı talep ediyor. Vâsıt'a gitmeyi hedeflediğim için amcadan oraya gidip gelmeye ve iki ay kalmaya yetecek kadar bir meblağ almış, eşyalarımı -ki aslında sadece güzelce istiflenmiş, bir kısmı kalın mahfazaların, bir kısmı küçük sandıkların içine yığılmış olan nüshalarımı- o amcanın evinin dış avlusundaki boş bir hücreye indirmiştim. Hepsinin nüsha olduğunu belirtip güvende kalacaklarına dair garanti almayı da ihmal etmemiştim. Bugün ise tamamen yolculuk için hazırlık yaptım. Burayla Vâsıt'ın arasının vadileri takip eden bir yolla altı merhale olduğunu, yani bir haftada gidilebileceğini öğrendim. Ancak ikindi namazına Merkez Camii'ne gidince bütün planlarım altüst oldu. Şöyle ki benim Vâsıt'a gitme nedenim aslında Hüşeym b. Beşîr ile görüşmek, gitmişken Yezîd b. Harun'un rivayetlerini de almaktı. Ancak camideki bir dersin ardından görüştüğüm bazı muhaddislerden Hüşeym'in uzun süre önce Bağdat'a yerleştiğini öğrendim. Nasılsa ilk başta onun adını yazdığım listedeki "Vâsıtlı" kaydı aklımda kalmış ve şu ana kadar kimseye onun nerede olduğunu sormamışım. Rivayetlerinin bir kısmını zaten birileri aracılığıyla Basra'da almıştım. Bu durumda sadece Yezîd b. Harun için bu yolculuğu yapmaktansa Kûfe'ye yerleşip belki bir altı ay sonra Bağdat'a gitmenin daha uygun olacağını düşündüm. Umarım doğru karar almışımdır. İnşallah bu arada vefat etmez. Hüşeym çok yaşlı, Yezîd ise o kadar değil bildiğim kadarıyla. Sanırım Yezîd'le daha başka bir zamanda da buluşma imkânı bulabilirim. Bu satırları yazarken yeniden bir mekân ayarlamak, yine tüccar amcayı bulmak, eşyaları yerleştirmek gibi işlerin gözümde nasıl büyüdüğünü anlatamam. Günlerdir sadece ezberden yapıyorum tekrarlarımı, bir düzene

kavuşsam da nüshalarımdan çalışsam iyi olacak. Bayram da geldi sayılır. Gurbette bir bayram daha.

27 ZİLHİCCE 182

Şehri epey tanıdım sayılır. Şu ana kadarki gözlemlerim bir talebenin on senede buranın ilmî birikimini eritemeyeceği yönünde. O kadar çok hoca var ki! Ben elimdeki görüşülecekler listesine yirmi civarında hocayı şimdiden ekledim. Yirmi gündür ise Vekî b. el-Cerrâh'ın derslerini düzenli olarak takip ediyorum. Onun yanı sıra altı derse daha başladım. Günde bazen dört beş halkaya girdiğim oluyor ki ders hazırlıkları gecenin büyük bir kısmını eritiyor. Hepsinden bahsedeceğim ama önce biraz yerleşme sürecimi yazayım. Basra'da olduğu gibi burada da geldiğim yeri gösteren "Semerkandî" nisbesinin yanında soyumu gösteren "Temîmî" nisbesini de kullanıyorum. Bu sayede Temîm kabilesi mensuplarının meskûn olduğu mahallede altı ay kalmak üzere aylık altı dirheme bir oda kiraladım, eşyalarımı da sağ salim taşıdım buraya. Bulunduğum mahallenin mescit ve mezarlığı da var. Avlulu ve ihata duvarı ile çevrili evler kerpiç ya da tuğladan yapılmış. Nüfus çok kalabalık. Gördüğüm diğer pek çok şehirde olduğu gibi burada da şehrin tam ortasında büyük cami, onun yanında da dârülimâre var. Sonrasında da geniş çarşılar başlıyor, ardından mahalleler derken şehir daire şeklinde genişliyor. Vekî'nin dışında daha yaşlı hocaların derslerine başlamanın daha uygun olacağını düşündüğüm için İbn Ebî Zâide, Ebû Bekir b. Ayyâş, Muhammed b. Hâzim, Abdüsselâm b. Harb, Abdullah b. İdris ve Ziyâd b. Abdullah el-Bekkâî'nin halkalarına katıldım. Ancak sanırım bundan sonra daha ziyade tarih ile ilgili rivayetler nakleden Ziyâd'ın dersine gitmeyeceğim, elli kadar rivayetini aldım. Bir de Abdüsselâm'da beni rahatsız eden bir şeyler var. Sanırım sahâbeyi eleştiren biriymiş, henüz bir açığını görmedim ve rivayet birikimi çok iyi. O yüzden biraz daha takip

edeceğim onu. Şimdi yaklaşık yirmi gündür asıl mesaimi verdiğim hocalarımı anlatayım biraz.

Hayli esmer olan Vekî b. el-Cerrâh'ın ders temposu gerçekten çok iyi. Sabah namazının ardından mescitte kıbleye dönük olarak oturup başlıyor dersine, yaklaşık iki saat boyunca sürekli ezberden okuyor hadislerini. Sonra evine gidip dinleniyor, tabii peşine talebeler takılmamışsa. Öğleden sonra evinin avlusunda Kur'ân dersi veriyor ve yine hadis okutuyor. İkindi namazı için geldiği mescitte yine hadis dersi yapıyor, bu ders de neredeyse akşam namazına değin sürüyor. Dolayısıyla ondan bu kısa süre içinde dahi haylice rivayet aldım. Daha ziyade Sevrî ve A'meş'ten aktarıyor rivayetlerini. Dersleri ise oldukça disiplinli geçiyor. Dediğim gibi hep ezberinden naklediyor hadisleri ve kesinlikle en küçük bir sese dahi tahammülü yok. Dünkü derste yeni katılan iki kişinin gülme sesini işitince sert bir bakış attı onlara ve dersi bırakıp gitti. Onlara nasıl kızdığımızı anlatamam. Demelerine göre hocanın babası devlet görevlisiymiş, ayrıca kendisine annesinden büyük bir miras kalmış. Zaten giyim kuşamı, oturuşu kalkışı saygı uyandırıyor insanda. Hani heybetli ve kilolu vücudu da taşıyor giydiklerini. Bununla birlikte zahit biri, günlerini genelde oruçlu geçiriyor. Bu kadar oruca rağmen kilolu oluşu çok ilginç. Neyse hocanın gıybetini, hiç kimsenin okumayacağı bu defterde bile yapmamalı. Yalnız hem onda hem de diğer hocalarda gördüğüm bir şey var ki yazmasam içimde kalır. Özellikle Vekî su yerine nebîz içiyor desem sezadır. Normalde bildiğimiz şıra aslında ama buradaki kokusu bana çok ağır geldi, bence epey mayalanmış. Kaldı ki şu ana kadar görüştüğüm pek çok hoca nebîzin helal olmadığını söylemişti. O yüzden biraz şaşırdım buradaki duruma. Burada durayım.

Ebû Bekir b. Ayyâş'ın rivayet birikimi de gayet iyi. İlerleyen yaşına rağmen mescitte haftanın dört günü ikişer dersi var. Ayrıca evinde de talebeler ile sürekli. Görebildiğim kadarıyla

derslerinin büyük kısmında Kur'ân kıraatiyle ilgili ihtilafları naklediyor. Meğer oldukça önemli bir kıraat uzmanıymış. Tabii ki ben daha ziyade rivayetleri ile ilgiliyim. Ancak birincisi derslerinde çok az hadis naklediyor, ikincisi rivayetlerini kendiminkilerle karşılaştırdığımda hiç de az olmayan oranda hata ile karşılaşıyorum. Bu durum sorun arz ediyor. Ne var ki hatalı da olsa mümkün olduğu kadar çok rivayetini edinmek istiyorum.

Bir diğer hocam burada herkesin İbn Ebî Zâide dediği Yahya b. Zekeriya. Altmış yaşını biraz aşmış çok birikimli bir hoca. İlk başladığım derslerden biri onunkiydi. Rivayetlerini konulara göre düzenlediği kitapları var ve neredeyse her zaman hafızasından okuyor hadislerini. Ancak bugün cumadan sonra yaptığı dersinde beni çok üzen ve şaşırtan bir şey oldu. Hoca dersin ardından bizlerle vedalaştı ve Medâin'e kadı olarak gitmek durumunda olduğunu söyledi. Üzüldüm, çünkü alamadığım yüzlerce rivayeti var, şaşırdım, çünkü devlet görevini ikiletmeden kabul ettiği zehabına kapıldım. Nasip.

Şu ana kadar düzenli takip ettiğim diğer iki hocam ise Muhammed b. Hâzim ile Abdullah b. İdris. İkincisinden başlayayım. Abdullah inanılmaz biri. Evinin yanındaki eski ve küçük bir mescitte yapıyor derslerini. Halkada mum gibiyiz. Arkadaşlar beni onun dersine sokmadan önce dil hatası yapmamam konusunda sıkı sıkı uyarmışlardı. Böyle durumlarda hocanın hata yapan kimseye hadis nakletmediğini söylemişlerdi. Geçen hafta böyle bir olaya şahit oldum. Talebeyi dersten çıkarttı hoca. Derslerinde genelde Mâlik'in *Muvatta*'ından nakilde bulunuyor, ben metni ezbere bildiğim için hiç zorlanmadım. Elimde üç dört farklı *Muvatta* rivayeti olduğunu öğrenince bana daha yakın davrandı hoca. Halife Harun hac dönüşünde buradayken kendisine Kûfe kadılığını teklif etmiş, hoca ise reddetmiş dediklerine göre. Sonrasında halifeden kendisine gelen yüklü ihsanı da kabul etmemiş. Halife "Bari çocuklarıma hadis naklet." deyince de, özel ders

vermeyeceğini, çocukları diğer öğrenciler gibi halkaya gelirse kabul edeceğini söylemiş. Prensip olarak devletten ihsan u atâ almayan, görev kabul etmeyen hocalardan olan Abdullah nebîz konusunda da buranın hocalarından farklı düşünüyor, ona göre nebîz haram. Allah'tan bir mâni çıkmazsa hocanın peşindeyim. Yarının dersleri için metin istinsah etmeye geçmeden önce hocam Ebû Muâviye Muhammed b. Hâzim ile ilgili intibalarımı da yazayım. Yetmişli yaşlarında âmâ bir hoca. İlk defa gözleri görmeyen bir muhaddisle karşılaştım. Sanıyorum onun kendisiyle yirmi sene geçirdiği A'meş'ten naklettiği rivayetlerin sayısı Vekî'ninkilerden fazla. Ancak Ebû Muâviye'nin farklı bir itikadi görüş olan ircâyı benimsediği de kulağıma geldi. Ben her hâlükârda derslerine devam etme niyetindeyim. Yalnız bundan haberdar olan bir arkadaşım Ebû Muâviye'nin dersine gittiğimi Vekî'nin duymaması gerektiğini, yoksa bana hadis nakletmeyeceğini söylediği için daha ihtiyatlı olmalıyım.

Bu şehirde özellikle fıkıh halkaları da inanılmaz yaygın. Hangi mescide girersem gireyim bizim sükûnet dolu ve hocanın ağzına baktığımız hadis halkalarının yanı sıra yüksek sesle müzakerelerin yapıldığı ve bazen çevredekileri rahatsız eden fıkıh halkalarını da görebiliyorum. Arkadaşlar bu halkalara girmekten çekiniyor nedense. Sanırım damgalanmaktan çekiniyorlar. Ben yine de bir yolunu bulup en azından bir meclise dâhil olmak niyetindeyim.

19 MUHARREM 183

Düzenim tamamen oturdu. Daha önce yazdığım hocalarım dışında birçok muhaddisin de dersine girdim. Kimine devam ediyorum, kimini ise tutmadım. Anladığım kadarıyla ilk tespit ettiğim ve derslerine başladığım hocaların birikimlerini aldığımda büyük oranda Kûfe hadislerini toplamış olacağım. Yalnız geçenlerde sadece Ebû Muâviye'nin A'meş'ten aldığı

bin beş yüz kadar rivayeti olduğunu öğrendim. Bu rakam biraz ürküttü beni. Ama Sevrî ile A'meş'in ilmini adam akıllı alabilsem yeterli benim için, onlar bir önceki neslin rivayetlerini derlemiş zaten. İbn Ebî Zâide'den boşalan dersleri iki yeni hocayla ikmal ettim: Hafs b. Gıyâs ve Muhammed b. Fudayl. Dersler gayet iyi gidiyor. Anladığım kadarıyla bu toprakların suyundan içen kimse Hz. Ali'yi fazilet açısından Hz. Osman'a önceliyor. Başka yerlerde olsa insan gerilir ama burada çok normal görülüyor bu. Muhammed b. Fudayl da bu kanaati söyleyenlerden. Hafs'tan özel bahsedeceğim birazdan. Hafs ve İbn Fudayl'ın birikimlerini kolaylayınca şimdi metinlerini istinsah ettiğim ama henüz tanışma fırsatı bulamadığım Abdullah b. Nümeyr, Hammâd b. Üsâme ve Fazl b. Dükeyn'in derslerine gireceğim inşallah.

Hocam Vekî ile irtibatım hayli sağlamlaştı. Haftanın bir günü beni de diğer bazı arkadaşlarımla yemeğe davet ediyor. Hadis çevrelerine girip çıkarken özellikle benden yaşça büyük olan iki kardeş, Ebû Şeybe'nin oğulları Abdullah ve Osman'ın çok yardımlarını gördüm. Geçen akşam onlarla birlikte hocanın evindeydik. A'meş'le tanışmasını anlattı. Epey güldük. Anlattığına göre A'meş'in yanına gidip hadis talebinde bulunmuş. O ise Vekî'yi biraz sorgulamış. Ruâs kabilesine mensup olduğunu duyunca "Cerrâh b. Melîh'i tanıyor musun, o da senin kabilenden?" diyerek farkına varmadan babasını sormuş. Vekî, Cerrâh'ın, babası olduğunu söyleyince "O hâlde git, babandan aylık olarak bana verilen on dirhemlik bağışı getir, ben de sana beş hadis nakledeyim." demiş. Vekî babasına gidip durumu söyleyince babası "Sana sadece yarısını veriyorum, hadislerin tamamını alınca gel, paranın diğer yarısını da al." demiş. Beş dirhemle A'meş'in yanına varan Vekî parayı hocanın avcuna koymuş, paranın eksik olduğunu anlayan hoca "Peki." Diyerek iki hadis nakletmiş ve susmuş. Vekî anlaşmalarının beş hadis nakli olduğunu söyleyince, paranın kalanını getirdiği takdirde üç hadis daha nakledeceğini ve bu

kurnazlığı Cerrâh'ın tavsiye ettiğini bildiğini de söylemiş. Kalan beş dirhem gelince üç hadis daha nakletmiş. Aralarındaki ilişki her ay başındaki bağış tevdiinde bu şekilde aylarca sürmüş. Meğer A'meş az hadis nakliyle tanınan biriymiş.

Daha önce dediğim gibi Vekî hadisleri hafızasından naklediyor ve rivayetleri inanılmaz ölçüde isabetli. Böyle bir şey görmedim. Ne bir kelime ekliyor ne bir kelime çıkarıyor. Ben onun Basra'da naklettiği rivayetlerin ciddi bir bölümünü kendisine arz etme ümidiyle almıştım. O rivayetlerin neredeyse tamamı burada naklettikleriyle birebir aynı. Bir akşam sohbet esnasında on beş sene boyunca hiç yazılı metne bakmadığını, sadece bir kez tereddüt ettiği bir hadis için bir sahifeye müracaat ettiğini söyledi. Bunun üzerine bir arkadaş "Hocam, Basralılar orada naklettiğiniz kırk hadiste hata yaptığınızı söylüyorlar." dedi. Hoca "Gençler, ben Basra'ya gittiğimde Abbâdân'da farklı meclislerde bin beş yüz hadis naklettim, eğer kırkı hatalı ise bu hiçbir şey değil." cevabını verdi. Gerçekten de bu oranda bir yekûn içerisinde kırk hatanın lafı olmaz.

Hafs b. Gıyâs çok yönlü biri, sadece muhaddis diyemem kendisine ama rivayeti çok. Aynı zamanda kadılık görevini de deruhte ettiği için haftada ancak bir gün hadis nakline vakit ayırabiliyor. Tabii biz ara ara evinde de yakalıyoruz hocayı. Öğrendiğim kadarıyla Halife Harun ilk başta kendisini Bağdat'ta Şarkıyye kadılığına atamış, ardından da Kûfe kadısı olarak tayin etmiş. Ancak bu görevi kabul etmesi üzerine Hafs ile yakın arkadaşı Vekî arasına soğukluk girmiş. Hâlbuki Hafs'ın ihtiyaç sahibi olduğu da biliniyormuş. Neyse, böyle bir hikâye işte. Bence şimdi de maddi durumu çok iyi değil ama cömert. Onun da diğer hocalarım gibi A'meş'ten çok rivayeti var. Yalnız hoca derslerde çok az hadis naklediyor. O yüzden onun rivayetlerini almak yıllar sürebilir. Ben durmadan istinsah ediyorum rivayetlerini ama kendisine arz edebildiklerim çok az. Bitiremeyeceğim gibi.

Bu hocaların yanı sıra rivayeti çok fazla olmayan ancak yaşı ileri bazı hocalarla da görüştüm son on gün içerisinde. Velîd b. el-Kâsım ile her ikisi de seksen yaşlarında olan Muâz b. Müslim ve Ömer b. Ubeyd bu hocalardan. Niyetim bir yandan ana dersleri takip ederken, diğer yandan umuma açık ders halkası olmayan bu gibi hocaların rivayetlerini de imkân ölçüsünde almak. Tek sorun zaman. Yetişemiyorum. Dört buçuk saat kadar uyuyorum, bazen daha az. Sağa sola koşturmaktan ve uykusuzluktan şikâyetçiydim yola ilk çıktığımda ancak şimdi her şeye alıştım. Henüz vaktim var burada, yorulma lüksüm ise yok.

13 SAFER 183

Hocaların dersleri arasında mekik dokuyorum ama bitmiyor. Artık bütün hocaların rivayetleri arasından seçtiklerimi kendilerine okumak daha makul gelmeye başladı. Dört binden fazla rivayetin iznini almışım şehre geldiğimden beri, yazdığım rivayetlerin sayısı ise on iki bini geçti. Asıl hocalarımın derslerinin yanı sıra yaklaşık yirmi gündür Abde b. Süleyman ile Ukbe b. Hâlid'in derslerine de giriyorum. Rivayetleri genelde tanıdık, nadiren de olsa bilmediğim rivayetler gelince istinsah ederken onları ayrı bir yere kaydediyorum, onların sadece başkalarından elde etmediğim haberlerine ağırlık verdim. Bu süreçte Ebû Bekir b. Ayyâş'tan rivayetlerinin tamamını nakletme izni aldım, zaten kendisine çok fazla haber arz etmiştim, geriye kalan kısmı da nakletmeme izin verdi. Onun dersinden muafım artık. Abdullah b. İdris'in rivayetlerini de kolayladım. Bu iki derste rahatlayınca İbn Nümeyr, Hammâd b. Üsâme ve Fazl'ın derslerine başladım. İbn Nümeyr'i görmemiştim, düşündüğümden daha yaşlıymış. Bilsem daha önce girerdim halkasına. Kendisi de dersi de çok katı, derste kalem açma sesine dahi tahammülsüz. O da derslerinde çok az hadis nakledenlerden. Hammâd b. Üsâme'nin rivayet birikimi de çok iyi. Bizzat kendisinin demesine göre sadece Hişâm'dan aldığı beş yüzden fazla hadis var. Bir dersinin ardından

Emevîler hakkında hayli olumsuz şeyler söyledi. Sahâbenin fazilet sıralamasına dair görüşüne ise henüz muttali olamadım. Önümüzdeki iki ay boyunca hocanın derslerine katılmaya niyetliyim. Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn ise elli yaşlarında sıkı bir hoca. Süfyân es-Sevrî'den ve A'meş'ten çokça rivayeti var. Anladığım kadarıyla çok gençken ilim talebine başlamış o da. Şimdi ise bir yandan ticari işlerini yürütüp diğer yandan hadisle meşgul oluyor. Ama hâline bakılacak olursa ticaretten çok hadisle ilgilendiği açık. Hoca çok fakir duruyor. Bir sefer dükkânına da gittim, ortağı daha önce kendisiyle tanışıp geçtiğimiz aydan itibaren derslerinden ayağımı kestiğim Abdüsselâm b. Harb'miş. Beni görünce derse gitmediğim için az payladı. Ben de bir şeyler geveledim.

Anlaşılan büyük hocaların rivayetlerini tam olarak toparlayamayacağım ancak görmediğim daha bir sürü hoca var. Niyetim Zeyd b. el-Hubâb ve Yahya b. Âdem ile de görüşmek, bakalım nasip olacak mı? Dediğim gibi en iyisi seçme yaparak derslere girmek. Şu an takip ettiğim dersler yeterli gibi, bir de arada az rivayeti olan hocaları sıkıştırsam bir yerlere tamam olacak. Daha az uyku, daha fazla saat gerek.

29 SAFER 183

Ne yaptım bu on beş gündür, nerede yattım nerede kalktım, ne kadar rivayet aldım, kimlerle görüştüm? Her şey birbirine giriyor gibi. Sürekli yeni dersler eklediğim için programa, zorlanmaya başladım. Ezberimdeki rivayetleri karıştırmıyorum ilginç bir şekilde ama bazen geceleyin yanlış dersin metnini istinsah edip derse girdiğim ve mahcup olduğum durumlar söz konusu. Ancak sanıyorum bazı hocalar da bana, zayıf bünyeme acıyor. Biraz fazla yesem tüm gece zehir oluyor. Geçen gün Vekî yemeğe davet etti yine. Mükellef bir sofra hazırlatmıştı. Yemek öncesinde her zaman olduğu gibi iki hizmetli ibrik ve leğen tuttular ellerimizi yıkamamız için. Hocanın ma-

şallahı var, bana da ısrar etti biraz yemem için. Bir de "Size genç nebîzi hazırladım." deyip onu ikram etmesin mi! Allah'ım bin bir zahmet kurtuldum içmekten. Evin yolunu zor buldum gece şiş karnımla. Hoca biraz buradaki ilişkilerden bahsetti, resmî görev alanları çekiştirdi, maddi özgürlüğün öneminden dem vurdu. Biraz sıkıldım ortamdan. Hoca nebîzi içtikçe açılıyor, neşeleniyor.

Zeyd b. el-Hubâb'ın dört beş dersine girdim bu arada. Zaten rivayetlerinin büyük çoğunluğunu farklı hocalardan almışım. Yine de iki yüz kadar rivayetini alıncaya kadar halkasına devam edeceğim. Aslında bazı fakihlerin halkasına da girmek istiyorum ama nasıl olacak düşünmem lazım. Çünkü hocalarımla araları pek iyi değil, o halkalarda görülmem hoş olmaz.

Buraya asıl kaydetmem gereken şey ise daha özel bir durum. Bilmiyorum nasıl yazsam. Dün dersten sonra Fazl b. Dükeyn yanına çağırdı beni ve ailem hakkında epey bir soru sordu, maddi durumumuzu, ileride ne yapmayı düşündüğümü filan. Lafı nereye getireceğini anlayamadım. Sonunda kendisinin iyi yetişmiş bir kızı olduğunu, beni damadı olarak görmeyi istediğini söyledi. Nasıl da kızarıp bozardım. Ne diyeceğimi bilemedim. On sekiz yaş evlenmek için uygun da hiç düşünmemiştim ciddi olarak, hele de gurbette. Düşünmek için süre istedim ama ailemden habersiz hareket edemeyeceğimi de ekleyebildim. Bugünkü bütün dersler zehir oldu. Acaba nasıl biri, kaç yaşında, Fazl'ın rivayet birikimi çok iyi, Kûfe'de kalmak bir ömür vs. Bu satırları yazdığım sırada ise daha soğukkanlıyım. Olumlu cevap veremem hocaya. Babamın neler diyebileceğini de tahmin edebiliyorum... Bir de dikkatimi dağıtmamam gerekiyor şu kısıtlı günlerimde. Ama hocaya nasıl diyeceğim bunu, bilmiyorum.

BAĞDAT: MİHNE VE İSYAN

Mu'tasım'ın ardından iktidara gelen Vâsik-Billâh ilk hükümranlık yıllarında halka türlü ihsanlarda bulunmuş ve geniş kitlelerin beğenisini kazanmıştı. Ayrıca birtakım isyan hareketleriyle de uğraşmış ve türlü başarılar elde etmişti. Yönetime gelmeden önce mihne uygulamalarını benimsemediği ve muhaddislere yapılan uygulamaları eleştirdiği biliniyorsa da iktidarının üçüncü yılında farklı beldelere yazdığı mektuplarla muhaddis ve fakihlerin Kur'ân'ın yaratılmışlığı konusunda sorguya çekilmelerini emretmişti. Onun tutumunun değişmesinin sebebi Kâdılkudât Ahmed b. Ebî Duâd'dı ve olayların yeniden başlaması özellikle muhaddisler arasında huzursuzluklara sebebiyet vermişti. Son yıllarda zaten iyice yıpranmış olan Ali b. el-Medînî'nin yanı sıra Ahmed b. Nasr el-Huzâî ve Mu'tasım zamanında sorgulanmak üzere Mısır'dan Bağdat'a getirilip hapse atılan Nuaym b. Hammâd ilk sorguya tâbi tutulan muhaddislerdi. Ali bu sorgulamada istenenleri söylemeyince bir süre hapse atılmış, dayanamayıp istenilen ifadeyi verince salınmıştı. Ahmed b. Nasr ve Nuaym ise direnç göstermişlerdi. Nuaym hapiste vefat ederken ilk sorgunun ardından biraz da şehirdeki konumundan dolayı serbest bırakılan Ahmed b. Nasr bambaşka bir harekete girişecekti. Nuaym'ın vefatı herkesi yasa boğmuş, bir kez daha istenenleri söyleyen Ali'nin hadis çevreleri nezdindeki itibarı iyice zedelenmişti.

Mihnenin yeniden başlamasıyla başta Ahmed b. Hanbel olmak üzere kendisinin de içerisinde yer aldığı bazı muhaddislerin halka açık dersler yapmaları yasaklanmıştı. Yaşı altmışı geçmiş bir muhaddis olarak bir kez daha gizli hadis derslerine başlamak zorunda kaldı. Ahmed ayrıca evinde gözetim altında tutuluyordu. Zaman zaman geceleri gizlice Ahmed'i ziyaret ediyordu. Bu gece ziyaretlerinin birinde kimi tüccar, kimi devlet görevlisi olan Bağdat'ın bazı nüfuzlu kimseleri de evdeydi. Vâsik'in küttâblarda da Kur'ân'ın yaratılmışlığı tezinin okutulacağını, Müslüman esirlerden bu öğretiye inanmayanların Bizans topraklarında bırakılacağını ve sınır boylarındaki bazı komutanların boynunun vurulacağını duyurması üzerine bu kişiler Ahmed'e gelip isyan etmek üzere fetva istemişlerdi. Onlara göre artık bıçak kemiğe dayanmıştı. Çeşitli badirelerden geçen Ahmed ise muhaddislerin genel siyasi duruşu çerçevesinde hareket ederek isyan etmeyi doğru bulmamış ve onlara sabırlı olmalarını telkin etmişti. Ancak bu buluşma bir şekilde halifenin kulağına gidince Ahmed'in üzerindeki tarassut artırılmış, cuma namazları için bile evinden çıkmasına izin verilmemişti. Ahmed, Vâsik'in ölümüne kadar sadece oğulları ile yeğenine hadis nakledebilmişti.

Ahmed b. Hanbel'den istedikleri cevabı alamayan eşraf Ahmed b. Nasr el-Huzâî'nin etrafında toplanmıştı. Ahmed b. Nasr'ın dedesi Abbâsîlerin kuruluşunda aktif görev aldığı gibi babası da devlette mevki sahibi biriydi. Hatta şehirde babasının adıyla bilinen bir çarşı dahi vardı. Dolayısıyla onun siyasi erke karşı duruşu pek çok açıdan anlamlıydı. Ayrıca o hem dinî duyarlılığı yüksek hem de doğru bildiğini açıktan söyleyen, sözünü hiç kimseden esirgemeyen etkin bir muhaddisti. Hadiselerin olduğu yıllarda yetmişli yaşlarındaydı. Yanına halife hakkında olumlu kanaat serdedenleri sokmayan Ahmed b. Nasr, mihnenin yeniden başladığı günlerde "Şimdi ders zamanı değil." diyerek hadis nakletmeyi bırakmış ve siyasi toplantılar yapmaya başlamıştı. Devletin güvenlik biriminde çalışanların, tüccarların

ve muhaddislerin iştirak ettiği özel toplantılarda Kur'ân'ın yaratılmışlığı görüşünü benimseyenleri sert bir dille eleştiriyor, dinden çıkmakla suçluyor, Vâsik'e hakaretler ediyordu. Kendisi de bu gizli toplantılara iki üç kez katılmış, gidişatın iyi olmadığını sezerek bu çevreden ayağını kesmişti.

Rebez-i Amr b. Atâ'da gerçekleşen ve hayli ateşli geçen bir toplantının ardından çevresindekiler isyan etmek üzere Ahmed b. Nasr'a biat etmişlerdi. Ancak onu ve çevresini yakından takip eden ve içeride adamları olan vali hem mecliste konuşulanlardan hem de bu biatten haberdardı. İsyan başlamadan o ve yakın çevresindekiler yakalanıp apar topar Sâmerrâ'ya gönderildi. Vâsik bizzat iştirak ettiği sorgulamanın halka açık yapılmasını emretmişti. O yüzden Ahmed b. Nasr'a sorulan her bir sorudan ve onun verdiği cevaplardan Bağdat'takiler de haberdar olmuştu. Vâsik'in çevresindeki bazı kimseler saçı sakalı ağarmış Ahmed'in yaşlılığını bir mazeret olarak dile getirseler de o kendisinden istediği cevapları alamayınca bazı fakihlerden onun dinden çıktığı yönünde fetva almış ve Ahmed'i bizzat kendi elleriyle öldürmüştü. Vücudu Sâmerrâ'da defnedilse de kesilen başı Bağdat'a gönderilip şehrin hem doğu hem batısında günlerce gösterildikten sonra yıllarca bir muhafızın koruması altında evinin yakınında teşhir edilmişti. Bu görüntü hem halkın hem de muhaddislerin nefretine sebep olduysa da hiç kimse bir şey diyememişti. Kendisi kına çalınmış bu başı Bağdat'a ilk getirildiği günlerde görmüş ve evinden çıkamayan Ahmed b. Hanbel'e de gördüklerini anlatmıştı. Nuaym'ın ardından Ahmed b. Nasr'ın da şehadeti ve bedeninin maruz kaldığı çirkin muamele hadisçileri bir kez daha kahretmiş, siyasetçilere ve onların tavırlarını onaylayan ilim adamlarına karşı nefretlerini artırmıştı. Ayrıca Ahmed b. Hanbel'in devlete isyan etmeme tavrının haklılığı da anlaşılmıştı.

Ev hapsi günlerinin henüz başlarında Ahmed b. Hanbel ile yaptıkları bir görüşmede başlarına gelen musibetlerin sünnete sarılmadaki zayıflıklarından kaynaklandığı kanaatine

varmışlardı. Bundan dolayı özel halkalarda sünneti daha bir gayretle anlatmanın ve bazı sünnetleri diriltmenin gerekliliğinden söz etmişlerdi. Ahmed bu konuşmadan sonra ilk defa haylice ağarmış saç ve sakallarını sarıya boyamış ve çevresine de böyle yapmalarını tavsiye etmişti. Onu takiben kendisi ve diğer muhaddisler de kına ya da safran ile saç ve sakallarını boyamaya başlamışlardı. Aslında bu tavrın bir anda toplumda yaygınlaşması sadece sünneti diriltme anlamına gelmiyor, aynı zamanda muhaddislerin siyasi iktidar karşısındaki etkinliğini de gösteriyordu. Bu alışkanlığını vefat edinceye kadar mümkün mertebe sürdürmüştü.

Mihnenin bu ağır günlerinde ilk başta devrin yazım geleneğine uyarak elindeki bazı rivayetleri sahâbî sırasına göre tertip ettiği bir eseri hazırlamakla meşgul olmuştu. Bu işi bitirdiğinde ise Bağdat'tan uzaklaşmanın iyi olacağını düşünerek doğuya sevk ettiği ticari kervana iştirak etmişti. Gidiş ve dönüş yolunda uğradığı şehirlerde hem ticaretini yapmış hem de tertip ettiği derslerde Bağdat'taki durumu, muhaddislerin sıkıntılarını, sünneti ihya etmenin önemini anlatmıştı. Nişabur ve Merv'deki derslerinde özellikle de mihne dolayısıyla buralara gelen eski dostlarıyla buluşup mevcut durumu istişare etme imkânı bulmuştu. Dönüş yolunda iken tellalların Vâsik'in Sâmerrâ'daki sarayında öldüğüne ve yeni halifenin Mütevekkil olduğuna dair ilanlarını duyduğunda biraz ferahladı. Mütevekkil hakkında anlatılanlar hadisçilerin biraz soluklanacağına işaret ediyordu. Bizzat katıldığı bu son ticari yolculuğunun ardından yine Horasan Kapısı'ndan Bağdat'a girerken kırk beş sene önce ilk büyük rihlesinde girdiği rüya şehri, devletin, kendilerinin ve şehrin geçirdiği dönüşümleri ve ömrünün buraya yerleşmesinden bugüne kadar geçen ve pek çok dostluğun zedelendiği, pek çok arkadaşın yitirildiği çalkantılı on beş senesini düşünüyordu. Altmış yedi yaşındaydı ve gerçekten de iniş çıkışlarla geçen dünya hayatında mutlak rahatlık aramamak gerektiğine inanmıştı.

25 REBİÜLEVVEL 183

Vekî, Muhammed b. Hâzim, Ebû Bekir b. Ayyâş ve Hammâd'ın derslerine devam ediyorum hâlâ. Abdullah b. İdris, Abdullah b. Nümeyr ve Muhammed b. Fudayl'ın rivayetlerini ise tamamen aldım. Özellikle Muhammed'in birçok konulu çalışması var. Onların derslerini bırakınca Yahya b. Âdem, Muhammed b. Bişr ile iki yaşlı hoca Musa b. İsa ve Ali b. Gurâb'ın derslerine başladım. Ancak yirmi gündür devam ettiğim Yahya'nın derslerine bundan sonra gitmeyeceğim, çok fazla rivayeti yok ve ilgisi daha ziyade Kur'ân ilimlerine dair. Ondan Zeydî olduğu söylenen Hasan b. Salih'in rivayetlerini aldım büyük oranda. Musa ve Ali'nin rivayetleri de on güne kalmaz kendilerine arz edilmiş olacak. İstinsah ettim, dersleri bekliyorum. Onları bitirince daha başka hocaların derslerine gireceğim inşallah. Genel olarak atladığım bir hoca yok muhtemelen, ancak her gece iki yüz civarında hadis istinsah etsem de rivayetler bitmiyor. Ezberleri arkadaşlarla sürekli tekrar ettiğimiz ve aynı hadisi belki sekiz on hocadan dinlediğimiz için elhamdülillah unutma ve karıştırma sorunu yok. Ayrıca ben önemli Kûfeli hocaların rivayetlerini Basra'da da aldığım için işim daha rahat. Çoğu tanıdık rivayetlerin.

Hocam Fazl'la konuştum, durumumu anlattım, evlilik için kendimi hazır hissetmediğimi, yaşantımı Semerkant'ta sürdürmek istediğimi, zaten en geç iki ay sonra da buradan ayrılacağımı söyledim. Biraz bozuldu gibi ama ne yapayım?

Üzerimden bir haftada atamadım olayın şokunu. Bir de evlensem demek ki aylarca kendime gelemeyeceğim. Burada hepi topu bir aydan biraz fazla vaktim var.

Geçenlerde Kûfe'ye ilk geldiğim günlerdeki hedeflerimden birini gerçekleştirdim. Hadis halkasından bir saat kadar önce mescide geldim ve re'y/fıkıh halkalarından birine girdim. Halkaya kimin girip çıktığı görebildiğim kadarıyla pek önemsenmiyor. Halkanın ortasındaki kişi, soru geldikçe kendi hocası Ebû Hanîfe'den veya Hammâd b. Ebî Süleyman ile İbrahim en-Nehaî'den fetvalar naklediyordu. Halkanın işleyişi bizimkilerden değişikti. Bizim derslerde ya hoca okur hadisleri, talebe dinler ya da talebe okur hoca dinler. Amaç, sonuçta rivayetin kontrolü. Burada mesele hadis nakli değil görebildiğim kadarıyla. Çünkü hocaya fıkhi bir soru soruluyor, o da üst nesilden birinin fetvasını söylüyor. Bazen kendi aralarında hararetli tartışmalara tutuştular. Her biri bir söz nakletti, kimi kıyasa gitti, kimi kendi fikrini söyledi. Ders bitmeden sessizce ayrıldım. Bu ders düzeni beni sarmadı.

17 REBİÜLAHİR 183

Bugün bazı vefatları kaydetmekle başlayayım. İki gün önce hocam Musa b. İsa vefat etti. Son bir haftası zor geçti merhumun. Sonra Basra'dan hocam Yezîd b. Zürey'in vefat haberi geldi, meğer geçen senenin şevvalinde vefat etmiş. Yezîd sünnete çok bağlı, diğer fırkalara karşı tavizsiz biriydi. Allah ikisine de rahmet eylesin. Aslında şu ana kadar öğrendiğim vefat tarihlerini ezberlemenin yanı sıra ayrı bir dosyaya da yazıyorum. Çokça lazım olacağını söylemişlerdi. Gerçekten de geçenlerde yaşadığım bir olay sayesinde bunun önemini anladım. Şehrin dış mahallelerinden birinde ihtiyar bir hocanın olduğunu söylediler, biz de iki arkadaş denilen adrese gittik. Gerçekten de avluda bir pir-i fâni oturuyordu. Niyetimizi söyleyince bize içeriden bir nüsha getirdi ve yazdırmaya

başladı. Daha ilk hadiste "Hocam Şa'bî bana nakletti ki," diye söze başlayınca irkildim, arkadaşla göz göze geldiysek de dinlemeye devam ettik. Altı hadis nakledip susunca sonra ben söz istedim ve "Hocam, Şa'bî'yi ne zaman işittiniz?" dedim. "111 senesinde." cevabını verdi. Adam düpedüz yalancıydı ya da tamamen bunamıştı. Çünkü Şa'bî 103'te vefat etmişti. Bir şey demeden teşekkür edip çıktık yanından.

Vefatların dışında özellikle Zekeriya b. Adî gibi Bağdat'a göç eden hocalar da oldu, daha önce de olmuş. Onların bir kısmının resmî görevlerle buradan ayrılmaları ilginç. Onlarla Bağdat'ta görüşmeyi ümit ediyorum. İbrahim b. Muhammed adlı bir hoca ise Dımaşk'a gitti. Güzergâhımda yok orası, aslında oraya has birtakım rivayetlerin olması muhtemel. Bir de Mısır'a gidemeyeceğim kesin. Ama dediklerine göre gitmeye değecek muhaddisler yokmuş orada. Bağdat dışında sadece Vâsıt var görmem gereken. Bakalım, belki Bağdat'tan sonra dönerim oraya.

Bugün son olarak şahit olduğum ilginç bir olayı yazayım. İkindiden sonra Temîm kabilesi mezarlığında toplantı olacak dendi ve beni de çağırdılar. Gittim. Meğer vali adını ve yerini bilmediğim bir seferin ganimetini dağıtacakmış. Bir muhasebeci sınır boylarından henüz dönen gazileri ya da şehit olanların isimlerini yüksek sesle okudu, gaziler ve şehit yakınları sırayla yığının yanına gitti ve her birine yüklü miktarda dinarla dolu olduğunu tahmin ettiğim keseler verildi. Bir yanda gülen çehreler, diğer yanda şehit haberlerini alanların ağlaşmaları tarifi zor bir sahne oluşturdu. Hayat işte. Bir varsın burada, bir yoksun. Yeni ayın ortalarında Kûfe'den ayrılmayı düşünüyorum. Bir an önce Bağdat'a gitme arzusu çok kuvvetli içimde. Özellikle hem Basra'da yakalayamadığım İbn Mehdî gibi yeni hocalarla görüşmek hem de Basra'dan ve Medine'den oraya giden bazı hocalarıma kavuşmayı ve tabii ki bazı rivayetlerini kontrol amaçlı kendilerine arz etmeyi istiyorum.

12 CEMAZİYELEVVEL 183

Son bir aydır görüşmediğim birçok hocanın dersine girdim. Kiminin nüshasını hızlıca okudum kendisine, kimi de az bir şey okusam da rivayetlerin hatasız olduğunu görüp metinlerini nakletme hakkı verdiler. Özellikle Ca'fer b. Avn ve Kabîsa b. Ukbe üst düzey hocalar. Ca'fer ile çok daha erkenden görüşmeliymişim. Hem yaşı ve rivayeti saygıya değer hem de çok dindar ve mütevazı biri. Mis'ar'dan çokça rivayeti var.

Kabîsa'dan da Süfyân'ın pek çok rivayetini aldım. Asıl hocalarımın rivayetlerini ise tamamen yazdım gibi ama kendilerine kontrol amacıyla sunamadığım rivayetler de var. Olduğu kadar, ne yapayım. Dolayısıyla artık toparlanma vakti geldi. Bir haftaya kalmadan ayrılma niyetindeyim buradan. Ev sahibi ile de görüştüm, odaya şöyle bir baktıktan sonra son kirayı almaktan vazgeçti. O çıkınca odamın sefaleti gözüme çarptı. Her taraf yığın yığın nüsha, kalem çöpleri, ne zamandan kaldığı belli olmayan, ara ara suya batırıp yumuşatarak yediğim ekmek...

Şu ana kadar hiç duymadığım yüzlerce hadisi ve tabii ki unutulmaz anıları bu şehirde işittim. Geçenlerde arkadaşlarla yolculuğun zorluklarını, gurbeti, geçinme meselelerini konuşurken anlattıkları resmen kanımı dondurdu. Meğer bu çevrede biliniyormuş da tek işitmeyen benmişim. Demelerine göre şu ana kadar benim Mekke'den buraya geldiğim güzergâhta da Yemen ile Mekke arasında da pek çok ilim talibi can vermiş. Ancak bunlar daha ziyade binek parası olmadığı için yürüyerek bu yolları aşan kimselermiş. Yüzlerce fersah yürüdükleri yolculuklarını anlattılar. Ufak bir dalgınlıkla yol kaybedildiğinde kurtulmak zor diyorlar. O yüzden yolculukta en az iki kişi olmak gerekliymiş. Bunun dışında Fırat ve Dicle'de boğulan arkadaş ya da hocalarından da bahsettiler. Özellikle sandalların alabora olması veya köprü olmayan yerlerden geçerken bu gibi tehlikeler söz konusu oluyormuş. Allah

muhafaza. Buralarda bu gibi bir sebeple kalma korkusu düştü içime. Maddi olarak iyi durumda olmam beni en azından yolun bazı tehlikelerinden korudu herhâlde. Yine de dikkatli olmak gerek.

İki gün sonra çıkacağım yola. Bütün bu anlatılanlara rağmen Bağdat'a giderken çok fazla sorunla karşılaşmayacağımın garantisini verdi arkadaşlar. Yolun çok iyi olduğunu, sık sık gidip gelen yolcularla karşılaşacağımı söylediler. Birilerini bulabilirsem ne âlâ, ya değilse yalnız gideceğim. Üç dört gündür görüşebildiğim hoca ve arkadaşlarımla helalleşiyorum. Nüshalarımı da bugünden itibaren toplamaya başlayacağım.

25 CEMAZİYELEVVEL 183

Beşinci günüm Bağdat'ta. Kûfe'den buraya yalnız başıma altı günlük bir yolculukla geldim, mesafe otuz fersah kadarmış, çok zorunlu durumlar hariç neredeyse hiç duraklamadım. Özellikle yola devam ettiğim bir gece epey korkunca sonrasında hava sıcak olmasına rağmen hep gündüzleri yol aldım. Sırasıyla Sûku Esed, Kasru İbn Hübeyre ve Melik Nehri üzerindeki Kûsî köprüsünden geçerek vardım Bağdat'a. Farklı milletlere ait çeşitli yerleşim yerlerine de rastladım. İlginç bir yol tecrübesiydi. Ancak gün henüz ağarırken yaklaştığım şehrin dairevi şekli o ana kadar gördüğüm manzaralardan daha ilgi çekiciydi. İşaret taşları beni ilk başta İsa Nehri'ne götürdü. Bazı gemilerin yolculuk yaptığı nehrin üzerindeki köprüden geçtim. Ardından da Sarât Nehri üzerindeki köprüden geçip Kûfe Kapısı'ndan şehre girdim. Açıkçası ilk başta iç şehre girme amacım Merkez Cami'i bulup orada bazı hocalardan kalacak yer için tavsiye almaktı. Halkın "Altın Saray" dediği devasa sarayın yanındaydı Mansûr Camii. Görüştüğüm bazı kimseler beni şehrin doğusuna yönlendirdiler, maddi imkânım olduğunu ihsas edince Şarkıyye mahallesinde yerleşecek bir mekân bulabileceğimi söylediler. Bu sefer iç şehirde biraz

turlayıp Basra Kapısı'ndan çıkıp denilen yere gittim. Biraz soruşturmayla en az altı ay kalacağımı beyan ederek aylık sekiz dirheme bir oda kiraladım. Yakınımdaki çarşıya gitmeye mecalim olmadığından eşyalarımı indirdikten sonra eyerimin üzerindeki kilimleri yere serdiğim gibi uyumuşum. Sonraki gün para işlerini halletmek için babamın kaydettiği dükkânı kumaşçılara hasredilmiş cadde üzerinde sora sora buldum. Hayli yaşlı bir tüccar bana başta pek güvenmedi gibiyse de babamın mühürlü mektubunu görünce yakınlık gösterdi. Hâlimi hatırımı, nerelere uğradığımı filan sordu. Saydığım isimler pek de etkili olmadı amcada, ne anlasın bu işlerden. Neyse, bir miktar dinar aldım ve ihtiyacım olunca yine geleceğimi söyledim. Çünkü yanımda çok fazla altın bulundurmak istemiyorum.

Sonraki günlerde peyderpey tanıdım çevreyi. İlk başta hocam İbn Uleyye ve Basra'da görüşemediğim İbn Mehdî'nin ders halkalarını buldum. İbn Uleyye yaklaşık üç senenin ardından beni yeniden görünce sanırım sevindi. İki dersine girdim, ikisi de Basra'daki dersleri ile kıyas kabul etmeyecek ölçüde kalabalıktı. Biraz çekinerek Abdurrahman b. Mehdî'nin dersinin yerini ve zamanını da ondan öğrendim, Allah'tan ders gün ve saatleri çakışmıyordu. Bu hocalar kadar önemli olan diğer isim ise tabii ki hayli ileri yaşlarında olan Hüşeym b. Beşîr'di. Ancak bugün evinin avlusunda yaptığı dersine girdiğimde gördüğüm gibi sekseninde bir hoca da beklemiyordum açıkçası. İntibalarımı uzun uzun yazacağım, hocalarımı biraz daha tanıdıktan sonra. Sadece bugünkü derste tanıştığım iki üç kişiyi özellikle kaydetmem gerek. Bunlardan biri benden bir yaş büyük olan Ahmed b. Hanbel adlı bir genç. Sanırım dört senedir hocanın dizinin dibindeymiş, rivayetlerini büyük oranda almış. Hocanın rivayetlerini istinsah etmek için nüshalarını rica minnet aldım. Çok parlak bir tip. Meğer daha önce Medine'de tanıştığım Yahya'nın da yakın arkadaşıymış ama bugünkü derse gelmeyen Yahya ondan biraz büyükmüş.

Tanıştığım ikinci kişi ise Süleyman eş-Şâzekûnî. Gözlerinden zekâ fışkıran biri. Öyle ki bu gencin herhangi bir şeyi öğrenirken hiçbir şekilde zorlanmayacağını insan beş dakika konuşunca anlıyor. Aynı dersin ardından kendileriyle Basra'da tanıştığım Amr b. Ali ve Ali b. el-Medînî adlı iki arkadaşla da görüştük. Her ikisi de kendilerini inanılmaz geliştirmişler. Özellikle Ali'nin çok başarılı bir muhaddis olacağını şimdiden söyleyebilirim. Allah'ım buradaki herkes çok kuvvetli. Biraz çekindim açıkçası. Yatmadan önce en az iki saat metin istinsah etmem gerek.

20 CEMAZİYELAHİR 183

Herhâlde şu ana kadar hiç yaşamadığım bir temponun içerisindeyim. Gördüğüm şehirleri, yoğunluk ve yorgunluklarımı düşününce burayı bambaşka bir yere oturtmam gerek. Sanırım son bir aydır Kûfe'dekinden daha çok koşturuyorum. Hava çok sıcak, odamın damında yatıyorum ve geceleri rivayet istinsah ediyorum. Ancak bu deftere elim değmiyor, her gece yüzlerce hadis yazmak zorundayım. Gündüzleri dersleri kovaladığım gibi, şimdiye kadar şahit olmadığım kalitede müzâkere halkaları düzenliyoruz arkadaşlarla. Basra ve Kûfe'de de ders öncesi ve sonrasında buluşup bazı hadis meselelerini konuşurduk ama burada çok daha derinlikli buluşmalar gerçekleşiyor. Ahmed, Yahya, Süleyman, Züheyr b. Harb, Amr ve Ali b. el-Medînî düzenli olarak buluştuğumuz arkadaşlar. Şimdi biraz hocalardan bahsedebilirim. Önce Hüşeym'le başlayayım. Daha önce yazdım sanırım, hoca derslerini neredeyse hep evinde yapıyor, daha ziyade de avluda ya da avlu ile iç kapıyı bağlayan dehlizde. Hep mi böyleymiş, yoksa iyice yaşlandığı için mi böyle bilemiyorum. Haftada sadece bir gün camide ders veriyor. Aslen Buharalıymış, bu durum biraz daha yakınlaşmamızı sağladı. Kendisine soru sormaktan çekinilen kimselerden. Derslerinde neredeyse her zaman hafızasından olmak üzere çokça hadis okuyor. Pek çok kimseden

nakilde bulunuyor. Ancak naklettikleri ile ezberlerim arasında karşılaştırma yaptığımda ilk intibalarım özellikle Mansûr b. Zâzân ve Yunus b. Ubeyd rivayetlerinde neredeyse hiç hatası olmadığı yönünde. Demelerine göre yirmi bin civarında hadisi varmış. Hepsini alamayacağım kesin de inşallah imkânım oldukça devam edeceğim derslerine. Ders sonralarında bazı hatıralarını da paylaşıyor bizimle. Bazen rivayetlerden daha zevkli oluyor bunları dinlemek. Mesela küçüklüğünde babası hadis talebine izin vermemiş onun ama o gizlice Kadı Ebû Şehbe'nin daha ziyade fıkıh ağırlıklı olan derslerine gidermiş. Bir gün hasta olup derse gidemeyince kadı ve derstekiler evde onu ziyaret etmişler, bunun üzerine babası oğlunun saygı gördüğünü müşahede edip ilim talebine izin vermiş. Bir diğer seferinde anlattığına göre kendisi, 123 senesi hac mevsiminde Mekke'de Zührî'nin derslerine devam etmiş, onun üç yüz kadar hadisini yazıp kendisine arz etmiş. Ancak sonradan bir fırtınada defteri uçup gitmiş, defteri bulamayınca sadece doğruluğundan emin olduğu dokuz Zührî hadisini hafızasından nakletmekle yetinmiş. O zamandan beri de hadisleri ezberlemeye önem vermiş. Düşünüyorum da benim nüshalarım gitse ne olur? Vallahi bir süre kendime gelemem, çünkü üzerlerinde rivayet dışında bir sürü not var ama neredeyse tüm hadislerimi ezbere biliyor olmam büyük avantaj. Bir de hangi bağlamda naklettiğini hatırlamıyorum ama kendi dedesi ile Şu'be'nin babasının, Haccâc b. Yusuf'un Vâsıt'taki sarayının inşasında bir arada olduklarını söylemişti. Neyse işte, hoca böyle. Farklı bir şey işittiğimde yine yazacağım buraya.

Abdurrahman b. Mehdî'ye tek kelimeyle hayran kaldım. Elli yaşındaymış ve şu ana kadar karşılaştığım çoğu muhaddisten farklı biri. Buraya yerleşeli yaklaşık dört sene olmuş. Mansûr Camii'nde düzenlediği dersleri çok disiplinli. Hoca hafızasından naklediyor hadisleri, yanında nüshalarını bulundurmuyor. Çok fazla hadis nakletmiyor oturumlarda. Ders esnasında kendi aramızda konuşmak, kalem açmak, gülmek,

kıpırdamak asla mümkün değil. Ben şahit olmadım ama derste konuşan ya da gülen birini gördüğünde direkt dersi bırakıp camiyi terk ediyormuş. Bundan dolayı derste mum gibiyiz. Arkadaşlar maddi durumunun iyi olduğunu, inci ticareti ile uğraştığını söylediler. Zaten görünüşü de bu bilgiyi teyit ediyor: Pantolonu, cübbesi, nalınları, işlemeli sarığı. Birikimi büyük oranda Basra'ya dayanıyor. O yüzden Basra çevrelerinde edindiğim rivayetlerle karşılaştırma imkânı da buluyorum hadislerini. Farklılığı ise râvi tenkidine müstakil bir gün ve ders tayin etmesi, ayrıca talebeleri hadislerin muhtevası üzerinde düşünmeye teşvik etmesi, hadisin fıkhından bahsetmesi. Bu iki hareket tarzını Yahya el-Kattân'da da görmüştüm ama Abdurrahman hukuki tavırlarında ona nazaran hadisçilerin meşrebine daha yakın. Ders ardından gerçekleşen bazı kısa müzâkerelerde ya da râvi tenkidine tahsis ettiği meclislerinde rivayet birikiminin sınırsızlığını daha rahat görebildim. Sanki her bir konuda yüzlerce rivayet biliyor gibi.

Daha başka hocalarla da tanıştım ama Hüşeym, İbn Mehdî ve İbn Uleyye'nin rivayetlerini iyice toparlamadan onların derslerine gitmeyi düşünmüyorum. Zaten İbn Uleyye'ninkileri Basra'da büyük oranda almıştım. Sanırım bir süre sonra Ali b. el-Ca'd, Muâviye b. Amr ve Muhammed b. İsa b. Necîh'in derslerine gidebilirim. Geçenlerde arkadaşların Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî diye birinden bahsettiğini işittim, daha ziyade siyer ve tarih rivayetleri naklediyormuş. Belki onun da derslerine iştirak ederim. Bir de buradaki hocaların giyim kuşamları da şimdiye kadar gördüklerime benzer. Hocalar belli bir kumaştan yapılan giysileri giyiyor, hoca olmayanlar giyemiyormuş onu. Arkadaşların kadı olduğunu söylediği kimselerin giyimleri ise çok daha gösterişli. Taylasândan cübbeleri ve yüksek sarıkları var. Bir de şehrin doğu yakasına hiç geçmemiştim. Geçen arkadaşlar beni Huld Sarayı'nın olduğu yere götürdüler. Cennet gibiydi sarayın etrafı. Ama yine de burayı baharda tam çiçekler açarken görmeyi çok isterim.

17 CEMAZİYELEVVEL 241 - AKŞAM

Akşam namazının ardından eve döndü ve eşiyle mütevazı bir yemek yediler. Eşinin hakkını ödemesi mümkün değildi. Yıllar yılı bitmek tükenmek bilmeyen dersler, değişen çevreler, arkada bırakılan dostlar, sabırla bitmesi beklenen yolculuklar, evlerinin içinden hiç eksilmeyen tomar tomar kâğıtlar, gelen gidenler, hesap kitaplar... O da yaşlanmıştı kendi gibi. Eşiyle biraz sohbet edip eski günleri yâd ettiler. Vakti gelen yatsı namazını evinin az yukarısındaki mahalle mescidinde kılıyordu, genellikle de namazı o kıldırıyordu. Eve döndüğünde yatma vakti gelmiş olsa da bugünkü râvi bilgisi dersinde bahsi geçen râvi hakkında küçük bir araştırma yapması gerekiyordu. Aksi takdirde uykuya dalması güçleşecekti. Muhammed b. Humeyr/Himyer adlı râvi Şamlı bir isnâdda geçiyordu ve bu bölge ile ilgili bilgi birikimi çok fazla değildi. Yine de kendisi hakkında bir yargıya varacak oranda rivayete ve değerlendirmeye sahip olduğunu düşünüyordu. Öncelikle râvilere dair kanaatlerini derlediği kitapçığına baktı. Tahmin ettiği üzere râvi orada geçmiyordu. Bunun üzerine büyük oranda Kûfe ve Basra dışındaki beldelere dair rivayetlerin bulunduğu tomarlara yönelip onları karıştırmaya başladı. Râvinin adı bir isnâdda Muhammed b. Himyer b. Üneys, bir diğerinde İbn Himyer el-Hımsî, bir başkasında ise Ebû Abdülhamîd İbn Himyer şeklinde kayıtlıydı. Böylece râvinin adının doğru okunuşu ve şekli ortaya çıkmaya başlamıştı. Himyer okunuşu çok yaygın

değilse de bu zatın Himyer kabilesine nispetle böyle anıldığını belirledi. Bir yandan bu bilgileri boş bir sayfaya kaydederken diğer yandan râvinin isnâdında geçtiği hadislerin olduğu sayfaların arasına küçük kâğıtlar koyuyordu. Böylece onun kimlerden rivayette bulunduğunu ve kimlerin ondan hadis naklettiğini de görmüş oluyordu. İsmini tam olarak tespit ettiği râvinin vefat tarihini ve güvenilirlik durumunu belirlemek için hocalarından ve akranlarından aldığı râvi kitapçıklarını gözden geçirmeye başladı. Yahya el-Kattân'ın özel derslerinde tuttuğu notlarında herhangi bir bilgi yoktu. Zaten râvi onun akranıydı. Yahya b. Maîn ile yaptıkları müzâkere notlarına bakınca Yahya'nın râvi hakkında "güvenilir" dediğini gördü ki bu gayet iyi bir bilgiydi. Hatta Yahya b. Maîn'in onunla görüştüğü anlaşılıyordu. Kendisinden pek çok rivayet dinleyen Buharalı genç muhaddis Muhammed b. İsmail'in küçük hacimli kitabında ise râvinin 200 senesinde safer ayında vefat ettiği kayıtlıydı.

Tam adına, güvenilirlik durumuna dair farklı kanaatlere ve vefat tarihine ulaştığı râvi ile ilgili kendi yargısına varmak için onun naklettiği rivayetleri, diğer rivayetlerle karşılaştırmaya başlayabilirdi. Öncelikle râvinin örnek olmak üzere üç rivayetini seçti. Bu rivayetlerde o, Sâbit b. Aclân, İbrahim b. Ebî Able ve Şuayb b. Ebî Hamza'dan nakilde bulunuyordu. İlk başta birinci rivayeti Sâbit b. Aclân'dan nakleden diğer râvilerin rivayetlerini tespit etti. İbn Himyer dışında dört kişi daha bu haberi Sâbit'ten nakletmişti. Her bir râvinin haberi birbiriyle isnâd ve metin açısından uyumluydu. İkinci rivayeti İbrahim b. Ebî Able'den nakleden sekiz râvi vardı. Rivayetlerin altısı aynı metne sahipken ikisinin metninde ufak değişiklikler vardı. Ne var ki Muhammed b Himyer'in nakli aynı metni nakleden altı kişininki ile uyumluydu. Üçüncü rivayeti ise Şuayb b. Ebî Hamza'dan sadece iki kişi nakletmişti. İbn Himyer'in nakli her ikisinin hadisi ile de örtüşüyordu. Sonuçta Muhammed b. Himyer'in naklettiği haberlerle diğer

râvilerin haberleri uyumluydu. Bu kısa araştırmanın ardından râvileri kaydettiği özel defterini açarak şunları yazdı: "Ebû Abdülhamîd Muhammed b. Himyer b. Üneys el-Hımsî es-Süleyhî. Güvenilir bir râvidir." Sonraki râvi bilgisi dersinde bu notu öğrencileriyle paylaşabilirdi.

Yatma vakti gelip geçmişti. Gece namazı için kalkıp muhtemelen sonrasında da uyuyamayacağını düşününce kısa bir uykuya yattığı belliydi. Her zaman yaptığı gibi sağ tarafı üzerine uzanıp bütün bir günü yeniden en ince ayrıntısına kadar hatırlamaya çalıştı, bazen kaşları çatıldı, sakalları titredi, bazen gülümsedi, yaptığı küçük hatalar için bağışlanma diledi, hayırlı ve bereketli ilim temennisinde bulunduktan sonra uykuya daldı.

18 RECEB 183

Hüşeym ile İbn Mehdî'nin dersleri çok iyi gidiyor, yalnız Hüşeym biraz rahatsız bu aralar. Zaman zaman dersleri iptal oluyor. İbn Uleyye'nin rivayetleri ise büyük oranda bitti gibi. İlginç bir şekilde şehirdeki pek çok hoca, özellikle de Harunürreşid'in hilafete gelmesinin ardından ya Basra ya Kûfe ya da Hicaz'dan gelip buraya yerleşmiş. Ayrıca anlayabildiğim kadarıyla Harun'dan düzenli olarak ihsan alan muhaddisler de var. Biraz aşağıda bahsedeceğim kadılar ise zaten devletin görevlisi. Zikrettiğim şehirlerin rivayetlerini imkân nispetinde aldığım için burada daha ziyade müktesebatımdaki hadis sayısını artırmış ve onları farklı açılardan kontrol etmiş oluyorum. Tabii ki ilk defa elde ettiğim hadisler de var. Aslında her nesilde öne çıkan dört beş kişinin rivayetlerini etraflıca ezberlediğimizde, zaten ehlince bilinen rivayetlerin neredeyse tamamını edinmiş oluyoruz. Ben bu açıdan şanslıyım, çünkü hocalarımın hocaları neslinden Sevrî, A'meş, Ma'mer, Mâlik, İbn Cüreyc gibi muhaddislerin rivayetlerini neredeyse tamamen aldım. Onlardan önceki nesilden de Zührî, Ebû İshak, Nâfi gibi muhaddislerin rivayetlerine eriştim. İbn Uyeyne ve Hüşeym gibi uzun ömürlü hocalar ise bazen hocalarımın hocalarına doğrudan erişmemi temin ettiler. Zayıf rivayetleri yazma işine de burada biraz daha önem verdim. Çünkü hem râvi hem de rivayetlerin tenkidinde çok işlevsel bir şekilde kullanıyoruz onları. Hadisi tek başına ezberlemekten ziyade

hadis etrafındaki teknik meseleler hakkında daha fazla düşünmek gerektiğini Bağdat'ta iyice kavradım.

Bu arada nispeten daha yaşlı hadis hocalarını ya da kadılık gibi görevleri üstlenmiş olsalar da bazı rivayetleri bulunan kimseleri gezmeye devam ediyorum. Bazen Yahya ile Ali bana yol gösteriyorlar. Geçenlerde Mervân b. Şücâ, İbrahim b. Mâhân ve beytülmâl görevlisi olan Müseyyeb b. Şerîk adlı hocaları iki hafta süreyle ziyaret ettik, neredeyse tüm rivayetlerini aldık. Üçü de umuma açık ders yapmayan ya da en azından şu an yapmayan kimseler. Kadı olarak görev yapan Esed b. Amr ve Ebû Yusuf'un yerine atanan Muhammed b. Semâa ile de görüştük. Düzenli ders imkânı olmayacak gibiyse de ara ara gidip onların rivayetlerine talip olunabilir. Bir de ilim talebi ya da nakli için buraya dışarıdan gelen veya getirildiği resmî göreve giderken buraya uğrayanlar da oluyor. Mesela geçenlerde Hassân b. İbrahim adlı bir hoca bazı meclisler düzenledi Mansûr Camii'nde. Meğer memleketi Kirmân'a kadı olarak atanmış, kadılık mührünü almak için buraya gelmiş, dönmeden önce de dersler düzenlemiş.

Son olarak şahit olduğum bir hâdise vesilesiyle Şâzekûnî hakkında bir şeyler yazayım. Kendisiyle geçen sene bu zamanlar Medine'de karşılaştığım Musa b. Ca'fer'in öldürüldüğünü ve Şûnîzî mezarlığına defnedildiğini duyduk. Meğer o zaman Bağdat'a getirilip hapsedilmiş. Anladım ki bana karşı çekingen davranmasının nedeni de buymuş. Şiî kökenli bir isyanı örgütlemekle suçlanmış. Bence çok iyi biriydi. Cenazesini alelacele geceleyin defnetmişler. Neden Şâzekûnî ile ilgili intibalarımı bu trajik vefatın ardından yazdığımı bilmiyorum ama biraz tereddütlüysem de kendimi tutamıyorum. Bu adamda bir gariplik var. Bazen görünüp bazen kayboluyor, ortada görünmeyişi iki üç hafta, hatta daha fazla sürebiliyor, bizim aksimize nebîzi -ki bence Vekî'nin genç nebîzi dediği şeyden olsa gerek- çokça içiyor, zaman zaman yanında değişik siyah giyimli kimseler filan görüyorum. Bir sefer nerede olduğunu,

görünmediğini sorduğumda tersledi beni, kendi işime bakmamı söyledi. Bir keresinde de kendisi, "Birkaç rivayet için Kûfe'ye gidip geldim." dedi. Çözemedim. Ahmed'e çıtlattım, bir şey demedi ama onu boş ver gibi bir işaret yaptı. Yahya'ya sorduğumda ise İbn Mehdî'nin bir seferinde Şâzekûnî'den bir daha nebîz içmeme sözü aldığını ve bu söze mukabil ona tam bin dirhem verdiğini anlattı. Vay be dedim hayretimi gizleyemeyip. Ama o sonradan yine başlamış içmeye. Bir de bugün arkadaşları kelle paça yemeye davet ettim odama. Cumartesi günleri çok ve ucuz olduğu için alıyoruz ara sıra. İyi muhabbet oldu.

20 ŞABAN 183

Haberler kötü. Hâlâ kendime gelemedim. İki gece önce Hüşeym b. Beşîr vefat etti. Hocayı dün Harb Kapısı mezarlığına defnettik. Çok hızlı oldu. Zaman zaman hasta olup yeniden toparlıyordu kendisini. On gündür ise biraz ağırlaşmıştı. Dört gün önce küçük bir halkada bize biraz hadis okuyunca iyileştiğini düşünmüştük. Meğer ölmeden önceki son toparlanmasıymış. Cenaze çok kalabalıktı. Namazı da vali kıldırdı. Pek çok hocanın aksine en son anına kadar hafızasında en küçük bir kayıp olmadı. Hüşeym'in ardından nasıl toparlanacağımı, onun dersinin yerini nasıl dolduracağımı bilemiyorum. Belki İbn Mehdî'nin dizinin dibinden hiç ayrılmamak en iyisi olacak. Gerçi ramazan da geliyor, çoğu hoca gibi o da dersleri bırakır, bize de rahat bir tekrar imkânı doğar. Kurban Bayramı'na kadar iyice buradaki hocaların birikimini bitirip sonra Vâsıt'a gitmem gerek. Bazı hocalardan bahsediyorlar orada. Bir de Muhammed b. Bekkâr ve Seleme b. Salih adlı iki hocayla tanıştım. İlkinin Rusâfe'deki büyük mescitteki derslerine, ikincisinin de evine gittim ara ara. Şehrin farklı mahallelerini gezerken biraz daha hayretim artıyor. O kadar su kanalı var ki anlatamam, zaman zaman bir yerlere giderken kayık da kullanıyoruz. Bir de Ahmed şu an için bu şehirde daha vakit

kaybedemeyeceğini ve Kûfe'ye gideceğini söyledi. Kırk dirhem verdim, o borç dedi, ama benim geri almaya niyetim yok. Büyük ihtimalle yürüyerek gidecekti, verdiğim parayla oraya iyi bir yolculukla gidip en az üç ay rahatça kalabilir.

26 RAMAZAN 183

Bugün ilginç bir şey oldu. Kâdının görevlendirdiği biri itikâf yaptığımız mescide gelip ne işle meşgul olduğumuzu sordu. İlim talebi için burada olduğumuzu söyledik. Hangimizin buralı, hangimiz dışarıdan geldiğini sordu bu sefer de. Meğer dışarıdan gelen iki kişiymişiz. Bunun üzerine ikimize içlerinde ellişer dirhem olan iki kese bırakıp halifenin selamını iletti ve ayrıldı. Açıkçası bir şey diyemedim. Normalde bunu kabul etmemem gerekiyordu. İsmini veremeyeceğim diğer arkadaşım hayli sevindi, çünkü maddi bakımdan zorlanıyordu bu aralar. Ben ise diğer arkadaşlara bayramın birinci günü benim odama davetli olduklarını söyledim. Onlara güzel bir yemek yedireceğim inşallah, niyetim biraz masraflı olsa da bol etli bir herîse hazırlamak. Bu akşamki iftar için de yiyecek bir şeyler ayarladım. Gelen parayı süratle elden çıkarmam gerek.

21 ŞEVVAL 183

Bayramla ilgili intibalarımı yazmadığımı fark ettim. Bayramın üç günü de gerçekten bayram gibi geçti. Dicle'nin üzerinde süslü hilafet kayıkları turladı, akşamları da renkli ışıklarla donatıldı bu kayıklar. Ben arkadaşları bir akşam güzel bir yemekle ağırladıysam da diğer iki gün boyunca sürekli birileri davet etti bizi. Gerçekten çok güzeldi ve Basra ile Kûfe'deki ramazanlardan çok daha keyifliydi. Üç gün önce benden yaşça büyük olan bir dilciyle tanıştım, Kâsım b. Sellâm. Meğer bizim hadis uğruna yaptığımız yolculukların benzerlerini onlar da nadir kullanılan kelimelerin anlamlarını tespit ve şiir derlemek için yapıyorlarmış. Pek çok yolculuk hikâyesi anlattı.

Aslında bazı hadislerde anlamını tam olarak tespit edemediğim kelimeler vardı, onları soracak birini ararken beni Kâsım'a yönlendirdiler. Ara ara görüşebilirim onunla. İbn Mehdî'nin rivayet birikimini değil altı ayda, altı yılda almam mümkün değil gibi. Bu hem müktesebatının genişliğinden hem de ders takrir tarzından dolayı böyle. Ahmed'in Hüşeym'le ilgili söylediklerini şimdi daha iyi anladım. Hüşeym 179'da gelmiş buraya, yaklaşık dört senedir yanındalarmış hocanın, "Ancak hocanın tüm rivayetlerini aldığımı söyleyemem." demişti. İbn Mehdî ara ara bizleri evine de davet ediyor, çok cömert biri, şahane yemek ve meyve ikramları oluyor, özellikle gurbetteki talebeleri kolluyor maddi olarak. Hocanın râvilerle ilgili söylediği her şeyi kaydediyorum. Daha önce Yahya'nın râvi değerlendirmelerini nüshalarımın kenarlarına yazmıştım. Hem onları temize çektim hem de İbn Mehdî'ninkileri de kaydettim yanlarına. Râviler hakkındaki kanaatleri neredeyse tamamen örtüşüyor. Birkaç râvi hakkında farklı kanaatlere varmışlar, onları üslubunca sormam lazım kendisine. Ama yazdığımı söylememem gerek, görüşlerinin yazılmasından pek de hoşlanacak biri gibi değil.

Bu arada başka neler yaptım? Kendi hocalarım dışında sürekli yeni hocaların, şehre bilvesile uğrayanların derslerine girip çıkıyorum. İçimizden birinin kulağına bir hocanın şehre geldiği ve mescidin birine veya bir mahalleye yerleştiği haberi geliyor, sonra rivayet derleme meraklıları olarak gidip dizinin dibine oturuyoruz onun. Bazen emeğimize değiyor, iyi rivayetler buluyoruz, bazen de ya rivayetlerin istenilen kalitede olmaması ya da hocanın itimat telkin etmemesi nedeniyle vaktimizi boşa harcamış oluyoruz. Tabii bu arada bazı vefatlar da oluyor. Mesela yakın zamanda tanışıp bazı rivayetlerini dinlediğim aslen Musullu olan Afîf b. Sâlim adlı muhterem bir hoca vefat etti. Yine Kûfe'den hocam olan Medâin kadısı İbn Ebî Zâide'nin de vefat haberi geldi. Allah ikisine de rahmet eylesin.

Sanki ezberlediğim her bir hadis biraz daha ağırlık yapıyor sırtımda. Zihnim ezberlemeye, yeni hadisler edinmeye bir türlü doymuyorsa da gönlüm daha fazla yük istemiyor. Özellikle bazı hocalarımın nasihatleri kulağımda: "Hayatınıza koymadığınız hadisleri zihninize koymayın, ezberlemeyin, okutmayın!" Gerçi yaşantıma baktığımda bir sürü eksik gözüme çarpıyor ama bir yandan şu yolculuk Allah rızasından başka bir şey için yapılmaz diyorum kendi kendime. Yıllardır dolanıp duruyorum, ailem ne yapar ne eder diye meraktayım. Bir ömür boyunca öğrendiğim bu ilimden para kazanmamaya ant içtim. Edindiğim hadisleri başkalarına sadece Allah rızasını ve Peygamberimizin şefaatini kazanmak için öğreteceğim.

13 ZİLKADE 183

Kurban Bayramı'nı beklemeden Vâsıt'a gitmeye karar verdim, bir iki hocama söyledim. Pek de teşvik eder görünmediler. Arkadaşlar ise bunun faydalı bir yolculuk olacağında hemfikir. Tek sorun, hac vakti olduğu için görüşmeyi umduğum hocaları orada bulamama riski. Ancak daha fazla vakit kaybedemem. Yemen ve planladığım Vâsıt yolculukları dışında babamın ilk çizdiği rotayı bir ölçüye kadar muhafaza ettiysem de zaman bakımından en az bir sene sapacak gibi hedef. Vâsıt'a gemiyle gideceğim, yol çok uzun değil, kaldı ki orada çok fazla vakit geçirmemi gerektirecek bir hoca yoğunluğu da beklemiyorum. Kiraladığım odayı tahliye etmek yerine, daha önce Yemen'e giderken yaptığım gibi kirasını ödeyeceğim. Çünkü odanın içi nüshalarla dolu. Taşımaya kalksam deve masrafı daha fazla olacak. Yanımda çok fazla bir şey götürmeye de niyetim yok. Bir de buradaki arkadaşların yola alışkanlığı, bir haftalık yolculuğu çok normal görüşleri de beni cesaretlendirdi. Benim biraz maliyetli de olsa Dicle üzerinden gidip gelecek olmam büyük kolaylık olacak. Deveyle gidecek olsam yol on gün sürüyormuş. Gerek yok. Vakit değerli. Sadece havanın soğukluğu düşündürüyor biraz. Samur derisi botlarımı tamir ettirmem gerek.

17 ZİLKADE 183

Bağdat'tan ayrıldıktan sonra Dicle üzerinden Medâin, Deyru'l-Âkûl ve Cebbül gibi yerleşim yerlerinden geçerek bir buçuk günde Vâsıt'a vardım. Yolun hızlıca alınabilmesi çok iyi olduysa da bu kadar uzun süre su üzerinde kalmak, nehrin akışından dolayı sürekli sağa sola dönmek, daha büyük gemiler geçince batacak gibi sallanmak midemi altüst etti, sürekli istifra ettim. Üstüne üstlük iki gündür de yataktan çıkamadım. Muhtemelen sırf bu yüzden dönüşte deve sırtını tercih edeceğim. Küçük bir oda kiraladım yine, şimdi oradayım. Yarın az daha iyi olup ayağa kalkabilmeyi umuyorum.

2 ZİLHİCCE 183

Derslere başladım düzenli olarak. Görüşmeyi umduğum hocalardan ikisi, Yezîd b. Harun ve Ali b. Âsım şehirdeler ve derslerine girdim. Öncelikle görmem gereken Vâsıtlı diğer üç hocadan Hâlid b. Abdullah'ın geçen sene vefat ettiğini, kadılık görevini de yürüten Sa'd b. İbrahim ile Âsım b. Ali'nin ise hacca gittiklerini öğrendim. Nasip, ne diyebilirim ki başka... Yezîd altmışlarının üzerinde, nispeten ağaran saç ve sakallarını kına ile boyamış bir hoca. Aslen Buharalı imiş, benim Semerkant'tan geldiğimi öğrenince bazı sorular sordu. Ders kurallarına riayet etmek şartıyla halkasına girebileceğimi söyledi. Biraz daha sohbet edip de görüştüğüm kimseleri duyduğunda ise "Sen zaten hoca olmuşsun." diye latife yaptı. Derslerinde tamamen ezberinden okuyor hadislerini ve çok fazla hadis de nakletmiyor. Şu ana kadarki intibalarım çok olumlu onun hakkında. Hocanın yakın talebelerinden nüshalarını talep ettim ve her akşam yüzlerce rivayeti istinsah etmekle meşgulüm yine. Rivayetlerinin büyük bir kısmı tanıdık, ancak bazen bazı ilave lafızlar taşıyanlar ya da daha az râvi ile Hz. Peygamber'e varanlar da var.

İkinci olarak Ali b. Âsım hakkında bir şeyler yazayım. Hoca haftada dört gün ders yapıyor. Varlıklı biri olduğu hâlinden

belli. Ama nasıl desem bilmiyorum, başkalarını pek beğenmiyor. Basra ve Kûfe'de kimlerle görüştüğümü sordu, söylediğim her isimle ilgili bir değerlendirme yaptı. Hüşeym'in son anlarından bahsedince biraz duygulandı, çok eski arkadaşıymış. Hatta bir de anısını paylaştı. Babasından büyük bir servet kalmış, onunla binlerce hadis elde etmiş. Bir seferinde Hüşeym ile ikisi Kûfe'ye Mansûr b. el-Mu'temir'den hadis almak için yola çıkmışlar. Yolda Ebû Muâviye ile karşılaşmış ve ona nereye gittiğini sormuş. O da borcu olduğunu, onu kapatmak için para arayışında olduğunu söylemiş. Bunun üzerine Ali, ona kendisiyle şehre dönmesini, ona iki bin dirhem verebileceğini söylemiş. Bu arada Hüşeym Kûfe'ye devam etmiş, sabaha karşı şehre girmiş. O ise arkadaşına para verdikten sonra hemen yola koyulmuş, ancak Kûfe'ye akşam vakti varabilmiş. Hüşeym sabahleyin hiç dinlenmeden Mansûr'un yanına varıp ondan kırk hadis dinlemiş. O ise hamama gidip temizlenmiş, sonra da geceyi istirahatle geçirmiş. Sabah Mansûr'un evine vardığında onun vefat haberini almış, kapıya oturup ağlamaya başlamış. Hâlini gören bir ihtiyar neden ağladığını sormuş, o da buraya tek geliş sebebinin Mansûr olduğunu, hâlbuki onun vefatıyla rivayetleri yitirdiğini söylemiş. Bunun üzerine o zat "Sana Mansûr'un hadisleri kadar değerli hadisler nakledeyim mi?" deyip İkrime vasıtasıyla İbn Abbâs'tan bazı hadisler aktarmış. Mansûr da bunların hepsini yazmış. Meğer o zat, maddi durumu yerinde olsa İbn Abbâs'a yetişebilecek kadar yaşlı olan Husayn b. Abdurrahman'mış. Yeniden eski günleri yâd etti hoca. O gün ders yapmadı. Sonraki günlerde derslerine düzenli gittim ve gitmeye devam ediyorum. Rivayetlerinde hatalar var ama yine de alabildiğim kadar rivayetini kendisine arz etme niyetindeyim.

29 ZİLHİCCE 183

Yezîd'in çok fazla rivayeti var. Hem o hem Ali b. Âsım'ın dersleri hayli vaktimi alıyorsa da bu arada iki yeni hoca ile

tanıştım. Bunlardan biri Saîd b. Yahya adlı yaşlı bir muhaddis. Ayakkabıcılar çarşısındaki dükkânında buldum hocayı, yaşlanınca rivayetlerini karıştırma endişesiyle düzenli ders yapmayı bıraktığını söyledi. Uzaklardan geldiğimi belirtip biraz ısrar edince metnini de yanımda bulundurmam kaydıyla bana hadis nakledebileceğini söyledi. Çok memnun oldum, çok fazla rivayeti yok, muhtemelen on güne tamamını bitiririm. Diğer hoca ise Kâsım b. Yahya. Onun da rivayetleri on güne kalmaz biter gibi. Dediğim gibi asıl mesaim Yezîd ve Ali'nin rivayetleri ile geçiyor. Şehri hiç gezmedim daha, günler derslerin arasında koşuşturmakla geçiyor. Sadece şehrin, Dicle'nin iki yarısına dağınık olduğunu, Dicle üzerinde iki yakayı birbirine bağlayan ve kayıklar üzerine oturtulmuş bir köprü bulunduğunu kaydedeyim şimdilik. Böyle bir köprüyü babamla yaptığım seyahatte Tirmiz'e giderken Ceyhun üzerinden geçmek için kullanmıştık.

20 ŞEVVAL 1281

"Usta, bunları yukarıdan gönderdiler. Temizlenip ciltleri yenilenecekmiş. Bir de bazılarında kurt yenikleri varmış."

"Getir bakalım. Hepsi de ufak tefek risalelermiş. İyisi mi bunları bir arada ciltleyelim. Baksana, nasıl da kötü olmuş şu ikisinin cildi. Diğerleri idare eder de. Şimdi bunların tamamının ciltlerini sökeceğiz sayfalara zarar vermeden. Sen de eline ince uçlu makasını al, tığ da yanında olsun. Tek tek her bir ilmeği böyle sökeceksin sırttan, zaten çok fazla yok bunlarda, gördün mü nasıl da bıraktı deri kendisini."

"Kalıpları hazırla, hem köşe kalıplarını hem de şemse kalıplarını. Ateşi yak da diktikten sonra kör aleti ısıtalım, güzel bir desen basalım üzerine. Soğuk baskı yapacağız..."

"Usta, biraz kalın oldu ama saydım on sekiz metni birleştirmiş olduk böylece. Tertemiz oldular. Belki bir beş yüz yıl daha yaşarlar ha?"

"Allah bilir. Al bunu götür şimdi kütüphaneye, onlar kayda 'mecmua' diye gireceklerini bilirler ama yine de hatırlatmak gerek."

14 MUHARREM 184

Odamı büyük oranda toparladım, kiramı da ödedim. İnşallah cuma namazından sonra Bağdat yoluna düşeceğim. Hava biraz soğuk. Güzel bir deve kiraladım, paralar yavaş yavaş suyunu çekiyor. Bakalım önce Bağdat, sonra dönüş yolu nasıl geçecek. Neler oldu bu arada? Yezîd'in rivayetlerini seçerek kendisine sundum, özellikle bende olmayan rivayetlerini kendisine arz ettim özel buluşmalarda. Umumi derslerinde ise derse konu olan haberleri aldım. Ali'nin özellikle az râvili rivayetlerinin tamamını kendisine arz ettim. Her ikisiyle de vedalaştım bu hafta. Bir de bu hafta içinde Muhammed b. Ebân adlı bir hocanın bazı rivayetlerini dinledim. Un tüccarıymış bu zat, bir vesileyle kesişti yollarımız, ilim talibi olduğumu öğrenince bazı rivayetlerini yazdırdı ama hadis işiyle pek meşgul biri gibi değildi.

25 MUHARREM 184

Yeniden Bağdat'ta odamdayım. Yorgunluğumu atamadım iki gündür. Ne zamandır yolculuk yapmadığım için yol zahmetini unutmuşum. Gerçekten de tempolu yol almama rağmen yolculuk dokuz gün sürdü. Haddâdiyye, İshâkiyye, Cebbül, Cercerâyâ, Deyru'l-Âkûl ve Medâin üzerinden geldim. Vâsıt'ta iken buraya göç ettiğini öğrendiğim iki hocaya gitmem gerek, üzerimde iletilmesi gereken selamlar var. Hocalar Saîd b.

Süleyman ve daha önce kendisinden Basra'da ders aldığım Abbâd b. el-Avvâm. Abbâd neden burada bilemiyorum. Kerh'e yerleşmiş, onun yaşında bir hocanın bu tarz bir yolculuğu makul değil aslında. Ayrıca hiç vakit kaybetmeden İbn Mehdî'nin derslerine de başlamalı, İbn Uleyye'yi görmeliyim. Yezîd her ikisine de selam etmişti.

16 SAFER 184

Şahane geçti son yirmi gün. İki yeni haberle başlayayım. Hocam İbrahim b. Sa'd halifenin daveti üzerine benden bir hafta önce şehre gelmiş. Resmî görevi olup olmadığını öğrenemedim ama halife nezdinde çok hürmet görüyormuş. Geçen yeniden dersine girince çok mutlu oldum, o da beni görünce sevindi ve "Semerkantlı, meşk edelim mi?" diye sordu. Halkadakiler anlamadılar ama biz güldük. Bu buluşmadan iki gün sonra hocanın müzikle ilgili görüşleri burada yayılınca eleştiriler yükseldi, o da orada bulunanlara bir daha ut çalmadan hadis nakletmem diye yemin etti. Dün gerçekleşen ve bugün kulağımıza gelenler ise daha da neşeli. Halife Harun, hocanın müzikle ilgili görüşlerinden ve ettiği yeminden haberdar olmuş. Hoca yanındayken kendisinden hadis nakletmesini rica etmiş. Bunun üzerine hoca kendisine bir ut getirilmesini istemiş, bir iki tıngırdattıktan sonra hadis nakletmiş. Halifenin çok hoşuna gitmiş, iyi ihsanda bulunmuş hocaya. Aman bu olanları Ahmed duymasın!

İkinci haber de en az ilki kadar ilginç benim açımdan. Kendisiyle Yemen'de tanıştığımız Muhammed b. İdris eş-Şâfiî yılbaşında tutuklu olarak Bağdat'a getirilmiş. Meğer Yemen'deki bir Şiî isyana katılmakla itham edilmiş, Kadı Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî'nin tavassutuyla kurtulmuş. Sonrasında da bir müddet burada kalmaya karar vermiş. Arkadaşlar beni, öve öve bitiremedikleri Şâfiî'nin meclisine götürdüklerinde onunla tanış olmama oldukça şaşırdılar. Biz

ise biraz Yemen ve Medine'den bahsettik. Ancak onun şu anki ilmî konumu hadisçilerin fevkinde, Mâlik ile ashâbına ve Ehl-i re'y'e de eleştirileri var. Her hâlükârda çok zeki biri ve kendisini görmediğim iki sene içerisinde onu daha da olgunlaşmış buldum.

Abbâd'ın da Şâfiî ile benzer bir sebeple Basra'dan buraya getirildiğini öğrendim. Halife onu ilk başta Şiî bir isyana iştirak ettiği için yakalatıp hapse attırmış, sonra da onun yaşı ve ilmî konumunu öven aracılar sayesinde tahliye ettirmiş. Ancak görüştüğümüzde onu yıpranmış buldum, beni biraz zorla da olsa hatırladı. Artık iyice yaşlandığını ve rivayetlerini karıştırarak bu yaşında güvenilirliğini kaybetmek istemediğini söyledi. Eğer bunu demeseydi ondan eskiden dinlediğim bazı rivayetleri kendisine sorup hafızasını kontrol etmek niyetindeydim. Sa'dûye lakabı ile tanınan seksen yaşlarındaki Saîd b. Süleyman'ı da Kerh'teki evinde ziyaret ettik Yahya ile. Aynı zamanda uzun yıllar kumaş ticareti ile meşgul olmuş. Şimdi ise hem hadisten hem de ticaretten elini eteğini çekmiş meğer. Yahya da ben de çok ısrarcı olunca yıllar önce kendisiyle hac mevsiminde görüştüğü Endülüs kadısı Muâviye b. Salih'in rivayetlerini nakletmeye ikna oldu. Sanıyorum güzelce kendi nüshalarımıza yazdıktan sonra hocanın diğer bazı rivayetlerini de yazılı metinleriyle karşılaştırarak alabileceğiz.

Tabii ki bu süre zarfında İbn Mehdî'nin semâ ve ricâl meclislerine de devam ettim. Hadisin teknik konularına dair bilgilerim inanılmaz arttı. Artık bazı geceleri müzâkere meclislerinde bahsi geçen râvi ve rivayetlerin durumunu tespit etmek için çalışarak geçiriyorum. Bir râvinin durumunu netleştirmeye çalışırken, onun naklettiği haberin benzerleri zihnime hücum ediyor ve kolayca karşılaştırma yapabiliyorum. Bunu nasıl anlatacağımı bilemiyorum ama zihnimde sanki her bir râvi ve her bir hadis için müstakil bir yer var da o râvi veya hadisi anınca tüm ilgili rivayetler önüme geliveriyor.

28 REBİÜLEVVEL 184

Hayat devam ediyor, buradaki çoğu hocanın rivayetlerini büyük oranda toparladım. Yolculuğun sonlarına doğru buraya gelmem avantaj oldu sanırım. Her bir şehrin ilmî birikimini buraya gelinceye kadar edindiğim ve rivayetler ile onların râvileri hakkında etraflı bilgilere sahip olduğum için burada çok fazla hadisi süratle yazabildim. Geçenlerde İbn Mehdî'nin dersinin ardından hocaya bazı sorular sorarken Muâviye b. Salih'in adı geçti, ben de Sa'dûye'den onun hadislerini aldığımı söyledim. Meğer aynı hac senesinde İbn Mehdî de Harem'deymiş. Demesine göre bir grup arkadaşıyla Mekke'de hadis müzâkere ederlerken biri aralarına karışıp konuşulan hadisleri dinlemiş. Ona kim olduğunu sorduklarında Muâviye b. Salih cevabını vermiş. Bunun üzerine ondan uzaklaşmışlar. Onun bu yargısını işittikten sonra tüm akşamı Muâviye'nin rivayetlerini incelemekle geçirdim, gerçekten de pek çok sorunlu rivayeti olduğunu gördüm. Ayrıca notlarım arasına Şu'be'nin de onu eleştirdiğini daha önce kaydetmişim. Bir de adamın biri yıllar önce İbn Mehdî'nin Abbâdân'a doğru hızla yürüdüğünü görmüş ve bunun nedenini sormuş, İbn Mehdî de Vekî'nin Abbâdân'da Muhammed b. Kays el-Esedî'nin muteber rivayetlerini naklettiğini, ona erişmeyi umduğunu söylemiş. Bunu işittiğimde hocayı bir kez daha takdir ettim. Halka sahibi bir muhaddis olduğu hâlde, ilim için akranlarının halkasına girmekten çekinmemek çok önemli. Vekî'nin bu yolculuğunu daha önce onun halkasında işitmiştim zaten. Ayrıca İbn Mehdî bir söz arasında Sevrî ile birlikte hangi tarihlerde hac yaptıklarını da söylemişti. Hoca derya gibi.

Nehirlerin debisi iyice yükseldi bu aralar. Bahar çok güzel. Ben ise ne zaman dönüş yoluna çıkacağımı düşünüyorum. Gidişimin aylar sürecek olması bir yana uğradığım şehirlerde az da olsa vakit geçirmek istiyorum. Ama yüküm çok olacağı için tek başıma yolculuk etmem de zor. Geçenlerde hediyelik bir şeyler aldım anne babama. Babama ilk defa bu şehirde

gördüğüm türden güzel bir gömlek (*kamîs*) diktirdim. Çok kaliteli bir kumaşı nispeten ucuza bulduysam da terzilikle birlikte biraz maliyetli oldu. Anneme de çarşıdaki tüccar amcanın da yardımıyla inci bir kolye aldım. Ama hediye buradan daha hızlı ayrılmama neden olacak gibi. Daha fazla para harcayamam. Tasarruflu davranmaya gayret etmeme rağmen, yaptığım hesap şu ana kadarki yolculuk maliyetinin on bin dirhemden fazla olduğunu gösteriyor. Dönüş yolu da cabası. Ticarette ne zor para kazandığımızı hatırlayınca biraz içim burkuldu.

26 REBİÜLAHİR 184

Şâfiî'nin çok katkısı oldu bize. Ehl-i re'y'den gelen eleştirilere artık daha makul bir zeminde cevap verebiliyoruz. Onların temel problemlerini de fark ettik son zamanlarda. Ahmed'in irtibatı daha iyi Şâfiî'yle, ben ve Yahya ise az daha mesafeliyiz. Ahmed'de bir duygusallık var, birini tuttu mu ölümüne onunla birlikte, kızdı mı da bitiyor onun için o kişi. Yahya daha soğukkanlı, belki de yaşından dolayı. Dün akşam namazının ardından Merv'den birinin geldiğini söylediler, bir baktım arkadaşım İshak b. Râhûye. Üç sene olmuş görüşmeyeli. Bence geç kaldı rihle için, bu arada kendisinden ilim aldığım nice hoca vefat etti. Kendisini odamda misafir ettim. Bir iki hafta sonra buradan ayrılacağımı, isterse bu odada kalabileceğini söyledim. Bakayım bir dedi. Sanırım iki üç kişiyle paylaşabileceği daha ucuz bir oda bakınacak. Hâl hatır ettik biraz, yollardan ve görüştüklerinden bahsettik, benim yolculuğumu dinleyince imrendi biraz. Bazı hocalarımın vefat haberlerini getirdi. Allah hepsine rahmet etsin.

14 CEMAZİYELEVVEL 184

Öyle bir düzene oturmuş ki hayatım burada anlatamam, güç bela toparlanabildim. Biraz da ağırdan almamın bir diğer

nedeni ise doğuya giden bir kervanı yeni bulabilmiş olmam. Yolculuk yarın gece. Hava sıcak olduğu için geceleri yol alacakmışız. Kervan Nişabur'a gidiyor. Bindiğim haricinde iki deve daha kiraladım. Tüm hafta ziyaretlerle geçti, özellikle arkadaşlardan ayrılmak çok zor oldu. Bazıları az önce de uğradı. İbn Mehdî beni mahcup etti, ufak bir keseyi yemin verdirerek kuşağıma soktu, iyi yolculuklar temennisinde bulundu. Çok yüksek bir meblağ vermiş, öyle ki rahat bir yolculuğu temin edecek kadar. Ne diyeyim, Allah razı olsun. Defterime bakınca geçen sene bu ay içerisinde şehre geldiğimi gördüm, Vâsıt yolculuğu istisna edildiğinde on ay kadar geçirmişim burada. Acaba günün birinde yeniden yolum düşer mi buralara? Dönüş yolu da benim her bir şehirde kalmak için fırsatları değerlendireceğimi ve muhtemelen birden fazla kervan değiştireceğimi düşününce en az altı ay sürer gibi. Dolayısıyla ramazana değilse de belki Kurban Bayramı'na eve varırım. Horasan Kapısı'ndan çıkacakmışız yola, yarın akşama doğru kervansaraya gitmem gerekecek.

BAĞDAT: SON GÜNLER

Mütevekkil'in iktidara geldikten sonra yaptığı ilk iş, kendisinden beklendiği üzere Kur'ân'ın yaratılmışlığı tartışmasını yasaklamak ve mihneyi sonlandırmak olmuştu. Böylece yıllardır çektikleri sıkıntıların ardından rahat bir nefes aldılar. Onun gelişi ile Abbâsî sarayında da pek çok değişiklik olduğu kulaklarına gelmişti. Pek çok bürokratın malları müsadere edilmiş, yönetim kademesinde türlü değişiklikler yapılmıştı. Sonraki yıllarda mihne sürecinde görev almış olanlar peyderpey azledilmiş, yerlerine muhaddislerin görüşlerini benimseyen, en azından onlara nefret duymayan kimseler atanmıştı. Özellikle kâdılkudâtlık makamına Ahmed b. Ebî Duâd'ın yerine Bağdat Şarkıyye kadılığı yapan Yahya b. Eksem'in getirilmesi muhaddis çevrelerde olumlu karşılanmıştı. Mihneden dolayı hapiste olanlar serbest bırakılmış, böylece yıllardır görüşme imkânı bulamayan dostlar yeniden bir araya gelmişlerdi. Ahmed b. Hanbel'in ev hapsinin bitmesi ve yeniden derslerine başlaması ise hem hadisçi çevrelerde hem de halk arasında büyük heyecan uyandırmıştı. Aynı dönemde Mütevekkil'in Şiî cemaatler üzerinde uyguladığı sert politikaları ise zaman zaman insaf sınırlarını zorlayacak boyutlara ulaşmıştı.

Nispeten sakin bir ortamın oluştuğu Mütevekkil'in ilk hilafet yıllarında iki sene içerisinde önce Yahya b. Maîn, ardından da Ali b. el-Medînî ve Ebû Hayseme'nin vefat etmesi onu çok üzmüştü. Ancak bundan daha üzücü olan husus, ortamın

rahatlamasıyla Kur'ân hakkındaki gerçek görüşlerini farklı ortamlarda söylemesine rağmen Ali'nin Sâmerrâ'daki cenazesine neredeyse hiçbir hadisçinin iştirak etmemiş olmasıydı. Bu yıllarda Mütevekkil bazı muhaddisleri Sâmerrâ'daki sarayına davet edip onlara hadis faaliyetlerini yeniden diriltmelerini, halkalar kurmalarını, kendisinin her zaman muhaddisleri destekleyeceğini bildirmişti. Yakın dostları İbn Ebî Şeybe kardeşler de bu davete icabet edenler arasındaydı. Halifenin Bağdat ve Rusâfe'de geniş kitlelerin iştirak ettiği hadis meclisleri düzenleyen bu kardeşlere yüklü miktarda ihsanda bulunduğu söylentisi kulaklarına gelmişti. Hem hadis nakli mukabilinde ücret alınması hem de bazı muhaddislerin devlet kadrolarında görevlere getirilmesi Ahmed b. Hanbel'i ve kendisini rahatsız etmişti. Bu rahatsızlıklarını daha da artıran husus ise Ahmed'in oğulları Salih ve Abdullah ile kendi oğlunun da çeşitli pozisyonlara atanmalarıydı. Bu atamaların ardından Ahmed oğullarından gelen herhangi bir ikram ve yiyeceği kabul etmediği gibi kendisinin de oğluyla arası açılmıştı.

Derslere yeniden başlayabildiğinde halkalarına eski temposuyla devam edemeyeceğini anladı. Yaşı yetmişe dayandığı gibi özellikle mihne süreci onu çok yıpratmıştı. Ayrıca oğlunun kadılık makamına atanmasından sonra ticarethanesine daha sık uğramak durumunda kalacaktı. Ancak bu süre zarfında muhaddisler arasında bazı yeni derleme tarzları ortaya çıkmaya başlamış, kendisi de bu vesileyle konulu çalışmalarını yeniden gözden geçirmişti. Özellikle talebesi Buhârî'nin sadece sahih hadisleri derlediği kitap çok ilgi çekiciydi. Yahya b. Maîn ve Ali b. el-Medînî hem İslâm dininin her sahası ile ilgili sahih haberleri içeren hem de konu başlıklarının muhatapları tenkit etmek için aktif olarak kullanıldığı bu eseri mütalaa ettiklerini ve beğendiklerini söyleyince kendisi de metni gözden geçirmeyi kabul etmişti. Bazı düzeltme notlarını talebesine vermiş ve onu metinden dolayı tebrik etmişti. Ahmed ise eserden haberdar olduğunda memnuniyetsizliğini

dile getirmişti. Çünkü ona göre hadisleri konulu bir tertiple sunmak fakihlerin faaliyeti olduğu için muteber değildi ve hadisin olduğu yerde sadece konu başlıklarıyla da olsa ayrıca şahsi kanaat arz etmek kabul edilemezdi.

Mütevekkil döneminin bir diğer avantajı ise râvi değerlendirmelerini ve teknik hadis konularına dair bilgileri içeren kitapçıkların ortaya çıkmasıydı. Özellikle Yahya b. Maîn'in ve Ahmed'in râvilerle ilgili görüşleri büyük oranda derlenmişti. Kendisi de bu süreçte müstakil cerh-ta'dîl derslerinde yüzlerce, belki binden fazla râvi hakkında hükümler vermiş, kendi râvi kitapçığını oluşturmuştu. Ancak en azından hayatta olduğu sürede bu metni kitap olarak rivayet etmeyi düşünmüyordu. Belki yakın talebelerinden biri ya da mevcut pozisyonunu terk ederse oğlu bu birikimi başkalarına nakledebilirdi. Ayrıca bu süreçte farklı beldelerden Ahmed'e dinî içerikli sorular gelmeye başlamıştı. Özellikle aralarına soğukluk girmeden önce oğlu Salih bu soruları babasına sorup cevapları kaleme alıyordu. Kendisi de daha önce yaptığı gibi bazı derslerinin ardından bu tarz soruları cevaplıyordu. Anladığı kadarıyla muhaddisler olarak artık sadece hadisleri usulüne göre elde edip derslerde onları aynı metotlarla nakleden kimseler olarak kalamayacaklardı. İktidarın beklentisi bir yana halk nezdindeki konumları da onları artık her bir konuda daha açık bir şekilde kanaatlerini arz etmeye mecbur bırakıyordu.

Hayatı boyunca pek çok badire atlatmıştı, ancak belki yaşının etkisi, belki mihne süreci, belki de aralarındaki elli seneyi aşkın sıkı dostluktan dolayı Ahmed b. Hanbel'in vefatının ardından günlerce kendine gelemedi. Son anlarına kadar onun yanındaydı. Çok zayıflamıştı, yanında evlatları bulunmasına rağmen aslında yalnızdı. Bir iki gün önce de halife tarafından gönderilen doktoru geri çevirmişti. Cenazesine binlerce insan katılmış, âdeta yer gök vefatına ağlamıştı. Onun vefatının ardından çevresindeki pek çok genç ilim talibi farklı ders halkalarına dağılmış, kendisinin dersleri de eskisinden kalabalık bir

hâl almıştı. Ahmed'den dört ay sonra da eşinin sessiz sedasız hayata gözlerini yumması üzerine iyice yalnız kalmıştı. Oğluna artık evine adım atmamasını söylediği için sadece ara sıra torunlarıyla gelen kızları evi kısa süre neşelendiriyordu.

İki sene daha bu zor yaşantıyı sürdürdü. Bir gece ders hazırlıklarının ardından hazırladığı vasiyetnamesinde hayatı boyunca bitmeyen yolculuklarının ürünleri olan nüshalarını bürokraside hızla yükselen oğlunun yerine bazı yakın talebelerine bıraktığını yazmıştı. Malını mülkünü devralacak oğluna ise otuz talebenin aylık ihtiyaçlarını düzenli olarak görmesini vasiyet etmişti. Ne kadar ömrünün kaldığını bilemezdi, ancak akranlarının bir bir dünyadan çekilmesi vaktin iyice daraldığını, belki de tükendiğini gösteriyordu. Her gece olduğu gibi o gece de önce gününü sonra senesini sonra da ömrünü bir kez daha gözünün önünden geçirdi. Yine huzurla, herhangi bir pişmanlık hissetmeden ve dualarını ederek uzandığı uykusuna rahatlıkla geçti. Sabah namazına gitmek üzere kendisine refakat için gelen gençler evden çıkmadığını duyunca kapıyı tıklattılar. Kapıyı açan hizmetçi, efendisinin uyanmadığını söyleyince biraz endişeyle içeri girdiler. Beyaz entarisinin içinde gülümseyerek uyuyan hocalarının bedeni soğumaya başlamıştı.

Terekesinin hadislerle ilgili kısmı vasiyeti üzerine yakın bir talebesine intikal etmişti. Günler sonra kendisine gelebilen talebe sessiz bir gecede merakla eski nüshaları, hocasının türlü zahmetlerle elde ettiği el yazısı binlerce rivayetini karıştırırken güzelce ciltlenmiş ancak çok eski olduğu her hâlinden belli olan bir nüsha bulmuştu. Mahfazayı açtığında eline kapağın iç tarafına iliştirilmiş küçük bir bez parçası geldi. Bezin içerisinde ilgi çekici mavi bir taş vardı. Kapak sayfasına göz gezdirdiğinde de hocasının güzel yazısı ile yazdığı "Yolculuğum" yazısını gördü. İyice artan bir merakla metne eğildiğinde, tarihe bakılırsa yaklaşık altmış beş sene önce yazılmış olan ve alttaki satırlarla başlayan yaklaşık dört yıllık bir ilim yolculuğunun kayıtlarıyla karşılaşmıştı:

7 SAFER 181

Yolculuk boyunca toplamayı umduğum hadisleri yazmak için kullanmam gereken bu kâğıtlara daha ilk günden gözlemlerimi kaydetmem ne kadar doğru bilemiyorum. Gerçi babam her gittiğim yerde bolca kâğıt bulabileceğimi söylemişti ama yolculukta kullanmam için verdiği kâğıtların daha kaliteli olduğunu eklemeyi de ihmal etmemişti. Ne yapabilirim ki? Yüzlerce insan ve binden fazla deveden oluşan kocaman bir kervanın içerisinde olsam da herkes kendi devesinin üzerinde ve aslında yalnız başına yolculuk yapıyor…

11 OCAK 2020

"Arkadaşlar! Dönemin sonunda önce kısa bir değerlendirme için anket kâğıtlarını dağıtacak asistanlarımız, ardından da final soruları önünüzde olacak. Anket için verilecek boş kâğıtlara dersle ilgili hoşunuza giden ve gitmeyen her şeyi bütün açık yürekliliğinizle yazmanızı istiyorum. Bu kâğıtlarda isminiz olmayacak kesinlikle, aksi takdirde dersin muhtevasını, ders sorumlusunu, okumaları vs. eleştirmekten çekinebilirsiniz. Ben imkânım nispetinde gerçeğe yakın bir tarih anlatısı yapmak için çabaladım ve bu işimin bir parçası. Sizlerin beyanları, itirazları, soruları, katkıları benim için altın değerindeydi, hepinize teşekkür ediyorum. Umarım sizi incitecek bir sözüm ve eylemim olmamıştır dönem boyunca, böyle bir durum varsa hakkınızı helal etmenizi istiyorum... Bakın, hakkınızı daha final sınavı sorularını görmeden helal ettiniz, emin misiniz?" (Gülüşmeler...) "Peki, şimdi boş kâğıtlar önünüzde." "Final sınav kâğıdındaki 2. ve 4. sorular dönem boyunca işlediğimiz konulardan hareketle cevaplanacak, dikkat! Hayal gücünüze başvurun. Yeniden teşekkür ediyorum. İlim tahsilinizin kalan kısmında her birinize başarılar diliyorum!"

MARMARA ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ 2019-2020 GÜZ DÖNEMİ HADİS TARİHİ DERSİ FİNAL SINAVI SORULARI (11.01.2020)

Adı ve Soyadı:

Sınıf ve no:

1.

2. Rihle nedir? Açıklayınız.

3.

4. Hicri 165 senesinde Semerkant'ta dünyaya gelen bir ilim tâlibi olsaydınız ilim tahsili için nereye gider, gittiğiniz şehirde ne tür bir ilmî ve siyasi manzara ile karşılaşır, ne gibi faaliyetler yapardınız? (Kronolojik bir seyir takip ederek hadis edebiyatı türlerini de dikkate alan serbest bir anlatı yapınız)

Sınav süresi 60 dakikadır.

1., 2. ve 3. sorular **20**'şer,

4. soru **40** puandır.

Başarılar Dilerim

Muhammed Enes Topgül

YOLCUNUN HAYAT KRONOLOJİSİ

165 (11 Rebiülahir)	Doğum.
170	İlk hadis dersi.
171-175	Küttâbda eğitim.
175-177	İlk ihtisas dersleri.
178 (Zilhicce)	Birinci yolculuk.
179-181	İlim hayatı ve ticaret.
181 (3 Safer)	İkinci yolculuk başlangıcı.
181 (27 Safer)	Merv
181 (21 Rebiülevvel)	Nişabur
181 (29 Rebiülahir)	Rey
181 (26 Cemaziyelevvel)	Isfahan
181 (30 Cemaziyelahir)	Basra
181 (2 Zilhicce)	Mekke
182 (29 Rebiülevvel)	San'a
182 (5 Receb)	Mekke
182 (30 Receb)	Medine
182 (3 Zilhicce)	Kûfe
183 (20 Cemaziyelevvel)	Bağdat
183 (25 Cemaziyelevvel)	Ahmed b. Hanbel'le tanışması.
183 (13 Zilkade)	Vâsıt
184 (23 Muharrem)	Bağdat
184 (16 Cemaziyelevvel)	Bağdat'tan ayrılış.
185	İkinci yolculuktan Semerkant'a dönüş.

185-187	İlk hocalık.
187	Evlilik.
189	Babasının vefatı.
194	Kızının doğumu.
195	Annesinin vefatı.
195	Üçüncü yolculuk.
196	Bağdat'a yerleşmesi.
196	Me'mûn'un Bağdat kuşatması.
197	Me'mûn'un Bağdat'a girmesi.
198	Yahya el-Kattân, İbn Mehdî ve Süfyân b. Uyeyne'nin vefatları.
200	Bağdat'ta ders halkası kurması.
218	Mihnenin başlaması.
218	Me'mûn'un vefatı, Mu'tasım'ın hilafete gelmesi.
227	Vâsik'in hilafete gelmesi.
231	Ahmed b. Nasr'ın isyanı, katledilmesi.
232	Mütevekkil'in hilafete gelmesi.
233	Yahya b. Maîn'in vefatı.
234	Ali b. el-Medînî ve Ebû Hayseme'nin vefatları.
241	Ahmed b. Hanbel'in vefatı.
241	Eşinin vefatı.
243	Vefat.

YOLCUNUN TAKİP ETTİĞİ GÜZERGÂHLAR

1. **Yolculuk:** Semerkant → Buhara → Bîkend → Firebr → Âmül → Merv → Âmül → Tirmiz → Belh → Tirmiz → Keş → Semerkant.

   Toplamda yaklaşık 1780 km.

2. **Yolculuk:** Semerkant → Buhara → Bîkend → Firebr → Âmül → Merv → Serahs → Nişabur → Beyhak → Dâmegân → Rey → Kum → Isfahan → Tüster → Ahvâz → Basra → Mekke → San'a → Mekke → Medine → Kûfe → Bağdat → (nehir) Vâsıt → Bağdat →

   Toplamda yaklaşık 8.150 km.

3. **Yolculuk:** Semerkant → Buhara → Merv → Serahs → Nişabur → Beyhak → Dâmegan → Rey → Hemedân → Dînever → Bağdat.

   Toplamda yaklaşık 2.800 km.

YOLCUNUN GÖRÜŞTÜĞÜ KİMSELER VE GÖRÜŞTÜKLERİ ŞEHİRLER

BASRA

1. Abbâd b. el-Avvâm
2. Âdem b. Ebî İyâs
3. Affân b. Müslim
4. Behz b. Esed
5. Bişr b. el-Mufaddal
6. Ebû Davud et-Tayâlisî
7. Halîfe b. Hayyât
8. İbn Uleyye
9. Ma'mer b. el-Müsennâ
10. Mu'temir b. Süleyman
11. Muâz b. Muâz
12. Müemmel b. İsmail
13. Ravh b. Ubâde
14. Süleyman b. Harb
15. Tebûzekî
16. Yahya b. Saîd el-Kattan
17. Yezîd b. Zürey'
18. Ziyâd b. Abdullah

MEKKE

19. Abdullah b. ez-Zübeyr el-Humeydî
20. Abdullah b. Recâ
21. Abdullah b. Yezîd
22. Abdülazîz b. Yahya el-Kinânî
23. Alâ b. Abdülcebbâr
24. Muhammed b. Abbâd
25. Saîd b. Sâlim
26. Süfyân b. Uyeyne
27. Yahya b. Süleym

YEMEN

28. Abdürrezzâk b. Hemmâm
29. Hişâm b. Yusuf
30. İbrahim b. Hâlid
31. Muhammed b. Sevr
32. Rebâh b. Zeyd
33. Şâfiî

MEDİNE

34. Abdullah b. Abdülazîz el-Ömerî
35. Abdullah b. Nâfi
36. Abdülazîz b. Ebî Hâzim
37. Abdülazîz b. Muhammed ed-Derâverdî
38. Enes b. İyâz
39. Hâtim b. İsmail

40. İbrahim b. Sa'd
41. Ma'n b. İsa
42. Muhammed b. Ma'n
43. Musa el-Kâzım
44. Osman b. Kinâne
45. Sandel, Muhammed b. İbrahim
46. Yahya b. Maîn

KÛFE
47. Abde b. Süleyman
48. Abdullah b. İdris
49. Abdüsselâm b. Harb
50. Ali b. Gurâb
51. Ca'fer b. Avn
52. Ebû Bekir b. Ayyâş
53. Fazl b. Dükeyn
54. Hafs b. Gıyâs
55. Hammâd b. Üsâme
56. İbn Ebî Zâide, Yahya b. Zekeriya
57. İbn Nümeyr/Abdullah b. Nümeyr
58. Kabîsa b. Ukbe
59. Muâz b. Müslim
60. Muhammed b. Bişr
61. Muhammed b. Fudayl
62. Muhammed b. Hâzim
63. Musa b. İsa
64. Ömer b. Ubeyd
65. Ukbe b. Hâlid
66. Vekî b. el-Cerrâh
67. Velîd b. el-Kâsım
68. Yahya b. Âdem
69. Zekeriya b. Adî
70. Zeyd b. el-Hubâb
71. Ziyâd b. Abdullah el-Bekkâî

BAĞDAT
72. Abdurrahman b. Mehdî/ İbn Mehdî
73. Afîf b. Sâlim
74. Ahmed b. Hanbel
75. Ahmed b. Nasr
76. Ali b. el-Medînî
77. Amr b. Ali
78. Esed b. Amr
79. Hüşeym b. Beşîr
80. İbn Ebî Şeybe: Osman ve Ebû Bekir
81. İbn Sa'd
82. İbrahim b. Mâhân
83. İshak b. Râhûye
84. Kâsım b. Sellâm
85. Mervân b. Şücâ
86. Muhammed b. Bekkâr
87. Muhammed b. Semâa
88. Müseyyeb b. Şerîk
89. Saîd b. Süleyman
90. Seleme b. Salih
91. Süleyman eş-Şâzekûnî
92. Yahya b. Maîn
93. Züheyr b. Harb

VÂSIT
94. Ali b. Âsım
95. Kâsım b. Yahya
96. Muhammed b. Ebân
97. Yezîd b. Harun

REY
98. Abdurrahman b. Abdullah b. Sa'd
99. Cerîr b. Abdülhamîd
100. Furât b. Hâlid

101. Habbûye, İbrahim b. el-Muhtâr
102. Hakkâm b. Selm
103. İbrahim b. Musa
104. İshak b. Süleyman
105. Mihrân b. Ebî Ömer
106. Mualla b. Mansûr
107. Muhammed b. Humeyd
108. Muhammed b. Mihrân
109. Muhammed b. Saîd b. Sâbık
110. Seleme b. el-Fazl
111. Yahya b. ed-Dureys

SEMERKANT
112. Ahmed b. Eyyûb
113. Ali b. İshak
114. Ebû Ali İshak b. İbrahim
115. Ezher b. Yunus
116. Hafs b. Selm
117. İbrahim b. Şemmâs

İSFAHAN
118. Âmir b. İbrahim
119. Hüseyin b. Hafs
120. Nu'mân b. Abdüsselâm

NİŞABUR
121. Amr b. Zürâre
122. Hafs b. Abdullah b. Râşid
123. Hafs b. Abdurrahman
124. Hüseyin b. Mansûr
125. Kümeyl, Hüseyin b. el-Velîd
126. Mübeşşir b. Abdullah
127. Yahya b. Yahya

BUHARA
128. Guncâr, İsa b. Musa
129. Muhammed b. el-Fazl b. Atıyye

DÂMEGÂN
130. Abdurrahman

BELH
131. Hakem b. el-Mübârek
132. Mekkî b. İbrahim
133. Ömer b. Harun

TİRMİZ
134. Hâlid b. Ziyâd
135. Süfyân b. Âmir

MERV
136. Ali b. el-Hüseyin b. Vâkıd
137. Fazl b. Musa
138. Muhammed b. Ziyâd el-Yeşkürî
139. Mus'ab b. Mâhân
140. Nadr b. Muhammed
141. Nadr b. Şümeyl
142. Nuaym b. Hammâd
143. Saîd b. Mansûr
144. Selmûye, Süleyman b. Salih

Râvi

Muhammed Enes Topgül

"Bana hocam, ona da onun hocası, ona da onun hocası... şöyle rivayet etti..."

Bir ilim yolcusunun Semerkant'tan başlayıp Buhara'ya, Merv'e, Basra'ya, Rey'e, Haremeyn'e ve daha nice merkeze uğrayarak kâh ferahlık kâh meşakkat içerisinde geçen rihlesi ve tek tanığı kendi derlediği risale hacmindeki bir günce. Ömür, macera, ilim... Her şey biter, yazı kalır.

Elinizdeki kitapta yazar "gerçekten kurmacaya" uzanan postmodern bir anlatı ortaya koyuyor. Kimi zaman hâkim bakış açısıyla isimsiz kahramanın bir gününe ve hayat akışına, kimi zaman bizzat genç ilim tâlibinin kendi gözünden hadis halkalarına, derslerin işleniş usullerine, dönemin âlimlerine, birbiri ile temas eden farklı çevrelere tanıklık ediyoruz. Kimi zaman da risalenin bitmeyen serüvenine ortak oluyoruz.

Romanla akademik bir araştırma arasında gidip gelen bu melez metin, sadece hadis tarihine ilgi duyanlar için değil, İslami ilimler ve Orta Çağ İslam kültür tarihiyle ilgilenenler için de dönemin ruhuna dokunma imkânı sunuyor.

